

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc 35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

АРИПОВА ЗУХРА ДЖАХАНГИРОВНА

МИСРНИНГ XIII-XV АСРЛАРДАГИ
ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ҲАЁТИДА АББОСИЙ
ХАЛИФАЛАРНИНГ ЎРНИ

24.00.01 – Ислом тарихи ва манбашунослиги

ТАРИХ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАН ДОКТОРИ (DSc)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

Докторлик (DSc) диссертацияси автореферати мундарижаси

Оглавление автореферата докторской (DSc) диссертации

**Content of the dissertation abstract of the Doctor of Science (DSc)
on Historical Sciences**

Арипова Зухра Джахангировна

Мисрнинг XIII-XV асрлар ижтимоий-сиёсий ҳаётида Аббосий

халифаларнинг ўрни..... 3

Aripova Zukhra D.

The role of the Abbasid caliphs in the social and political life of Egypt

in the XIII-XV centuries ,.....33

Арипова Зухра Джахангировна

Роль Аббасидских халифов в социально-политической жизни Египта

в XIII-XV вв..... 61

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works 66

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
_DSc 35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

АРИПОВА ЗУХРА ДЖАХАНГИРОВНА

МИСРНИНГ XIII-XV АСРЛАРДАГИ
ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ҲАЁТИДА АББОСИЙ
ХАЛИФАЛАРНИНГ ЎРНИ

24.00.01 – Ислом тарихи ва манбашунослиги

ТАРИХ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАН ДОКТОРИ (DSc)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

Тарих фанлари бўйича фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2020.2.DSc/Tar163 рақами билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон халқаро ислом академиясида бажарилган.
Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус) Илмий кенгаш веб-саҳифасида (www.iiu.uz) ва “ZiyoNET” ахборот-таълим порталида (www.ziyounet.uz) жойлаштирилган.

Илмий маслаҳатчи:	Хасанов Аҳаджон Аҳмаджонович тарих фанлари доктори, профессор
Расмий оппонентлар:	Мунавваров Зоҳидулло Иномходжаевич __ сиёсий фанлар доктори, профессор Юсупова Дилором Юнусовна академик, тарих фанлари доктори, профессор Агзамова Гулчехра Азизовна тарих фанлари доктори, профессор
Етакчи ташкилот:	Тошкент давлат шарқшунослик университети

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон халқаро ислом академияси ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc 35/30.12.2019. Isl/Tar/F.57.01 рақамли Илмий кенгашининг 2021 йил «___» сентябрь соат ___даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100011, Тошкент шаҳри, А.Қодирий кўчаси, 11-уй, Тел.: (99871) 244 94 70), Факс: (99871) 244 00 65, e-mail: info@iiu.uz. Ўзбекистон халқаро ислом академияси).

Диссертация билан Ўзбекистон халқаро ислом академияси Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (___ рақам билан рўйхатга олинган). (Манзил: 100011, Тошкент шаҳри, А.Қодирий кўчаси, 11-уй, Тел.: (99871) 244 00 91).

Диссертация автореферати 2021 йил «___» _____ кунлари тарқатилди.
(2021 йил «___» _____ даги _____ -рақамли реестр баённомаси)

Д.Р.Махсудов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, тарих фанлари доктори (DSc), доцент

С.А.Рустамий
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш илмий котиби, филология фанлари доктори (DSc), доцент

З.М.Исламов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филология фанлари доктори, профессор

КИРИШ (докторлик (DSc) диссертацияси аннотацияси)

Мавзунинг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тарихида Шарқ мамлакатлари орасида мамлуклар фаолияти туфайли Мисрнинг XIII-XV асрлардаги ўрни юқори бўлиб, бу даврда 1250-1382 йилларда “бахрий мамлуклар” – “المماليك البحرية” (денгиз орқали келтирилган туркий мамлуклар) ҳамда 1382-1517 йилларда “буржий мамлуклар” – “المماليك البرجية” (кавказлик мамлуклар) ҳукмронлик қилганлар.

Шу боис ушбу даврдаги мамлуклар тарихининг Марказий Осиё халқлари тарихи билан боғлиқ жиҳатларини аниқлаб, Ўзбекистон тарихига янги маълумотларни киритиш орқали ёшларга нафақат Ўрта Осиё, балки ўзга юртларда яшаб, ҳукмронлик қилган туркий сулолалар, уларнинг олиб борган ижтимоий, сиёсий, диний, иқтисодий, маданий фаолияти, бошқа давлатлар билан дипломатик муносабатлари ҳамда мамлукларнинг дунё тарихидаги ўрнини кўрсатиб бериш долзарб масалалардан бири саналади. Бу ўринда, ўрта асрларда Миср ҳамда Ўзбекистон тарихи орасидаги боғлиқ жиҳатларни кўрсатиб ўтиш муҳим аҳамият касб этади.

Ҳозирги кунда АҚШ, Германия, Буюк Британия, Россия, Қозоғистон каби мамлакатлардаги университетлар ва илмий-тадқиқот муассасаларида мамлуклар даври (1250-1517) тарихи, уларнинг сиёсий фаолияти, ҳарбий тизими, ислом оламидаги мавқеи бўйича қатор илмий ишлар амалга оширилмоқда. Бироқ бу даврдаги Мисрнинг ижтимоий-сиёсий тарихида Аббосий халифаларнинг ўрни, Мовароуннаҳрда мавжуд бўлган анъаналарнинг Миср ҳаётига кириб бориши билан боғлиқ масалалар бўйича комплекс тадқиқотлар олиб борилмагани сабабли ушбу даврни яхлит англаш имкони йўқ эди. Ўрта аср тарихчиларининг асарлари, Европа ва Мисрдаги фонд ҳамда архивларда сақланаётган кўплаб қўлёзмалар асосидаги илмий тадқиқотлар жаҳон тарихи, ислом тарихи ва манбашунослиги йўналишлари бўйича аҳамиятга молик саналади.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда ҳам ислом тарихи ва манбашунослиги соҳаси ривожланиб, бир қатор тадқиқотлар олиб борилмоқда. Аммо мутахассислар олдида ушбу соҳада янада кўпроқ илмий изланишлар олиб бориш вазифаси долзарблигича қолмоқда.

Ўзбекистон ва Миср алоқаларини тарихий-маданий муштарақлик, анъанавий дўстлик ва яқин ҳамкорлик бирлаштириб туради. Хусусан, тарихга назар солсак, келиб чиқиши бухоролик бўлган Аҳмад ибн Тўлун “الدولة الطولونية” – Тўлунийлар сулоласига, улардан сўнг Мисрда асли фарғоналик Муҳаммад ибн Туғж Ихшид эса, “الدولة الإخشيدية” – Ихшидийлар давлати, сўнг дастлабкиси туркийлардан бўлган сулола “الدولة المملوكية” – мамлуклар давлатига асос солган. Биринчи даврда 1250-1382 йилларда ҳукмронлик қилган бахрий мамлук (المماليك البحرية)ларнинг келиб чиқиши Ўрта Осиё билан боғлиқлиги боис, улар олиб борган сиёсий жараёнлар, Мисрнинг ўрта асрлардаги юксалишига хизмат қилган омилларини кўрсатиш, Марказий Осиё билан муносабатларини, Мисрда туркий халқлар анъаналарини кириб

бориши билан боғлиқ ҳолатларни ўрганиш ҳамда Қоҳирадаги Аббосий халифалар фаолияти мамлуклар тизимини легитимлаштириш (қонунийлаштириш) мақсадига хизмат қилганини, Аббосий халифалар ва мамлук султонлари орасидаги муносабатларни холисона ўрганиш, қолаверса, “Ҳизбут-тахрир ал-исломий” (Ислом озодлик партияси), “Лашкари тойба” (Тақводорлар армияси), “Туркистон ислом ҳаракати” каби диний-экстремистик ва террорчи ташкилотлар илгари сураётган “халифаликни тиклаш” “ғояси”га раддия бериш долзарб масала саналади.

Тадқиқот иши 2018 йил 16 апрелдаги ПФ-5046-сон “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2017 йил 19 майдаги ПФ-5046-сон “Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқаларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 июндаги ПҚ-3074-сон “Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги ҳузуридаги Ўзбекистонга оид хориждаги маданий бойликларни тадқиқ этиш марказини ташкил этиш тўғрисида”ги қарори, 2019 йил 4 сентябрдаги ПҚ-4436-сон “Диний-маърифий соҳа фаолиятини такомиллаштириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги, 2020 йил 11 августдаги ПҚ-4802-сон “Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” қарорларида белгиланган вазифаларни амалга оширишга муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” номли устувор йўналишига мувофиқ амалга оширилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи¹. Мамлук султонлари даври тарихи, Аббосий халифаларнинг Қоҳирадаги фаолиятига бағишланган илмий изланишлар жаҳоннинг етакчи илмий марказлари ва олий таълим муассасалари, жумладан, جامعة الأزهر (Миср), جامعة القاهرة (Миср), جامعة عين الشمس (Миср), The Institute for Islamic World Studies, Oxford (Буюк Британия), International Islamic University of Malaysia (Малайзия), Institute of Islamic studies (Канада), Институт востоковедения РАН, Санкт-Петербургский Государственный университет, Mamlūk studies review the Middle East Documentation Center At The University Of Chicago (АҚШ), The DFG-Research Kollege (Германия), Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität

¹ <http://www.azhar.edu.eg/>; <https://cu.edu.eg/>, <http://www.asu.edu.eg/>; <http://www.Ox.ac.uk/>; <http://www.iium.edu.my/>; <https://www.universiteitleiden.nl/>; <http://www.orientalstudies.ru/>; <https://spbu.ru/>; <http://mamluk.uchicago.edu/>; <https://www.mamluk.uni-bonn.de/>; <https://www.uni-bonn.de/the-university/>; <https://www.soas.ac.uk/>; <https://ecsa.me/139-universitet-drudgby-narodov-imeni-akademika-akuatbekova/>; <https://www.kaznu.kz/ru/>; <https://www.enu.kz/ru/>; <https://www.arigi01.ru/>; <http://www.beruni.uz/>; <http://www.iiu.uz/>; <http://www.tashgiv.uz/> ва бошқалар;

Bonn (Германия), School of Oriental and African Studies. University of London (Лондон), İstanbul Üniversitesi, Ankara Üniversitesi (Туркия), Университет дружбы народов имени академика Куатбекова, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Евразийский национальный университет имени Гумилёва, Институт востоковедения имени Р.Б.Сулейменова (Қозоғистон), Адыгейский республиканский институт гуманитарных исследований имени Т. М. Керашева (Россия), Ўзбекистон Фанлар академияси Шарқшунослик институти, Ўзбекистон Ислом цивилизацияси маркази, Имом Бухорий номидаги Халқаро илмий-тадқиқот маркази, Имом Термизий номидаги Халқаро илмий-тадқиқот маркази, Ўзбекистон Фанлар академияси Тарих институти, Ўзбекистон халқаро ислом академияси томонидан амалга оширилмоқда.

Мамлуқлар даври тарихчиларининг бой қўлғезмалари дунё давлатлари, жумладан, Берлин давлат кутубхонасида араб қўлғезмалари тўплами сақланмоқда². Улар ичида Ибн Халдун (732/1332-808/1406), ал-Мақризий (764/1364-845/1442), Ибн Ҳажар ал-Асқалоний (773/1371-852/1449), Ибн Тағриберди (813/1411-874/1470), ас-Саховий (831/1427-901/1497), ас-Суютий (849/1445-911/1505), Ибн Ийёс (852/1448-930/1523), аз-Зоҳирий (813/1410-873/1468)³ каби ўрта аср тарихчиларининг ушбу даврга оид бой маълумот берувчи асарлари ҳам бор.

Миср тарихининг ўрта аср мамлуқлар даври тарихига бўйича бугунги кунда қатор, жумладан, қуйидаги йўналишларда тадқиқотлар олиб борилмоқда: мамлуқлар давлати ижтимоий-сиёсий, маданий, иқтисодий, маъмурий тузилиши, ҳарбий тизими, меъморчилик тарихи ва унга бошқа маданиятлар таъсири, илм-фан, адабиётдаги ютуқ ва камчиликлари, янги жанрларнинг пайдо бўлиши, бу даврда ёзилган асарлар ва муаллифлар борасидаги таҳлилий тадқиқотлар аниқланиб, таснифланмоқда.

Мамлуқлар даврининг тадқиқотлари шарҳи Америка Қўшма Штатларидаги Чикаго университети Яқин Шарқ ҳужжатлари маркази (Mamlūk studies review the Middle East Documentation Center at The University of Chicago) томонидан 1997 йилдан буён йирик илмий журналда нашр этилади⁴. Шунингдек, халқаро конференция ўтказилиб, анжуман натижаси сифатида йирик тўпламлар ҳам чоп қилинади.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ҳозирги кунда Миср тарихи, тарихий географиясининг шаклланиш жараёнлари, ижтимоий-сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини тадқиқ қилишда XIII-XV аср ёзма

² The manuscript's department of the Berlin State Library

³ عبد الرحمن ابن خلدون. كتاب العبر وديوان المبتدأ والخبر في أيام العرب والعجم والبربر و من عاصرهم من ذوي السلطان الأكبر. (Pet. 625, Spr. 28) ، تنقي الدين أبو العباس أحمد بن علي بن عبد القادر العبيدي المقرئ. رسالة في معرفة النقود ووزنها. (Spr. 190–192, We. 1093,) (Mf. 450) ، أحمد بن علي ابن حجر العسقلاني. أنباء الغمر بأبناء العمر (Mf. 73) ، جمال الدين أبي المحاسن ابن تغري بردي. كتاب النجوم الظاهرة في ملوك مصر والقاهرة. (Spr. 189) ، جمال الدين أبي المحاسن ابن تغري بردي. منتخبات حوادث الدهور في مدى الأيام والشهور (WE. 1) ، محمد بن عبد الرحمان السخاوي. كتاب التبر المسبوك في ذيل السلوك. (We. 343) ، جلال الدين عبد الرحمان بن أبي بكر السيوطي. كتاب حسن المحاضرة في أخبار مصر والقاهرة. (Pet. 185, Mq. 654, 655) ، محمد بن أحمد بن إياس الحنفي. نشق الأزهار في غرائب الأقطار. (Mf. 1179) ، خليل بن شهين الظاهري. كتاب زبدة كشف الممالك وبيان الطرق والمسالك. (Pm. 476.)

⁴ Mamlūk Studies Review is published by the Middle East Documentation Center (MEDOC), The University of Chicago.

адабиётларининг аҳамияти бекиёсдир. Бевосита Мисрда мамлуклар даврида яшаб ижод қилган солномачилардан: ал-Макризий, Ибн Халдун, Ибн Ҳажар ал-Асқалоний, Ибн Дукмоқ, ал-Айний, аз-Зоҳирий, Ибн Тағриберди, Нур ад-Дин ас-Сайрафий, Ибн аш-Шихна, Абд ар-Раҳмон ас-Саховий, Жалол ад-Дин ас-Суютий, Ибн Ийёс, Шаҳоб ад-Дин ал-Қалқашандий, Абу Шама, Аҳмад ан-Нувайрий, Шаҳоб ад-Дин ал-Умарий, Ибн Заҳира, Ибн Абд аз-Зоҳир, Ибн ал-Фурот, Аб ал-Фидо, ад-Даводорий, Ибн Занбал ар-Раммол, Ибн ал-Асир⁵ кабиларнинг асарлари бу давр бўйича асосли маълумотлар олишга ёрдам беради.

XIII-XV асрда Мисрдаги ижтимоий-сиёсий вазият, мамлуклар тарихи, Қоҳирадаги Аббосий халифаларнинг фаолияти, мамлуклар давлатида туркий тилнинг ўрни тўғрисидаги тарихий маълумотлар В.В.Бартольд, О.Г.Большаков, К.Э.Босворт, Г.Гибб, Е.И.Зеленев, И.М. Фильштинский, П.М.Хольт, Т.Ю. Ирмияева, Б.Д.Дюсенов, М.Бирани, Б.Келек, С.Қизилтупрак, Р.Амитай У.Хаарманн, Л.С.Нортруп, Р.Ирвин, П.Дональд каби Европа ва рус тадқиқотларида мавжуд⁶.

⁵ تقي الدين المقريزي. المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار. بولاق: أوست. 2002، كتاب إغاثة الأمة بكشف الغمة/ المحقق كرم حلمي فرحات. - القاهرة: عين للدراسات والبحوث الإنسانية والاجتماعية. 2007 ؛ ابن خلدون. كتاب العبر وديوان المبتدأ والخبر في أيام العرب والعجم والبربر و من عاصرهم من ذوي السلطان الأكبر. - بيروت: الأفكار العربية. 2001؛ ابن حجر العسقلاني. فتح الباري في شرح الصحيح البخاري. 18 مجلدا. - بيروت: مكتبة دار الكتب، 2000؛ ابن دقماق. كتاب الانتصار لواسطة عقد الأمصار في تاريخ مصر وجغرافيتها/. تحقيق محمد كمال الدين. - بيروت. المكتب التجاري للطباعة والتوزيع والنشر، 2017 ، ؛ بدر الدين العيني. عقد الجمان في تاريخ أهل الزمان./ محقق محمود رزق محمود. - القاهرة: دار الكتب والوثائق القومية، 4 مجلدا. 2010 ؛ خليل بن شهين الظاهري. كتاب زبدة كشف الممالك وبيان الطرق والمسالك. - القاهرة: دار العرب للبستاني. 1988؛ ابن تغري بردي. كتاب النجوم الظاهرة في ملوك مصر والقاهرة. /المحقق محمد حسين شمس الدين. - بيروت - لبنان: دار الكتب العلمية، 16 مجلدا. 1992 ؛ نور الدين ابن الصيرفي. نزهة النفوس والأبدان في تواريخ الزمان./ المحقق محمد جمال حامد الشوربجي. - القاهرة: معهد المخطوطات العربية، 2019؛ محمد ابن الشحنة. روض المناظر في أخبار الأوائل والأواخر. /تحقيق سيد محمد مهني. - بيروت: دار الكتب العلمية، 1997؛ عبد الرحمان السخاوي. كتاب التبر المسبوك في ذيل السلوك./ المحقق نجوى مصطفى كامل. - القاهرة: دار الكتب والوثائق القومية، 2002 ؛ جلال الدين السيوطي. كتاب حسن المحاضرة في أخبار مصر والقاهرة./ المحقق محمد أبو الفضل إبراهيم. - القاهرة: دار إحياء الكتب العربية، 1967. ؛ تأريخ الخلفاء. - بيروت: دار ابن حزم. 2003. ؛ محمد بن إياس. بدائع الزهور في وقائع الدهور. - القاهرة: كتب الهيئة المصرية. 10 مجلدا. 1982؛ شهاب الدين القلقشندي. كتاب صبح الأعشى في صناعة الإنشاء. - القاهرة: دار الكتب. 12 مجلدا. 1914- 1919 ؛ عبد الرحمن (ابو شامة) كتاب الروضتين في اخبار الدولتين./ تحقيق ابراهيم الزاييق. - بيروت: مؤسسة الرسالة، 1997 ؛ أحمد النويري. نهاية الإرب في فنون الأدب. ج. 31. /المحقق إبراهيم شمس الدين. - بيروت - لبنان : دار الكتب العلمية، 2004. ج 1، 3، 4؛ شهاب الدين العمري. مسالك الأبصار في ممالك الأمصار. / محقق إبراهيم صالح، - أبو ظبي: المجمع الثقافي، 2002؛ ابن ظهيرة. الفضائل الباهرة في محاسن مصر و القاهرة. - القاهرة. 1969؛ محيي الدين بن عبد الظاهر. الروض الزاهرة في السيرة الملك الظاهر. - الرياض. 1976؛ ابن الفرات. كتاب تاريخ ابن الفرات./ تحقيق حسن محمد الشماخ. - بصره: مطبعة حداد. 1970؛ إسماعيل أبو الفداء. كتاب المختصر في أخبار البشر./ تحقيق محمد عبد اللطيف الخطيب. القاهرة: المطبعة الحسينية المصرية. ؛ أبو بكر بن عبد الله بن أبيك الدوادري. الدر الفاخر في سيرة الملك الناصر. / تحقيق هانس روبرت رويمر. - القاهرة: المطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر، 1982. ؛ ابن زنيل الرمال. آخرة الممالك او واقعة السلطان الغوري مع سليم العثماني. - القاهرة: الهيئة المصرية. 1999 ؛ ابن الاثير. الكامل في التاريخ. - القاهرة: دار الكتب المصرية.

⁶ Бартольд В.В. Халиф и султан // Бартольд В.В. - Сочинения. Т. VI. - Москва, 1966. - С.15-78; Большаков О.Г. История халифата. 4 Жилдлик. -М.: Наука, 1989- 2000; Босворт К. Мусулмон сулолалари (йилнома ва шажаралар бўйича маълумотнома). - Тошкент: Фан, 2007; Gibb H. Studies on the civilisation of Islam. Boston. 1962., Зеленев Е. И. Мусульманский Египет. СПб.:С.-Петербург. университет, 2007; Фильштинский И.М. История арабов и халифата 750-1517. - Москва: Восток Запад, 2006; Holt P. M. Some Observations on the 'Abbasid Caliphate of Cairo // Bulletin of the School of Oriental and African Studies. University of London. 1984. Vol. 47, N 3. P. 501; Ирмияева Т.Ю. История мусульманского мира от Халифата до Блистательной Порты. - Челябинск: Урал LTD, 2000; Дюсенов Б.Д. Об изучении арабо-кыпчакских словарей государства мамлюков. Синергия, 2018. - С.73-81; Biran M. The Mental Maps of Mongol Central Asia as Seen from the Mamluk Sultanate// Journal of Asian History, Vol. 49, №. 1-2, Chinese and Asian Geographical and Cartographical Views on Central Asia and Its Adjacent Regions 2015. - pp. 31-51; Keleş B. Memlûkler Döneminde Ğdarî Yapı // Türkler. -Ankara: Yeng türkgye yayinlari, 2002. - s.589-609; Kızıltoprak S. Memlûk Sistemi // Türkler. -Ankara: Yeng türkgye yayinlari, 2002. - s.610-638; Amitai R. Mamluks of Mongol Origin and Their Role in Early Mamluk Political Live // Mamluk Studies Review. Vol. 12. №1. 2008. - P. 119-137; Haarmann U. The Mamluk System of Rule in the Eyes of Western Travelers // Mamluk Studies Review. Chicago: Middle East Documentation Center (Medoc) The University Of Chicago, Vol.5. 2001 - P.1-25; Northrup L. The Bahri Mamluk sultanate, 1250 - 1390 // The Cambridge history of Egypt. Vol. I. - Islamic Egypt, 640 - 1517. - Cambridge University Press, 2008; Irwin R. Mamluks and Crusaders: Men of the Pen // By Robert Irwin. Surrey and Burlington

Мисрда ҳукмронлик қилган буржий (черкес) мамлуклар давридаги ижтимоий-сиёсий вазият борасида А.Ҳасанов, С.Х.Хотко, мамлуклар даври (1250-1517) араб адабиёти бўйича Р.Ходжаева монография эълон қилганлар⁷, У.Уватов Амир Темур тарихига оид тадқиқотларида, Миср мамлук султонлари билан муносабатлар бўйича маълумотлар тақдим этган⁸. Р.Баҳодировнинг монографиясида эса, Муҳаммад Али ва унинг фаолияти, мамлукларга нисбатан олиб борган сиёсати акс этган⁹. Бироқ XIII-XV асрлардаги ижтимоий-сиёсий ҳаёт, Қоҳирада фаолият олиб борган халифалар ва мамлук султонлари орасидаги муносабатлар, Марказий Осиё ва Миср алоқалари ҳамда Миср жамиятига туркий унсурларнинг кириб келиши билан боғлиқ илмий тадқиқотлар изчил равишда олиб борилмаган.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Тадқиқот Ўзбекистон халқаро ислом академиясининг “Исломнинг Марказий Осиёга ёйилиши: Мовароуннаҳрда диний-маънавий ва илмий-маданий марказларнинг шаклланиши ва ривожланиши” лойиҳаси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади. Мисрнинг XIII-XV асрлардаги ижтимоий-сиёсий ҳаётида Аббосий халифаларнинг тутган ўрнини аниқлаш орқали мамлуклар давридаги сиёсий вазият, маданий ҳаёт ва уларга Марказий Осиё анъаналарининг таъсирини очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

XIII-XV асрларда Мисрдаги Аббосий халифалар тарихига доир манбаларни ёритиш;

тарихий асарлар маълумотлари асосида давр тарихини ўрганишдаги муаммоларни аниқлаш;

Аббосий халифалар даври тарихини тадқиқ этишда замонавий тадқиқотларнинг назарий-методологик асосларини кўрсатиб бериш;

Мисрда баҳрий мамлук султонлари ҳукмронлигининг ўрнатилиши ва ундаги диний, ижтимоий-сиёсий ҳолатни ёритиш;

VT: Ashgate Variorum, 2010; Donald P. Little. *Historiography of the Ayyubid and Mamluk epochs // The Cambridge History of Egypt. Vol.1: Islamic Egypt 640 – 1517.* – Cambridge University Press, 2008.

⁷ Ҳасанов А.А. Социально-политический строй мамлюкского Египта, при черкесских султанах (1382-1517). Автореф. дис. ...кан. ист. наук. – М., 1975; Ҳасанов А.А. Формирование черкесской группировки мамлюков в Египте // Арабские страны, Турция, Иран, Афганистан. История, экономика, – М., 1973. – С. 158-166; Ўша муаллиф: Система управления и суда в мамлюкском Египте конца XIV начала XVI в. // История и экономика стран Арабского востока и Северной Африки. – М.: Наука, 1975. – С. 364-386; Ўша муаллиф. Из истории дипломатических отношений Средней Азии с Египтом в конце XIV – начале XVI вв. – Т.: “Востоковедение” Сб. научных трудов ТашГУ, 1981. – № 589; Хотко С.Х. Черкесские мамлюки. – Майкоп, 1993; Черкесские (адыгские) правители Египта и Сирии в XIII-XVIII вв. – Майкоп, 1995; Генезис черкесских элит в султанате Мамлюков и Османской империи. – Майкоп, 1999; История Черкессии в средние века и новое время. – СПб., 2002. – С. 335-337; Ходжаева Р. Мамлуклар даври араб адабиёти (XIII-XV асрлар). – Т.: Ҳилол Медия, 2013.

⁸ Уватов У. Ибн Арабшоҳ ва унинг Амир Темур тарихида тақдир ажойиботлари асари (Ажойиб ул-мадур фи тарихи Темур). Тарих фан. ном. ...дисс. – Т.: 1974; Ибн Арабшоҳ, Амир Темур тарихи. – Т.: Мехнат. 1992. – Б.326.

⁹ Баҳодиров Р. Миср Муҳаммад Али ва унинг сулоласи даврида. – Т.: Фан, 2013.

буржий мамлукларнинг тахт тепасига келиши ва бу даврдаги сиёсий, маданий ҳаётни кўрсатиш;

Мисрнинг 1250-1517 йиллардаги давлат тузумини очиш;

Мисрда ташкил этилган ҳарбий мактаблар, улардаги диний ва ҳарбий таълим тизимини кўрсатиш;

Қоҳирада Аббосий халифалар сулоласининг султонлар ҳокимиятини легитимлаштиришдаги ўрнини аниқлаш;

XIV-XV асрларда мамлук султонлари ва Амир Темур ҳамда темурийлар орасидаги муносабатларни ёритиш;

Мисрдаги Аббосий халифалар даври архитектурасига темурийлар меъморчилиги таъсирини кўрсатиб бериш;

XIV-XV асрларда Мисрда ёзилган туркий асарлар, мамлуклар тилининг туркий тиллар гуруҳига мансублигини аниқлаш;

ўрта аср Миср хотин-қизларининг ижтимоий ҳаётга туркий унсурлар таъсирини очиб бериш;

Ўзбекистонда диний бағрикенглик ва миллатлараро тотувликни таъминлашда Қоҳирада фаолият юритган Аббосий халифаларнинг фаолиятини бугунги кунда ўрганишнинг долзарблигини кўрсатиш, бу борада таклиф ҳамда тавсиялар беришдан иборат.

Тадқиқотнинг объекти сифатида Мисрдаги XIII-XV асрлардаги ижтимоий-сиёсий вазият олинган.

Тадқиқотнинг предмети Қоҳирадаги Аббосий халифалар ва мамлукларнинг XIII-XV асрлардаги жамият ҳаётида тутган ўрнини кўрсатиш ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда илмий билишнинг таҳлил ва синтез, қиёсий таҳлил, индукция ва дедукция, структурал-функционал таҳлил, муаммовий-мақсадли, тарихий-қиёсий услублар ҳамда матнларни контент компонент-анализ қилиш, тарихийлик каби усулларидан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

Мамлуклар сиёсий ҳаракати, уларнинг маданияти ва урф-одатлари, маросимларида Қоҳирадаги Аббосий халифаларнинг ўрни юқори даражага етиб, халифалар Мисрдаги мамлук султонларининг ҳукмронлигини легитимлаштириш (қонунийлаштириш)га хизмат қилгани очиб берилган;

туркий сулола вакилларида Аҳмад ибн Тўлун Қоҳирага Аббосий халифа Муътамидни чақирганида, унинг укаси Аҳмад ал-Муваффақ қаршилигига учрагани сабабли, ундан кейин Муҳаммад ибн Туғж Ихшид халифа Муттақийни таклиф қилганида, Аббосий халифа бу таклифни рад этгани боис Аббосийлар халифалигини Мисрга кўчириш ҳақидаги режа амалга ошмай қолганлиги аниқланган;

амирлар ичида мамлук султонларининг Аббосий халифаларни тахтдан четлатишларига қарши чиқиб, султонларга раддия беришгача борган амирлар ҳам бўлганлиги исботлаб берилган;

1250-1382 йилларда Мисрда ҳукмронлик қилган баҳрий (туркий) мамлук султонларининг (سلاطين المماليك البحرية) минтақага таъсири юқори бўлганидан сарой ва мамлуклар орасида туркий тилнинг қипчоқ ва ўғуз шеvasида мулоқот қилинган ва араб-туркий луғатлари, грамматикага оид асарлар яратилган ҳамда 1382-1517 йилларда Мисрда буржий (черкес, кавказлик) мамлуклари ҳукмронлиги даврида ҳам туркий тил ўз ўрнини муомала тили сифатида сақлаб қолгани далилланган;

Мамлук султонлари ҳукмронлиги даврида, аёлларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги ўрни юқори бўлиб, Султонларнинг рафиқалари давлат бошқарувига таъсир ўтказган ва мамлакат ғазнасига асосий тушумларни келтирувчи буғдойдан олинадиган солиқ турини Султон ан-Носир Муҳаммаднинг хотини малика Тўғой савдогарлар манфаатини ҳимоя қилган ҳолда бекор қилишга эришгани аниқланган;

Миср мамлуклари даврида аҳоли етти тоифага бўлиниб, унда биринчи тоифа – юқори лавозимдаги кишилар; иккинчи тоифа – йирик савдогарлар; учинчи тоифа – сотувчилар; тўртинчи тоифа – деҳқонлар; бешинчи тоифа – фақиҳ ва талабалар; олтинчи тоифа – хунармандлар; еттинчи тоифа эса камбағал-бечораларга бўлингани, юқори даражадаги тоифаларда мамлуклар бўлганлиги очиқ берилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари:

тадқиқотда XIII-XV асрларга оид Миср тарихий манбалари илмий истеъмолга киритилган, улардаги тарихий маълумотлар тадқиқ этилиб, уларда бу даврга оид фикрлар ва хулосалар қиёсий таҳлил қилинган;

диссертация маълумотлари таҳлиллари ислом тарихи ва манбашунослигининг Мисрнинг XIII-XV асрлардаги ижтимоий-сиёсий тарихи ва унда Аббосий халифаларнинг ўрни бўйича яхлит ва чуқур билим ҳамда тасаввурлар бериши кўрсатиб берилган;

Мисрнинг XIII-XV асрлар ҳарбий мактаблардаги таълим тизими, давлат тузуми, хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги ўрни ёритилган;

диссертацияда тўпланган маълумотлар ўрта асрларда Миср ва Мовароуннаҳр ўртасидаги муносабатлар ҳамда Марказий Осиё анъаналарининг Миср ижтимоий, маданий ҳаётига таъсири асосланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги. Диссертацияда тарихийлик тамойили асосида турли илмий-назарий изланишларга эга тадқиқотчиларнинг қарашлари ўрганилганлиги, Миср Араб Республикаси, Буюк Британия, Германия, Туркия, Сурия кутубхоналари қўлёзма фондида сақланаётган, ҳозирги кунда аксарият нашр этилган оригинал манбалардан фойдаланилгани билан асосланади. Шунингдек, хулосаларни илгари суришда далилларга таянилгани, ишончли, самарадор ва қиёсий-тарихий усуллар асосида берилгани ҳамда олинган маълумотларнинг таҳлил ва талқин этилгани, тадқиқот натижаларининг ваколатли тузилмалар томонидан тасдиқланганлиги диссертация натижаларининг ишончлилигига имкон яратади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти.

Тадқиқотнинг илмий аҳамияти диссертациянинг назарий хулосалари ҳамда илмий муомалага киритилган манбалар ўрта асрларда Мисрдаги ижтимоий, сиёсий, меъморий, ислом тарихи ва маданиятини ёритиш, бу борада, орттирилган тажрибаларни ўрганиш бўйича олиб бориладиган исломшунослик, тарихнавислик, манбашунослик ва маданият тарихига оид тадқиқотларда ва махсус курслар учун маъруза матнлари, қўлланмалар, дарсликлар тайёрлашда муҳим аҳамият касб этиши билан белгиланади.

Диссертация натижаларининг амалий аҳамияти эса, бевосита ёшларни соғлом эътиқодли қилиб тарбиялаш, дин никобидаги бузғунчи ғояларга қарши туриш, уларнинг ногўғри “халифаликка қайтиш” даъволарига асосли раддиялар бериш, муайян махсус тоифадаги шахслар билан суҳбатлар ўтказишда, шунингдек, Мисрнинг XIII-XV асрларда ижтимоий, сиёсий, маданий ҳаётида Марказий Осиё анъаналари таъсирини кенгроқ ёритиш, манбавий асл маълумотларни тақдим этиш, ҳали очилмай қолган тарихий жараёнларни баён этишда муҳим ўрин тутиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Мисрнинг XIII-XV асрлардаги ижтимоий-сиёсий ҳаётида Аббосий халифаларнинг ўрнига оид тарихий манбаларни тадқиқ этиш натижасида ишлаб чиқилган илмий хулосалар асосида:

мамлуклар сиёсий ҳаракатида, уларнинг маданияти ва урф-одатлари, маросимларида Мисрда Аббосий халифаларнинг ўрни юқори даражага етиб, халифалар Мисрдаги мамлук султонларининг ҳукмронлигини легитимлаштириш (қонунийлаштириш)га хизмат қилгани ҳақидаги маълумотлардан Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот марказининг буюртмаси асосида “Ўрта аср шарқ алломалари” энциклопедиясида фойдаланилган (Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот марказининг 2020 йил 24 июндаги 02/168-сон маълумотномаси). Натижада, ислом тарихи ва манбашунослигига оид манбаларни жамиятга етказишнинг назарий-методологик усуллари билан бирга, Осиё ва Африка давлатларининг фани, маданияти, дини ва ижтимоий-сиёсий тарихига оид тадқиқотларда фойдаланиш муҳим аҳамият касб этган;

1250-1382 йилларда Мисрда ҳукмронлик қилган (سلاطين المماليك البحرية) баҳрий (туркий) мамлук султонларининг минтақага таъсири юқори бўлганидан сарой ва мамлуклар орасида турк тилининг қипчоқ ва ўғуз шеvasида мулоқот қилинган ва араб-туркий луғатлари, грамматикага оид асарлар яратилган ҳамда 1382-1517 йилларда Мисрда буржий (черкес, кавказлик) мамлуклари ҳукмронлиги даврида ҳам туркий тил ўз ўрнини муомала тили сифатида сақлаб қолгани ҳақидаги маълумотлардан Ўзбекистон ислом цивилизацияси маркази томонидан буюртма асосида тайёрланган “Ислом цивилизацияси” қомусий луғатини тайёрлашда фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистондаги ислом цивилизацияси марказининг 2020 йил 9 декабрдаги 377/20-сон маълумотномаси). Натижада, Марказий Осиё халқлари урф-одат

ва анъаналари, тили Мисрда XIII-XV асрларда мавжудлиги бўйича маълумотлар соҳа мутахассислари билимларининг ошишига хизмат қилган;

туркий сулола вакилларидан Аҳмад ибн Тўлун Қоҳирага Аббосий халифа Муътаמידни чақирганида, унинг укаси Аҳмад ал-Муваффақ қаршилигига учрагани сабабли, ундан кейин Муҳаммад ибн Туғж Ихшид халифа Муттақийни таклиф қилганида, Аббосий халифа бу таклифни рад этгани боис Аббосийлар халифалигини Мисрга кўчириш ҳақидаги режа амалга ошмай қолганлиги ҳақидаги маълумотлардан Ўзбекистон халқаро ислом академияси бакалавриат таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари талабалари учун мўлжалланган “Ислом тарихи”, “Ислом маданияти ва санъати тарихи”, “Диншунослик қомусий луғати”нинг яратилишида кенг фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича кўмитанинг 2020 йил 22 декабрдаги 650-сон маълумотномаси). Натижада, тадқиқотда берилган маълумотлар талаба-ёшларда илмий-назарий билимларни кенгайтириш ҳамда улар интеллектуал салоҳиятини оширишга хизмат қилган.

амирлар ичида мамлук султонларининг Аббосий халифаларни тахтдан четлатишларига қарши чиқиб, уларга раддия берганлари ҳақидаги маълумотларидан Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот маркази илмий ходимлари томонидан буюртма асосида тайёрланган “Буюк юрт алломалари”, “Исломда ижтимоий иллатлар муолажаси” китоблари мазмунини тўлдиришда фойдаланилган (Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот маркази 2021 йил 11 январдаги 01-07/05–сон маълумотномаси). Натижада асли мовароуннаҳрлик бўлган бу сулола давридаги тарихий жараёнларни ўрганиш ва тадқиқ этиш Марказнинг маълумотлар базасини кенгайтириш учун хизмат қилган;

мамлук султонлари хукмронлиги даврида, аёлларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги ўрни юқори бўлиб, султонларнинг рафиқалари давлат бошқарувига таъсир ўтказган ва мамлакат ғазнасига асосий тушумларни келтирувчи буғдойдан олинадиган солиқ турини Султон ан-Носир Муҳаммаднинг хотини малика Тўғой савдогарлар манфаатини ҳимоя қилиб, бекор қилишга эришгани ҳақидаги маълумотлар Ўзбекистон халқаро ислом академияси талабалари учун тайёрланган “Манбашунослик” дарслигига мазмунан сингдирилган (Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг 15.02.2021 санадаги 432-рақамли далолатномаси). Натижада Ўзбекистон халқаро ислом академияси талабалари ушбу дарслик асосида Мисрда ўрта асрларда ёзилган манбалар, аёлларнинг жамиятдаги ўрни ҳақида маълумотга эга бўлганлар.

Мисрнинг XIII-XV асрлардаги ижтимоий-сиёсий тарихи, унда Аббосий халифаларнинг ўрни, Миср мамлуклари даврида аҳоли етти тоифага бўлингани ҳақидаги илмий натижалардан Ўзбекистон миллий телерадиокомпанияси “Ўзбекистон тарихи” телеканали ижодкорлари томонидан кўрсатувларнинг сценарийларини тайёрлашда ҳамда “Ўзбекистон тарихи” телеканалда эфирга узатилган “Тақдимот” кўрсатувида фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг 2021 йил

28 январдаги 02-40-127-сон маълумотномаси). Натижалар баркамол авлод тарбиясидаги диний ва маънавий тамойилларни шакллантиришга хизмат қилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Илмий тадқиқот ишининг асосий натижалари 4 та халқаро ва 6 та республика илмий-амалий анжуманларида жамоатчилик муҳокамасидан ўтган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Тадқиқотнинг асосий мазмуни бўйича 35 та илмий иш чоп этилган, жумладан, 1 та монография ва 1 та рисола (хаммуаллифликда), Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 23 та мақола, улардан, 19 таси республика ва 4 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертация тузилиши ва ҳажми. Диссертация таркиби Кириш, 13та бандни ўз ичига олган 4 боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, ишнинг умумий ҳажми 274 бетдан иборат.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати, тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги, мавзу бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи, муаммонинг ўрганилганлик даражаси, тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги, ишнинг мақсади, вазифалари, объекти, предмети, усуллари, илмий янгилиги, амалий натижалари, натижаларнинг ишончлилиги, илмий ва амалий аҳамияти, жорий қилиниши, апробацияси, эълон қилинганлиги, диссертациянинг тузилиши ва ҳажми бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг биринчи боби “**Мисрдаги Аббосий халифалар тарихини ўрганишнинг назарий-методологик асослари**” деб номланиб, унда Қоҳирадаги Аббосий халифалар тарихига оид манбалар, тарихий асарлар маълумотлари асосида давр тарихини ўрганиш муаммолари, Аббосий халифалар даври тарихини тадқиқ этишда замонавий тадқиқотларнинг назарий-методологик асослари ўрганилган. XIII–XV асрларда Миср ўрта аср Шарқ мамлакатлари ичида айнан Аббосий халифаларнинг Қоҳирадалиги боис етакчи ўринни эгаллади. Миср тарихида мамлуклар ҳукмронлигининг ўрнатилиши, мамлакатда ҳарбий лашкарбошиларнинг устунликни қўлга киритиши, баҳрий мамлук (1250-1382) султонларининг юксалиш жараёнлари ва буржий (черкес) мамлуклари (1282-1517) ҳукмронлиги давридаги сиёсий жараёнлар, Аббосий халифалик қароргоҳининг Мисрга кўчирилиши билан боғлиқ масалалар ўзига хос ўринга эга. Айни пайтда, Аббосийлар халифалиги даври Миср тарихнавислиги учун ҳам юксак ривожланиш даври бўлгани боис, уни ёритувчи турли асл қўлёзмалар жуда кўп бўлган.

Машхур ўрта аср тарихчиларидан ал-Мақризийнинг “Ас-сулук фи маърифа дувал ал-мулук”, Ибн Халдуннинг “Ат-Таъриф би-Ибн Халдун ва рихлатуху Фарбан ва Шарқан”, ал-Асқалонийнинг “Анба ал-ғумр би анба ал-умр” ва “Ад-Дурар ал-комина фи айъён ал-миат ас-сомина”, Ибн Дукмоқнинг “Жавҳар ас-самийн фи сияр ал-хулафа’ ал-мулук ва ас-салотийн”, Ал-Айнийнинг “Ақд ал-Жамон фи тарих аҳл аз-замон”, ас-Саховийнинг “Ад-дувал ломий фи аъён ал-қарн ат-тасий”, Ибн Фуротнинг “Тарих ибн ал-Фурот”, Абу аш-Шихнанинг “Равдат ал-манозир фи ахбар ал-авоил ва ал-авохир”, Ибн Қозий Шухбанинг “Тарих ибн Қозий Шухба” асарларида Мисрнинг айюбийлар ва мамлуклар давридаги сиёсий тарихи, Аббосий халифаларнинг Қоҳирадаги фаолияти, мамлук султонлари билан муносабати ҳамда ўрта аср мусулмонлар етакчиси бўлиши учун “икки ҳарам эгаси” номини берувчи Маккага қисва юборилиши билан боғлиқ масалалар Миср султонлари билан Амир Темур ва темурийлар орасидаги муносабатлар, улар ўртасидаги элчилар ва мактублар алмашинуви баён этилган.

Мамлук султонларининг тахт тепасига келиши, улар фаолиятини мадҳ этувчи асарлар ҳам талайгина. Абд аз-Зоҳирнинг “Ар-равд аз-зоҳир фи ас-сийрат ал-малик аз-Зоҳир” асари, асосан, Зоҳир Бейбарснинг 1260-1265 йиллардаги ҳукмронлиги, унинг амалга оширган ишлари билан боғлиқ ҳодисаларни ўз ичига олган бўлиб, асар назмда ёзилган. Унда Султон Зоҳир Бейбарс образи муқаддаслаштирилиб, авлиё сифатида тасвирланади. Ад-Даводорийнинг “Ад-дурр ал-фоҳир фи сийрати ал-малик ан-Носир” асарида Султон Носир Муҳаммаднинг уч бора тахтга келиши, унинг олиб борган сиёсати, тахтдан бир неча маротаба кетиши сабаблари атрофлича ёритилган. Ал-Айнийнинг “Ас-Султон Барқуқ муассис давлат ал-мамолик ал-жарокиса”, ас-Сайрафийнинг “Нузхат ан-нуфус ва ал-абдан фи таворих аз-замон”, Ибн Сусарийнинг “Ад-Дурра ал-музийя фи ад-давлат аз-Зоҳирия” асарида буржий мамлук Султони Барқуқнинг тахт тепасига келиши, унинг ҳукмронлиги давридаги Миср ҳамда унинг ташқи сиёсати, бошқа давлатлар билан муносабатлари асосли далиллар билан келтирилган.

Ар-Раммолнинг “Охира ал-мамолик ал-воқеа ас-султон ал-Ғурий маа Салим ал-Усмоний” асарида Миср тарихида мамлук султонлари ҳукмронлиги даврининг охири ва усмоний Султон Салим I нинг 1517 йилда Қоҳирага кириши, усмоний турклар ҳукмронлигининг бошланиши, халифаликни туркларга ўтиши билан боғлиқ воқеалар тасвирланган.

Ал-Мақризийнинг “Китоб ал-мавоиз ва ал-иътибор би-зикр ал-хутат ва ал-осор”, аз-Зоҳирийнинг “Зубдат кашф ал-мамолик ва байон ат-туруқ ва ал-масолик”, ас-Суютийнинг “Китоб ҳусн ал-муҳодара би ахбор Миср ва-л-Қоҳира”, Ибн Дукмоқнинг “Китаб ал-интисор ли восита ақд ал-амсор” асарида, ал-Қалқашандийнинг “Субҳ ал-аъша фи синаот ал-иншо” китобларида ўзида илк мамлуклар даври бўйича қимматли маълумотларни, Султон Зоҳир Бейбарс томонидан Аббосий халифалик қароргоҳини Қоҳирага кўчирилиши, халифани кутиб олиш маросимлари, уларга тайинланган нафақа борасида сўз юритилган. Ас-Суютийнинг “Тарих ал-хулафои умаро

ал-муъминийн” асари барча халифалар, жумладан, охирги бўлими баҳрий ва черкес мамлук султонлари ҳукмронлиги даврида Қоҳирада бўлган Аббосий халифалар тарихини тавсифлашга бағишланган.

Ал-Мақризий Мисрдаги очарчилик ва унинг сабаблари ҳақида ҳикоя қилувчи “Китоб иғоса ал-умма би-кашф ал-ғумма”¹⁰ (“Халкнинг қийинчиликлар туфайли абгор ҳолати ҳақида китоб”) номли асар ҳам ёзган. Унда Мисрда қадимги даврдан, то 1405 йилгача ҳукм сурган очарчилик воқеалари ёритиб берилган. Бу асарда ал-Мақризий вабонинг тарқалишига сабаб деб ҳукмдорлар ва ҳокимларнинг ўз халқига эътиборсизлигини кўрсатган. Ушбу асарни ёзишга устози Ибн Халдуннинг “Муқаддима” асари ҳамда 806/1403 йилда Мисрдаги очарчилик ва эпидемик вазият туфайли ягона қизининг ўлатдан вафот этганлиги туртки бўлган. У бу китобни гарчи мазкур ҳодисадан анча олдин тайёрлаган бўлса-да, 1405 йил 29 июндан 28 июлгача, яъни 808 йил муҳаррам ойининг тунларида ёзган¹¹. Қизининг ўлими унинг бу тузумдаги камчиликларни кўрсатиб ўтишига туртки бўлган.

Миср ва унинг қўҳна ёдгорликлари, тарихи қадимдан нафақат сайёҳларни, балки кўпгина илмга қизиқувчиларни ҳам ўзига жалб қилган. Албатта, кўпгина ғарб олимларини Миср фиръавнлари тарихи, эҳромларнинг қурилиши билан боғлиқ тарихий маълумотлар қизиқтиргани ҳаммага маълум, бироқ баъзи олимлар Қоҳирадаги Аббосий халифалар фаолияти, мамлуклар барпо этган давлат тузуми билан боғлиқ маълумотларни ўрганишга интиланганлар. Жан-Мишель Венчур де Парадисни давр бўйича тадқиқотлар олиб боришига Вольнейнинг “Voyage en Égypte et en Syrie” (“Миср ва Сурияга саёҳат”) китоби сабаб бўлган. Парадис Венчур де шу даврдаги ҳукмронлари – Мурод ва Иброҳимбей ва ўша мамлакатни яхшироқ тушуниш учун, мамлук султонлари Барсбой ва Чақмоқ тарихини ўрганган ҳамда кейинчалик у 1798 йил Мисрга Наполеон экспедицияда иштирок этган¹². Мамлук султонлари Барсбой ва Чақмоқни олиб борган ички ва ташқи сиёсати, ўша даврдаги Аббосий халифалар фаолияти билан боғлиқ фактик маълумотларни ўрганган.

Гюстав Вейль (1808–1889) “Geschichte der Chalifen” (“Халифалар тарихи”) асарининг давоми сифатида мамлуклар даври тарихи бўйича маълумотларни “Geschichte des Abbasidenchalifats in Egypten” (“Мисрдаги Аббосий халифаларнинг тарихи”) асарини ас-Суютий, Ибн Ийёс каби ўрта аср тарихчилари асарларидан фойдаланган ҳолда тақдим этган¹³. У Мисрдаги Аббосий халифалар фаолияти, уларнинг ишлари, мамлуклар давлатини легитимлашга хизмат қилгани борасида ҳам қизиқарли фактларни тақдим этган.

Немис тадқиқотчиси К.Беккер (1876-1933) Мисрнинг айюбий ва мамлуклар даврини ўрганиб, ўрта асрлардаги Миср ҳарбий тизимини очиб

¹⁰ تقى الدين أبو العباس أحمد بن علي بن عبد القادر العبيدي المقرئى. كتاب إغاثة الأمة بكشف الغمة. / المحقق كرم حلمي فرحات. – القاهرة: عين للدراسات والبحوث الإنسانية والاجتماعية. 2007.

¹¹ Қаранг: Буниятов З.М. Избранные сочинения в трех томах. – Баку, 1999. – Т. 3. – С. 199.

¹² Irwin R. Under Western Eyes – P. 33.

¹³ Ўша мақола. – P. 35.

бериб, бу жамиятдаги ерга эгалик қилиш, вақф масаларини ҳам тадқиқ қилган. У илмий мақолаларида Қоҳирадаги Аббосий халифалар даври тарихини ижобий нуқтаи назаридан ёритган.

XX асрнинг иккинчи ярми – XXI асрнинг бошлари тарихий тадқиқот объектлари ва уларнинг муаммолари мавзусини танлашда, айрим тадқиқотларни қўллашда муҳим ўзгаришлар, янгича ёндашувлар, қарашларнинг ўзгариши билан глобал миқёсда ажралиб турди. Юқоридаги даврда ўрганиш мавзусига, тарихни фан сифатида англаш ва қайта кўриб чиқишга интилишга қаратилган тарих фанининг методологияси йўналишида кейинги назарий тадқиқотлар учун янгича асослари яратилди.

И.М.Фильштинский (1918-2013)нинг илмий изланишлари илк ўрта асрлардан бошлаб, токи Аббосийлар даврини қамраб олган. У изланишларини ҳам адабиёт, ҳам тарих томонидан олиб борган. Мисрда XV асргача иқтисодий ва маданий ривожланиш, тасаввуф шеърятининг юксалишини кўрсатиб ўтади. У “Мусулмон империясининг XIII асрда мўғуллар босиб олган ва талон-тарож қилган Ироқдан халифаликнинг ғарбий вилоятларига кўчиши араб оламининг маданий ривожини тўхтата олмади”, деб ёзган бўлса, тарихий томондан у Султон Бейбарс Аббосий халифага содиқ қолиши, муқаддас уруш олиб бориши, қалъалар қуриши, флот ташкил этиши, халифанинг ҳуқуқлари ва Ислом оламининг сиёсий раҳбари сифатида расмий равишда тан олиши мажбурият сифатида таъкидланганини эътироф этган¹⁴.

К.Э.Босворт Аббосий халифалар ҳақида: “Мамлуклар айюбийларнинг суннийлик сиёсатини давом эттирганлар. Қоҳирада бекорчиликдан анча тоб ташлаб қолган Аббосий халифаларнинг сақланиб қолиши ҳам кўп жиҳатдан шу билан изоҳланади”, – деб ёзади¹⁵. У асарларида барча мусулмон сулолалари, уларнинг яшаган ва ҳокимиятни бошқарган даврлари (хроникаси)ни келтириб ўтган.

Мисрда ташриф буюрган сайёҳлар, олимларнинг берган маълумотларида Аббосий халифалар ва мамлук султонлари орасидаги ҳамда мамлуклар ўрнатган жамиятдаги тузумга бўлган муносабат турлилиги билан ажралиб турган. Араб сайёҳларидан Ибн Батута бу тузум бўйича ижобий фикр берган бўлса, Муҳаммад ал-Ваззан эса, бу ўрнатилган тартибни қоралаган. Мисрнинг XIII-XV асрлар тарихи юзасидан олиб борилган тадқиқотларда мамлуклар давлатининг вужудга келиши, янги сиёсий ва маъмурий тузумнинг пайдо бўлиши, Аббосий халифаликнинг аҳамияти, ўша давр мамлук султонининг кучи, ворислик масаласи, мўғуллар ва салибчиларга қарши курашлар, уларнинг дипломатик муносабатлари, ташқи савдо фаолияти каби асосий мавзулари ўрганилган.

Диссертациянинг “XIII-XV асрларда Мисрдаги диний, ижтимоий-сиёсий вазият” деб номланган иккинчи бобида, Мисрда мамлуклар

¹⁴ Фильштинский И.М. История арабов и халифата 750-1517. – М.: Восток Запад, 2006. – С.273.

¹⁵ Босворт К.Э. Мусулмон сулолалари (йилнома ва шажаралар бўйича маълумотнома) / таржимонлар Асрор Самад, Озод Шарафутдинов. –Т: Фан, 2007 – Б. 55.

давлатининг ўрнатилиши, баҳрий ва буржий мамлук султонлари давридаги диний, ижтимоий-сиёсий вазият, бу даврдаги давлат тузумида халифа ва султонларнинг ўрни, мадрасалардаги диний ва ҳарбий таълим тизимида оид масалалар тадқиқ этилган. 1250 йилда Султон Туроншоҳнинг ўлими Мисрга хавф солиб турган Людовик IX ва мўғулларнинг таҳдиди даврига тўғри келган. Бу эса, ўз навбатида, ушбу таҳдидларга қарши туришни талаб қилар эди. Шунда 1249-1250 йиллардаги ал-Мансура минтақасида француз қироли Людовик IX кўшинларини енгилда баҳрий мамлук қисмлари кучли эканликларини намоён қилганлар. Шундай қийинчилик даврида Мисрнинг эътиборли кишилари тахтга Шажарат ад-Дурр¹⁶ни лозим топганлар. Шажарат ад-Дуррни Аббосий халифа Мустаъсим ўз вақтида Бағдоддан Қоҳирага Солиҳ Нажм ад-Дин Айюбийга совға сифатида юборган эди. Айюбий тахтга ўтиргач, Шажарат ад-Дуррнинг ҳам мартабаси ошди, уни Солиҳ қуликдан озод қилиб, унга уйланди. Солиҳ Нажм ад-Дин тўсатдан вафот этгач, унинг ўлимини сир сақлаб, Шажарат ад-Дурр, марҳум султон номидан фармонлар берган. Исён натижасида Солиҳнинг вориси ва ўғли Туроншоҳ ўлдирилгач, ислом тарихида нодир ҳолат – Шажарат ад-Дурр султони, деб эълон қилинган. У “Мусулмонлар малика”си номи билан мамлуклар давлатини уч ой бошқариб, ҳужжатларни Солиҳнинг ўғли Халил номидан имзолаган. Унинг бош маслаҳатчиси амир Ойбек эди. Бағдоддаги Аббосий халифа Мутаъсим аёл давлатни бошқаришига фатво бермай, жиддий норозилигини билдиргач, у бош қўмондон Ойбекка турмушга чиқишга мажбур бўлган. Муъиз ад-Дин Ойбек ат-Туркманий 1250 йил бошида тахтга ўтирган.

Султон Ойбек ҳокимиятда унга қарши рақиблар кўпайиб кетаётган бир вазиятда, “Мамлакат Аббосий халифа Мустаъсимники, Малик Муъиз дарҳақиқат, унинг бу ердаги ноибни”, деб эълон қилди¹⁷. Аммо малика Шажар ад-Дурр завжи Ойбекни ўлдирган¹⁸. Шажар ад-Дуррнинг султон Солиҳ Айюбийдан бўлган ўғли ёшлигида ўлиб кетганлиги, Ойбекдан эса ворис туғилмаганлиги сабаб тахт Ойбекнинг биринчи хотинидан бўлган ёш ўспирин ўғли – ал-Мансур Нур ад-Дин Алига (1257-1259) ўтган. Унга назоратчи этиб, амир Сайф ад-Дин Қутуз тайинланган. Султон Али давлат ишлари билан қизиқмайдиган, енгил хулқли бола бўлиб, у ўз тенгдошлари билан ҳар хил ўйинлар ўйнаш, кайф-сафо қилиш билан вақтини ўтказган. Қутуз уни тоғдаги қалъага қамаб қўйиб, ўзини Миср султони, деб эълон қилган¹⁹. Қутузнинг бу ишидан норози бўлган амирларга: “Биз мўғуллар билан курашиш учун бирлашишимиз керак, бу ишда султонсиз ҳеч нарса қила олмаймиз, агар душманга бўлинган ҳолда қаршилиқ кўрсатсак, бу нарса яхшиликка олиб келмайди, салтанат ичидаги майда ихтилофлар ҳам шуни

¹⁶حسن على إبراهيم. تاريخ المماليك البحرية. – القاهرة: مكتبة النهضة المصرية. 1967 – ص.36
¹⁷تقى الدين أبو العباس أحمد بن علي بن عبد القادر العبيدي المقرئى. السلوك فى معرفة دول الملوك. ج. 3. – بيروت: دار الكتب العلمية. 1997-ص.375. (تقى الدين المقرئى. السلوك فى معرفة دول الملوك.)

¹⁸أحمد مختار العبادي. قيام دولة المماليك الأولى في مصر والشام. – الإسكندرية: المؤسسة الشباب. – ص.139

¹⁹ Ўша жойда. – Б.417

тақозо қилади”, – деган²⁰. Бу иши билан Қутуз ўз мақсади йўлида амирларга таъсир ўткази олигани, амирлар ҳам уни қўллаб-қувватлагани намоён бўлган.

Амир Қутуз асли келиб чиқиши мовароуннаҳрлик бўлиб, у Жалолиддин Мангуберди опасининг ўғли, Хоразмшоҳнинг невараси эди. Мовароуннаҳрни Чингизхон қўшинлари қўлга олгач, у ҳам бошқа ёшлар каби асир тушиб, Дамашқдаги кул бозорига “رقيق” – рақиқ (кул сотувчи) билан келтирилган. Қутузни султон Муъиз ад-Дин Ойбек сотиб олиб, уни ҳарбий мактабга ўқишга берган. Ҳарбий мактабни битириб чиққач, у амир унвонини олган²¹. Ўрта аср тарихчилари ал-Мақризий ва Ибн ал-Ийёс ўзларининг тарихий хроникаларида Миср лашкарлари бошида турган Миср султони Қутуз Хоразмшоҳ Жалолиддин Мангубердининг жияни деб тахмин қилганлар ва унинг асл исми Маҳмуд ибн Мавдуд, деб таъкидлаганлар²². Мўғуллар лашкарини бошқарган Хулағухон Қутузга таҳдидларга тўла қўпол хат йўллаб, унда Қутузни: “...бизнинг қиличимиздан қочиб бу диёрга келиб қолиб, бу диёрнинг неъматларидан фойдаланаётган мамлуклардан”, – деб таърифлаган. Бу хатни тарихчи ал-Мақризий ўзининг тарихий рисоласида тўла келтириб ўтган²³. Хат фусҳа – араб адабий тилида ёзилган бўлса-да, мазмунан, одатда, бир давлат ҳукмдорига иккинчи ҳукмдордан ёзиладиган хатларга муносиб эмас эди, чунки унда султон Қутуз камситилган ва таҳқирланган. Мўғуллар Қутузнинг кимлигини яхши билганлар, бўлмаса, “у бизнинг қиличдан қочган мамлуклардан”, деб ёзмасдилар²⁴. 1260 йили 3 сентябрда айни мамлук султони Қутуз Фаластиндаги Айн Жолут деган жойда мўғуллар билан жанг қилиб, уларни мағлубиятга учратиб, Хулағу қўшинларини орқага улоқтириб ташлаган²⁵. Хоразмликлар Айн Жолут жангида мўғул истилосини бостиришда мардонавор курашиб, жасорат кўрсатганлиги тўғрисида тарихий маълумотлар бор²⁶. Бу жангдан сўнг Султон Қутуз: “Мен кимки, Маҳмуд ибн Мамдудман. Мен кимки, мўғулларни тор-мор қилиб, тоғам Хоразмшоҳ учун қасос олгандирман”, – деб айтган²⁷. Бу сўзлари билан у Хоразмшоҳ наслидан эканини таъкидлаб ўтган.

Қутуз аскарининг олд қисмига қўмондонлик қилган. Бейбарсга Ҳалаб ҳукмронлиги ваъда қилинган, аммо бажарилмаган эди. Мисрга қайтиш мақсадида Дамашқдан йўлга чиққанида уни йўлда амир Бейбарс бошчилигидаги аскарлар кутиб олиб, Султон Қутузни ўлдирган. Зоҳир Бейбарс қасосини олган. Шу тарзда баҳрий мамлук султонлари Шом ва Мисрга бостириб кирган салибчиларни, сўнг мўғулларни тор-мор этиб, араб

²⁰ أبو الفداء إسماعيل. المختصر في أخبار البشر. ج. 3. – القاهرة. 1907. – ص. 199-200.

²¹ أنظر: عبد الفتاح عاشور. المجتمع المصري في عصر سلاطين المماليك. – القاهرة: دار النهضة العربية. 1962. – ص. 12، أحمد مختار العبادي. في التاريخ الأيوبي والمملوكي. – الإسكندرية: المؤسسة الشباب الجامعي. – ص. 142.

²² خليل نور الدين. سيف الدين قطز قاهر المغول. – الإسكندرية: حورس الدولية للنشر و التوزيع، 2005. – ص. 104.

²³ تقي الدين المقرئزي. السلوك في معرفة دول الملوك. ج 1. – ص. 327-329.

²⁴ Ходжаева Р. Мамлуклар даври араб адабиёти (XIII-XV асрлар). – Тошкент: Хилол Медия, 2013. – Б.116.

²⁵ أحمد شلبي. التاريخ الإسلامي. – القاهرة: مكتبة النهضة المصرية. 1990. – ص. 235، عبد الحافظ حمزة. نيابة حلب في عصر سلاطين المماليك. – القاهرة. الهيئة المصرية. 2000. – ص. 100.

²⁶ أحمد مختار العبادي. قيام دولة المماليك الأولى في مصر والشام. – الإسكندرية: المؤسسة الشباب الجامعي. 1994. – ص. 117-118.

²⁷ Бунятов З.М. Государство Хорезмшахов-Ангуштегинов. Изб.соч. в 3 томах. Т.3. – Баку: Элм, 1999. – С.228.

ерларини босқинчилардан озод қилганлар. Ўрта аср тарихчиси ал-Мақризийнинг ёзишича, “Султон Қутуз ўлдирилгач, амирлар кенгаши ўтаётган вақтда амир Ақтоий амирларга қарата: “Сизлардан қай бирингиз уни ўлдирдингиз?”, - деб сўраганида, Бейбарс: “Мен ўлдирдим”, деб айтган, Ақтоий: “Ундай бўлса, султон ўрнига тахтга ўтир”,- деган”²⁸. Шу тариқа султон Малик аз-Зоҳир Рукн ад-Дин Бейбарс 1260 йилда тахтга ўтирган.

У 1260-1277 йилларда ҳукмронлик қилган. Султон Қутузни ўлдиргач, тахтга ўтирган Султон Бейбарснинг келиб чиқиши ҳақида бир қатор мулоҳазали фикрлар мавжуд. Ҳозирги кунда Қозоғистон Республикасида Зоҳир Бейбарсни “қозоқ бўлган”, деган қарашни олға суришмоқда. Лекин Е.Федяева “Неизвестный Египет” (“Номаълум Миср”) китобида Султон Бейбарснинг келиб чиқиши борасида 7 хил фаразни олға сурган. Уларнинг биринчиси сифатида қозоқ қабиласи “Берш” номи варианты сифатида талқин этиладиган “бурж”, иккинчиси эса, Россия чегараларида кўчиб юрган Токсаба қипчоқ қабиласидан дейилган²⁹. Юқоридаги фикрлар фақатгина фараз, лекин уни асли Дашти Қипчоқ ёки Мовароуннаҳр ерларидан эканлиги эътироф этилган. Қипчоқ уруғи нафақат қозоқлар, балки бошқа Марказий Осиё халқлари орасида ҳам мавжуд.

Айюбий султонлар каби баҳрий мамлук султонлари ҳам урушлар натижасида сони камайган кўшинни ўрнини тўлдириш мақсадида ўз кўшинларини мамлуклар ҳисобидан кўпайтиришга катта аҳамият берганлар. 1279 йилда тахтга ўтирган Султон Сайф ад-Дин Қаловун бошқа мамлук султонларидан фарқли равишда, черкес мамлукларини сотиб олишга эътибор қаратиб, уларни Қоҳира қалъаси ичидаги минора кўринишидаги – “бурж”га жойлаштирган. Шу номда “буржий мамлуклар” атамаси келиб чиққан.

1309 йилда Султон Носир Муҳаммад Ҳаж зиёратига кетганидан фойдаланган икки амир – Салор (туркий) ва Бейбарс (черкес) ҳокимият учун кураш бошлаганлар ва у Бейбарснинг ғалабаси билан тугаган. Шу йили Амирлар кенгаши Бейбарсни султон деб эълон қилган. У мамлук султонлари ичидаги черкесларнинг биринчи султони бўлганига қарамай, бу черкес ҳукмронлиги ўрнатилди, деган маънони бермас эди, чунки амалдорларнинг кўпчилиги туркийлар бўлгани сабабли Бейбарс ҳокимиятини тан олмаганлар. Тез орада, Носир Муҳаммад олдин Шомга қайтиб, Мисрга юриш бошлаб, тахтни қайта қўлга киритган.

1382 йилда Султон Али ибн Шаъбон вафот этгач, унинг тўққиз ёшли ўғли Салоҳ ад-Дин Ҳожи II султон деб эълон қилинган ва Қоҳирадаги Аббосий халифа ал-Мутаваккилнинг буйруғи билан Ҳожининг назоратчиси этиб Барқуқ тайинланган. 1382 йил 26 ноябрда Барқуқ халифа ва тўрт мазҳаб қозиси ҳамда катта амирлар билан кенгаш чақириб, султон ёшлигини, бундай кучли давлатни бошқариш учун унинг салоҳияти етмаслигини айтиб, ёш

²⁸ تقى الدين المقرئى. السلوك فى معرفة دول الملوك. ج.1. – ص.436، العمري شهاب الدين. مسالك الأبصار فى ممالك الأمصار. ج.16 / محقق إبراهيم صالح. – أبو ظبي: المجمع الثقافي، 2002، ص.598، جمال الدين أبي المحاسن ابن تغري بردي. كتاب النجوم الظاهرة فى ملوك مصر والقاهرة / المحقق محمد حسين شمس الدين. ج.7. – بيروت – لبنان: دار الكتب العلمية. ج.7. – ص.84. (ابن تغري بردي. كتاب النجوم الظاهرة فى ملوك مصر والقاهرة.)

²⁹ Федяева Е. Неизвестный Египет. Hamdy Press – Cairo – Egypt, 2011. – С. 8-9.

султон ўрнига ўз номзодини кўтариб чиққан. Кенгаш бир овоздан султон Ҳожи ўрнига Отабек Баркуқ номзодини қўллаб-қувватлаган. У тахтга ўтиргач, баҳрий мамлуклар бошқаруви якунланиб, буржийлар сулоласи даври бошланган³⁰. Мисрда черкес мамлуклар ҳокимиятининг ўрнатилиши Ўрта Осиёда мустаҳкам давлат тузиб, уч, беш, етти йиллик юришлари билан машҳур бўлган Амир Темур даврига тўғри келган. Амир Темур марказлашган давлат тузганидан сўнг, Марказий Осиё давлатларидан қул келтирилиши тўхтатилгани ва Кавказ давлатларидан олиб келинган мамлуклар сони ошиб боргани буржий мамлуклар бошқаруви сабабларидан бири бўлган.

Дастлабки буржий мамлуклар кучли сиёсат юритиб, Мисрнинг ривожланишига ҳисса қўшганлар. Лекин XV аср охири – XVI аср бошларида аҳвол ўзгарган. Н.А.Ивановнинг фикрича, “Ислом султони” мусулмонларнинг ҳаёти, мулки ва динини сақлаб қолишга кучи етмасди. У муқаддас шаҳарларнинг ҳомийси сифатида эътироф этилган бўлса-да, ҳаттоки, ҳаж зиёратчилари хавфсизлигини ҳам таъминлай олмасди. Юзлаб зиёратчилар португаллар қўлига асир тушиб қолиб, бошқалари эса бадавийларнинг Ҳижоз қўзғолонинг (1502-1508) қурбони бўлганлар. 1503-1506 йилларда биринчи марта мамлуклар ҳукмронлиги даврида ҳаж вақтинча тўхтатилган³¹. Бу, ўз навбатида, уларнинг ҳукмронлиги заифлашганидан далолат берган.

Мисрда баҳрий мамлуклар даврида Қаловун сулоласи (1280-1382) 100 йил давомида наслдан-наслга ўтиб келган бўлса, буржийлар даврида Султон Баркуқнинг ўғли Носир Фараж (1398-1412)дан ташқари, бошқа сулолаларнинг меросийлик анъанаси муваффақият қозонмаган.

Мамлук султонлиги давлат бошқаруви, том маънода, уч қисмга: ҳарбийлар (қилич эгалари), қалам аҳли ва дин вакилларига бўлинган³².

XIII аср охирида Миср султонлари ислом дунёсида катта обрўга эга эди. Улар муқаддас шаҳарларнинг ҳомийси бўлганлар, Каъба учун кисва (Каъба ёпқичи) юборганлар. Бу ўрта аср ислом тарихида биринчиликнинг нишонаси эди. Бу хизмат уларга асосий лавозимдек “*Ходим ал-ҳарамайн*” (икки муқаддас масжид хизматчиси) номини берган. Биринчи бўлиб, бу ном Аббосий халифа ан-Носир билан Салоҳ ад-Дин ўртасидаги келишмовчилик туфайли қабул қилинган. Бошиданок, бу ном халифага қарши қўйилган бўлиб, унга тенглаштирилган “ислом султони” маъносини англатган³³. Мамлук султонлари урушга ўзлари бормай, уни олиб боришни қайсидир бир

³⁰ Арипова З. Миср мамлук султонлиги ва унда ислом динининг тутган ўрни (1250-1517). Тарих. фанл. ном. ...дис. автореф. – Т.: ТИУ, 2008. –Б.13.

³¹ Иванов Н.А. Османское завоевание арабских стран (1516-1517). – Москва: Наука, 1984. – С.14.

³² Riley-Smith J. The Atlas of the Crusades (editor). – London and New York, 1991. – P. 110-111; Irwin R. Mamluks and Crusaders: Men of the Sword and Men of the Pen / By Robert Irwin. Surrey and Burling. – VT: Ashgate Variorum, 2010. – 384 p.; Levanoni A.A Turning Point in Mamluk History: The Third Reign of Al-Nasir Muhammad Ibn Qalawun (1310 – 1341). – Brill, 1995. – P. 11-12; Levanoni A.A.The Mamluks in Egypt and Syria: The Turkish Mamluk sultanate (648 – 784/1250 – 1382) and the Circassian Mamluk sultanate (784 – 923/1382 – 1517) // The New Cambridge History of Islam. Vol.2. – The Western Islamic world: eleventh to eighteenth centuries. Edited by Maribel Fierro. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – P. 241- 242.

³³ Bernard Lewis. Khadim al-Haramayn. –The Encyclopaedia of Islam. V.4. – P. 899.

лашкарбошига топширадиган Аббосий ва фотимий халифалар – мусулмон ҳукмдорлардан фарқ қилганлар.

Мамлакат бошқарувида энг кучли таъсир кўрсатувчи доиралар ҳарбийлар бўлган. Давлат бошқаруви тепасида султон ва у билан бирга, 24 та катта мамлук амирларидан иборат Кенгаш (машвара) бўлган. Султоннинг давлат раҳбари сифатидаги ваколатлари қаторига: аниқ қонуний талаблар ва умумий қоидалар бериш, урушга киришга қарор қилиш, солиқ йиғиш, султон салтанати бўйлаб озиқ-овқат маҳсулотларини тақсимлаш ва бошқалар кирган³⁴. Бу Кенгаш таркибига Аббосий халифалар кирмаган. Саройнинг йирик амалдорларидан бўлмиш “*даватдор*” – ижрочи котиб султон ёзишмаларини кузатган, *устадор* – сарой хизматларига, “*хазинадор*” – бош хазиначи эса, султон бойликларини сақлашга масъул бўлган.

Мисрнинг иқтисодиёти қишлоқ хўжалиги, савдо ва бошқа соҳаларга асосланган эди. Ўрта аср тарихчиси ал-Мақризий аҳолини қуйидаги тоифаларга ажратади: биринчи тоифа – юқори лавозимдаги кишилар – “*أهل الدولة*” – *аҳл ад-давла*; иккинчи тоифа – йирик савдогарлар “*أهل اليسار من التجار*” – *аҳл ал-йасар мин ат-тужжар*; учинчи тоифа – сотувчилар “*البائع*” – *ал-бо’иъ*, ўртача савдо қилиб, кун кўрувчилар “*متوسط الحال من التجار*” – *мутаваасситу ал-ҳал мин ат-тужжар*, шунингдек, маошга кун кўрувчилар “*أصحاب الموائش*” – *асҳоб ал-маво’иш*; тўртинчи тоифа – деҳқонлар “*أهل الفلح*” – *аҳл ал-филҳ*, фермерлар ва қишлоқ аҳолиси “*أهل الزراعة والحراث*” – *аҳл аз-зиро’ат ва ал-ҳарс* ва қишлоқ аҳолиси “*سكان القرى والريف*” – *суккан ал-қура ва ар-риф*; бешинчи тоифа – камбағаллар “*الفقراء*” – *ал-фуқаро’* шу жумладан, фақиҳлар “*الفقهاء*” – *ал-фуқаҳо* ва талабалар “*طلاب العلم*” – *туллаб ал-илм*; олтинчи тоифа – ҳунармандлар “*أرباب الصنائع*” – *арбоб ас-сана’и*, ёлланма ишчилар “*الإجراء*” – *ал-ижро’* ва хизматкорлар “*أصحاب المهن*” – *асҳоб ал-миҳан*; еттинчи тоифа эса камбағал-бечоралар “*المسكنة*” – *ал-мискина*, тиланчилар “*السؤال*” – *(ас-су’аал)*³⁵. Бу билан ал-Мақризий аҳоли табақалашган ҳолатда яшаганлигини кўрсатиб ўтган.

Мисрга олиб келинган қулларни фақат султон ва турли лавозимдаги амирларгина сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлган. Султон сотиб олган мамлуклар, амир сотиб олган мамлукларга қараганда ўзларини бахтли ҳис қилган. Чунки уларда мансаб кўтарилиши учун барча имкониятлар мавжуд эди. Султонлар, иложи борича, ёшроқ қулларни сотиб олиб, уларни махсус ҳарбий мактабга йўллаган. Бу ерда мамлук ўспиринлар, биринчи навбатда, диний таълим, сўнгра ҳарбий тайёргарлик олганлар. Амирлар томонидан сотиб олинган қуллар – “*مماليك الأمراء*” – “*мамолик ал-умаро*” (амирлар мамлуклари), деб аталган. Аввалига ҳар бир амир сотиб олган мамлук “*ديوان الجيش*” – “*дивон ал-жайш*” (қўшин девони) рўйхатидан ўтказилган, кейинчалик бундай тартиб ҳар бир амир томонидан тайёрланиб, нусхаси

³⁴ Holt P. The Position and Power of the Mamluk Sultan / In Hawting G.R. Muslims, Mongols and Crusaders: An Anthology of Articles Published in the Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 2005. – P. 138-150.

³⁵ تقى الدين المقرئى. كتاب إغاثة الأمة بكشف الغمة / المحقق كرم حلمي فرحات. – القاهرة: عين للدراسات والبحوث الإنسانية والاجتماعية. 2007. – ص. 72-73.

Бунятов З.М. Государство Хорезмшахов-Ангуштегинов. Изб.соч. в 3 томах. Т.3. – Баку: Элм, 1999. – С. 198.

девонга юбориладиган алоҳида рўйхатлар билан алмаштирилган. Амир хизматидаги мамлуклар сони қаттиқ назорат қилинган. Амир султоннинг ёрдамчисига айтмасдан туриб, ўз мамлукини ҳайдай олмаган. Султон мамлуклари кўпроқ муҳим ва фахрли лавозимларни эгаллаганлар. Ушбу мамлуклар султонга яқинликлари боис, иқтоънинг ҳам кўпроқ қисмини олиб, улар орасидан юқори тоифадаги амирлар етишиб чиққан. Йигитлар ислом динини қабул қилишиб, араб тилини ўрганиб, кейинги ҳарбий хизмат учун ёпиқ лагерларда таҳсил олганлар. Шундай қилиб, ҳарбий тайёргарликдан ўтиб, ушбу куллар тўлақонли ҳарбий мутахассисларга айланганлар.

Тадқиқотнинг **“Аббосий халифаларнинг Мисрдаги фаолияти”** деб номланган учинчи бобида бир неча асрлар давомида Бағдодда бўлган Аббосий халифаларнинг Қоҳирадаги фаолияти, уларнинг султонлар ҳокимиятини легитимлаштиришдаги ўрни, мамлук султонлари билан муносабатлари, Амир Темур ва темурийлар орасидаги алоқалари тадқиқ этилган. Муҳаммад (с.а.в.) асос солган, тарихда биринчи ва охириги, том маънодаги ислом давлати ва илк араб халифалари даврида давлат бошқарувида динийлик устувор бўлганлигини, кейинчалик тарихий шароит тақозосига кўра, дунёвийлик характеридаги унсурларнинг пайдо бўлиш жараёни ва пайғамбарнинг **“Халифалик мenden сўнг ўттиз йилдир”**, деган ҳадисини илмий асослаш алоҳида аҳамиятга эга эканлиги таҳлил қилинган. Мамлуклар асли куллардан (ғулом) келиб чиққанликлари учун ўз ҳокимиятини қонунийлаштириш мақсадида янги механизмни излаш талаб қилинган. 1258 йилда мўғуллар ўша пайтда Аббосийлар халифалигининг қароргоҳи бўлган Бағдодга етиб бориб, халифани қатл қилгач, 1261 йилда Султон Зоҳир Бейбарсда бу яқунланган халифаликни тиклаш орқали ўз мақсадига етиш имконияти вужудга келгач, Аббосийлар авлоди вакилларидан Абу Аббос Аҳмад ва Абу Қосим Аҳмад ибн Зоҳирни Қоҳирага чақирганида, Абу Қосим олдинроқ келган. Султон Зоҳир Бейбарс янги халифани кутиб олишга жиддий тайёргарлик кўриб, уни дабдаба билан қабул қилиш учун унга пешвоз чиққан. Буюк давлат арбоблари, обрў-эътиборли олимлар Абу Қосимга таъзим қилиш учун отларидан тушиб кутиб оладилар ҳамда кўшин билан бирга қалъага етиб борадилар³⁶. Қалъада Султон Бейбарс Аббосий халифани шарафлаб, ҳузурида тахтга ўтирмаган³⁷. Зоҳир Бейбарс кенгаш чақириб, унда қози Ҳакам Тож ад-Дин ибн Бинт ал-Азз томонидан унинг насл-насаби асослиги тўғрисида ҳукм чиқарилган. Мисрнинг энг йирик диний пешволари унинг халифаликка бўлган ҳуқуқини тасдиқлаганлар. Султон Зоҳир Бейбарс халифага содиқлик ҳақида байъат берган. Бу байъат ҳамда оммавий эълон қилинган ҳужжатда Бейбарс Аббосий халифага содиқ қолиши, муқаддас уруш олиб бориши, қалъалар қуриши, флот ташкил этиши, халифанинг ҳуқуқлари ва Ислом оламининг

³⁶تقى الدين المقرئى. السلوك فى معرفة دول الملوك. ج. 1. - ص. 449.
³⁷تقى الدين المقرئى. المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار. ج. 2. - بولاق: أوست. 2002 - ص. 301 (المقرئى. المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار)

сиёсий раҳбари сифатида расмий равишда тан олиши мажбурият сифатида таъкидланган эди³⁸.

Шу тариқа Зоҳир Бейбарс Бағдодда яқун топган халифаликни Мисрга кўчиради ва гўёки уни тиклаган. Қоҳирадаги Аббосий халифага “المستنصر بالله” – “ал-Мустансир Биллоҳ” лақабини берганлар³⁹. Аббосий халифалар одатига кўра, Миср султониға безакли кийим кийдириб, халифа сифатида унинг ҳукмдорлигини тасдиқ этиш маросими бўлган. Аббосийлар халифалигини Мисрга кўчириш ҳақидаги фикр биринчи бўлиб, Султон Бейбарсдан чиққан, дейиш хато бўлади. Аслида, бу лойиҳани аввал Аҳмад ибн Тўлун, ундан сўнг эса Муҳаммад ибн Туғж Ихшид рўёбга чиқаришга уриниб кўрган, лекин бу режа амалга ошмай қолган эди⁴⁰. Халифа ал-Мустансир Бейбарснинг ишончини қозона олмаган. Бунга, асосан, халифа ал-Мустансирнинг шуҳратпарастлиги ва сиёсий қарашлари сабаб бўлган, эҳтимол. Уч ой ўтгач, Бейбарс халифадан халос бўлишга қарор қилиб, унча катта бўлмаган аскар билан Аббосий халифани мўғулларга қарши курашда ёрдам бериш баҳонасида Бағдодга жўнатган, лекин кўмак бермаган. Бунинг натижасида халифа жангда ҳалок бўлган. Тахминан бир йил ўтгач, Зоҳир Бейбарс иккинчи марта Мисрни Аббосий халифалар масканига айлантиришга уриниб кўрган. Шу мақсадда у халифалик тахтига Аббосийлар авлодининг яна бир вакили – Аҳмад ибн Ҳасанни қўйган. Унга “الحكيم” – “ал-Ҳаким” лақабини берадилар. Халифа ал-Ҳаким ҳар қандай вазиятга мослашувчан, эҳтиёткор эди. У мамлук султонлари билан можаро келиб чиқмаслиги учун намоишкорона вазифаларни бажариб, уларнинг ишларига аралашмас эди⁴¹. Янги халифа Султон Зоҳир Бейбарс кутган халифа сифатида фаолият олиб борди. Ўрта аср тарихчиларининг баъзилари Бағдоддан сўнг дунё фақатгина уч ярим йилгина халифасиз яшади, қолган вақт “халифанинг қароргоҳи” вазифасини Бағдод ўрнига Қоҳира эгаллади, у ерда халифалик қонуний равишда олиб борилмоқда, ислом илмлари ривожланмоқда, олимлар ўз фаолиятларини олиб боришмоқда, деб ҳисоблаганлар. Бошқалар эса, Қоҳирадаги халифалик ҳеч қандай вазифани бажармаган, фақатгина номи уни улуғлаб турган, деб ёзганлар.

Мисрдаги халифалик араб дунёсининг сўнгги ўрта асрлар сулоласига айланган. Мамлук султонларининг муқаддас шаҳарлари бўлган Макка ва Мадина билан Ҳижоз устидан ҳукмронлик қилганлари, Қоҳирада Аббосий халифалари ва тўртта асосий сунний қозининг мавжудлиги уларга мусулмон дунёсида устун мавқега эга бўлиш имкониятини берган. Улар “Ислом ва мусулмонлар султони” унвонини олиб, ўз давлатларини “Исломнинг маркази”, деб ҳисоблаганлар. Мусулмонларнинг ғояларига кўра, Ислом диёри доимо яхлит бўлган. Мусулмон “ҳамма жойда” ўз эътиқодига содиқ қолиб, ислом арконларини бажаради. Аббосий халифалар роли шу даражага

³⁸ Фильштинский И.М. История арабов и халифата 750-1517. – Москва: Восток Запад, 2006. – С.273.

³⁹ أحمد شلبي. التاريخ الإسلامي. – القاهرة: مكتبة النهضة المصرية، 1990 – ص.244

⁴⁰ أحمد مختار العبادي. قيام دولة المماليك الأولى في مصر والشام. – الإسكندرية: مؤسسة شباب الجامعة للطباعة و النشر و التوزيع، 1994 – ص.179-198

⁴¹ Бартольд В. В. Халиф и султан. – Москва: Наука, 1966. – С.39.

бордики, мамлуклар сиёсий ҳаракатида, уларнинг маданияти ва урф-одатлари, маросимларида халифаларнинг бўлмаслиги ақлга сиғмас даражага етган. Дарҳақиқат, ўша давр тарихчилари агар халифалар Мисрда бўлмаса, тахт “ноқонуний бўлиб қолади”, деб ҳисоблаганлар. Халифалар мамлук султонлари томонидан ажратиладиган нафақа ҳисобидан яшаганлар. Унинг миқдори султонлар билан халифалар ўртасидаги мавжуд муносабатдан келиб чиқиб ажратилар, уларнинг аниқ бир кўрсаткичи йўқ эди⁴². Халифа моддий эҳтиёжининг яхшиланишига Нафиса мақбарасидан келадиган тушум катта таъсир ўтказган. Барқуқ (1382-1399) ҳокимият тепасига келгач, халифаларга иқтоъ, шунингдек, ойига 500 динор миқдоридаги маош ва озиқ-овқат ажратила бошланган. Халифа ал-Қоимга ўзининг иқтоъсидан ташқари, 1453 йилда 1000 динор миқдоридаги пулли мукофот ва янги иқтоъ ҳам берилган. Халифа ал-Мустанжид (1455-1479) иқтоъсига Даманхур ва Гиза муҳофазаси, шунингдек, Имбаба қишлоғи қўшилган. Черкес мамлуклари даврида халифанинг харажатларига Султон ғазнасидан 5 минг диноргача ажратилиб, баъзи халифалар ўзларининг моддий имкониятлари катта эканлиги билан машҳур бўлган. Халифа Умар ибн ал-Хаттоб давридан бошлаб, Аллоҳ Муҳаммад (с.а.в.) қариндошининг ибодатларини ижобат қилишига ишонч боис, қурғоқчиликка чек қўйиш истагида – “صلاة الاستسقى” – *салот ал-истисқаа* (ёмғир сўраб ибодат қилмоқ, ёмғир тилаб намоз ўқимоқ)ни Аббосий халифа авлодлари узок вақт давомида жамоат билан ибодат қилганлар⁴³. Бир неча йиллар давомида ўтказилаётган ушбу “*ёмғир ёғди*” тадбири Қоҳирадаги Аббосий халифалар бошқаруви даврида ҳам бўлиб ўтиши натижасида, ўрта аср тарихчилари келтирган хабарларга кўра, беҳуда кетмаган⁴⁴. Халифалар бу даврда нафақат ёмғир сўраш маросимини, балки вабодан қутулиш маросимининг ҳам ўтказилишига бош-қош бўлганлар. Мамлуклар жамияти учун Аббосий халифаларнинг мавжудлиги ноёб муқаддасликни тан олинishi ҳисобланиб, бу эса Султонга келишувлар ва муҳим қарорлар учун тирик “муҳр” сифатида хизмат қилишга имкон берган.

Умуман олганда, амирлар ҳам, диний олимлар ҳам халифанинг дуосини олишга мойил бўлганлар. Мамлук султонлари ҳам уламоларнинг халифалардан “дуо олиш” тушунчасини қабул қилганлар. Халифа уларнинг аждодлари маросимлари ва бошқа муҳим маросимларининг бир қисмига айланган, аммо ҳокимиятга эришиш йўллариини излаш ёки тахтни эгаллаш, Қоҳирадаги Аббосий халифаси учун тасаввур қилиб бўлмайдиган вазифа эди.

Мусулмон оламида етакчилик мавзусини очиш учун Амир Темур ва Шохрух Мирзоларнинг Миср султонлари билан элчи ва хат айирбошлаш муносабатлари катта аҳамият касб этади. Амир Темур мамлук султони

⁴² تقي الدين المقرئى. المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار. ج. 2. – ص. 243.
⁴³ ابن تغري بردى. كتاب النجوم الظاهرة في ملوك مصر والقاهرة. ج. 10. – ص. 204، جلال الدين عبد الرحمان بن أبي بكر السيوطى. ج. 5. تاريخ الخلفاء. بيروت: دار ابن حزم، 2003. – ص. 104، محمد بن أحمد بن إياس الحنفى. بدائع الزهور في وقائع الدهور. ج. 2. – القاهرة: كتب الهيئة المصرية، 1982. – ص. 823. (ابن إياس). بدائع الزهور في وقائع الدهور.
⁴⁴ ابن إياس. بدائع الزهور في وقائع الدهور. ج. 2. – ص. 124.

Барқуққа биринчи хатини 791/1393 йили йўллаган. Жавоб хатида султон Барқуқ, ўз навбатида, Қуръондан 9 оят ишлатиб, Амир Темурни худосизликда айблади, ўзини эса ислом динининг ҳомийси деб атаб, фақат “амир ал-му’минийн”, яъни халифага итоат қилажагини эълон қилди. Аммо Қоҳира халифаларининг диний раҳнамолиги батамом рамзий бўлиб, аслида, улар султоннинг қўғирчоғига айланиб қолгандилар. Шу нуқтаи назардан, Барқуқнинг даъвоси қуруқ сафсата эканлиги ўша давр муҳитида ҳаммага аён эди⁴⁵. 796/1398 йили декабрь ойида Амир Темур яна султон Барқуққа элчи орқали хат юборади. Бу сафар ҳам элчилар Шом чегарасида ушлаб қолинди, аммо хат Қоҳирага етказилди. 1399 йили султон Барқуқ вафот этди. Шундан сўнг 801/1403 йили Амир Темур султон Фаражга яна бир элчи йўллади. Элчи орқали жўнатилган хатда у Миср мамлук давлати билан дўстона муносабатлар ўрнатиш рағбатини билдирган бўлса-да, султон Фаражга кўк рангдаги махсус икки байроқча бериб юборган эдики, бундан Султон Фаражни ўзига вассал (тобе) билиб, Миср ва Шомга ноиб сифатида тайинлаган, деган маъно келиб чиқарди. Амир Темур вафотидан сўнг Соҳибқироннинг кенжа ўғли Шоҳрух ҳам бир неча бор мамлук султонлари Барсбой ва Чақмоқларга хат йўллаб, ўз мақсадига эриша олди. Кисва Қоҳирага икки шайх – Нур ад-Дин ибн ал-Шайх Жунайд ал-Казаруний ва Ибн ал-Мавла ал-Абхарий бошчилигидаги улкан Темурийлар делегацияси билан келди⁴⁶. Ички Кисва Маккага элчилар билан бирга, Миср карвони билан келиб, Қурбон ҳайити куни Каъбага осилган⁴⁷. Шунга қарамай, ички тарафдан Шоҳрух Мирзонинг кисваси, устидан эса, 1443 йилда Султон Барсбой юборган каъбапўш билан осилган⁴⁸. Иккала кисва ҳам 856/1452 йил сентябрғача, Султон Чақмоқ иккала кисвани ҳам алмаштириш тўғрисидаги фармонини чиқаргунга қадар ўша ерда қолган⁴⁹. Шу тариқа Шоҳрух Мирзо Амир Темурнинг истагини амалга оширган.

Диссертациянинг тўртинчи боби “**XIII-XV асрларда Мисрнинг ижтимоий ва маданий ҳаётида Марказий Осиё анъаналари таъсири**” деб номланган бўлиб, унда Аббосий халифалар даври архитектураси, Миср хотин-қизларининг ижтимоий ҳаётида туркий анъаналари таъсири, мамлуклар давлатида туркий тилнинг мавқеи ва мамлук-қипчоқ адабий тилининг қўлланиши билан боғлиқ айрим масалалар тадқиқ қилинган. Ўрта асрларда мамлук султонлари ҳукмронлиги даврида (1250-1517) Миср ва

⁴⁵ Хасанов А.А. Из истории дипломатических отношений Средней Азии с Египтом в конце XIV – в начале XVI вв. Сб. научных трудов ТашГУ – Т.: Востоковедение, 1981. – С. 128-129; Бартольд В.В. Халиф и султан // Бартольд В.В. – Сочинения. Т. VI. – Москва, 1966. – С.40-41.

⁴⁶ جمال الدين أبي المحاسن ابن تغري بردي. منتخبات حوادث الدهور في مدى الأيام والشهور. /المحقق محمد كمال الدين عز الدين. – القاهرة: عالم الكتب، 1990. – ص.76، بدر الدين محمود العيني. عقد الجمان في تاريخ اهل الزمان.ج.2. / محقق محمود رزق محمود. – القاهرة: دار الكتب والوثائق القومية، 2010. – ص.627

⁴⁷ محمد بن عبد العزيز بن عمر بن فهد القرشي الهاشمي. حسن القرى في أودية أم القرى. ج.2. /المحقق الشريف أحمد. – القاهرة: دار القاهرة، 2014. – ص.594-595

⁴⁸ محمد بن عبد الرحمن السخاوي. وجيز الكلام في النيل على دول الإسلام.ج.2. /المحقق أحمد الخطيمي. – القاهرة: مؤسسة الرسالة، 1995 – ص.665. (السخاوي. وجيز الكلام في النيل على دول الإسلام).

⁴⁹ ابن اياس. بدائع الزهور في وقائع الدهور.ج.2. – ص.665، السخاوي. وجيز الكلام في النيل على دول الإسلام.ج.2. – ص.665.

Сурияда ислом санъатининг гуллаб-яшнаши – меъморчиликнинг юксалиш даври бўлган. Мамлук даври меъморчилиги кўпинча ўзига хос услуб билан эмас, балки кўпроқ султон бошқаруви даври билан таснифланган. Мамлук султонлари ва амирлари бино қуриш, унга ишлов бериш санъати ҳақида маълумотга эга бўлиб, моддий эҳтиёжларини кўтаргани боис, қатор обидалар қурилишига ўз ҳиссасини қўшганлар. Султонлардан Зоҳир Бейбарс, ан-Носир Муҳаммад, Носир Фараж, ал-Муаййид, Барсбой, Қайтбой ва ал-Ашраф Гансуҳ ал-Ғуврий ҳомийлар сифатида пойтахт Қоҳира шаҳрида кўплаб масжидлар қуришни афзал кўрганлар. Шуни эътироф этиш керакки, Мовароуннаҳр меъморчилиги Миср иморатсозлигига таъсир ўтказган бир нечта иншоотлар мавжуд. Бунга сабаб баҳрий мамлук султонлари асли туркий эканликлари боис, ҳунарманд ва қурувчиларни ҳам Марказий Осиё минтақасидан жалб қилганлар. Самарқанд қубба (гумбаз)ларининг (пиёз шаклидаги) маҳобати, ҳар томондан бир хил кўриниши, узун, алоҳида чиқиб турувчи бўйни ташқаридан жуда очик, равшан кўриниб турган, бу темурийлар иморатсозлигининг ўзига хос муҳим услубларидан ҳисобланган. Худди шу шаклни асли бухоролик бўлган Амир Қусун ўз масжидида ҳам қўллаган, афсуски, бу гумбаз ҳозирги кунимизгача етиб келмаган. Султон ан-Носир Муҳаммад ибн Қаловун, Амир Сарифтамиш ан-Носир масжидларининг гумбазида ҳам худди шу тарздаги услубни кўриш мумкин.

Қоҳира марказида ўзбеклар билан боғлиқ қадимий маҳалла мавжуд бўлиб, аҳолиси орасида Шош, Бухоро, Фарғона ва Тароз оилалари истиқомат қилиб, улар ҳозирги кунгача ота-боболари келган жой номларини муқаддас сақлаб келадилар. Мамлуклар ҳукмронлиги даврида Султон Қайтбай кўмондон Сайф ад-Дин Ўзбек ибн Танашнинг жангларида эришган катта ғалабалари учун мукофотлашга қарор қилиб, унга 60 акр (сотих) ерни совға қилган. Ботқоқ бўлган бу жойларни 1475 йилда кўркамлаштириш учун муҳит яратиб, дўнгликларни текислаб, уйлар, катта омборлар, 1494 йилда жомеъ масжиди ҳамда унинг атрофида ҳаммом, усти ёпиқ бозор, тегирмон, тандирхоналар қурдирган. Тезда у ерда сув ҳавзаси қурилиб, атрофида боғ барпо этилган. Бу боғ “الحديقة الأوزبكية” – “ал-ҳадиқа ал-Ўзбакия” – Ўзбеклар боғи номи билан машҳур бўлган. 1495 йилга келиб, ушбу боғ Қоҳира марказидаги катта маҳаллага айланган. Ал-Ўзбакия маҳалласи Қоҳирада машҳур мавзе бўлиб, унинг аксарияти Ҳадив Исмоил даврида қурилган. Ушбу маҳалла Ал-Атаба майдони, “ал-Ўзбакия” боғи ва “ал-Ўзбакия” театрини қамраб олади. Вақт ўтиши билан ўзбеклар маҳаллий аҳоли билан шу қадар аралашиб кетдиларки, натижада, улар алоҳида этник гуруҳ хусусиятларини йўқотган бўлса-да, “ўзбеклар” номи шу кунгача сақланиб қолган. “Ҳадиқа ал-Ўзбакия” боғи ҳозирги кунимизга қадар Қоҳира шаҳрининг қоқ марказидаги энг катта тарихий, диққатга сазовор жойлардан бири саналади.

Биринчи мамлук султонлари (баҳрийлар) эски туркий тилнинг қипчоқ ва ўғуз шеvasида гаплашганлар. Девонхоналарда ҳам қипчоқ тили муомалада бўлган. Эски туркий тиллар бўйича мутахассислар шу даврда Мисрда қипчоқ

тилини ўрганишга алоҳида эътибор қаратилган ҳамда қипчоқ тилининг грамматикаси ва, хусусан, лексик бойлигини ўрганишга бағишланган асарлар ёзилганлигини таъкидлайдилар⁵⁰. Ушбу тадқиқотчиларнинг фикрича, мамлуклар давлатида яшаган қипчоқлар тили ўзбек тилининг қипчоқ шеvasига яқин бўлган⁵¹.

Олтин Ўрданинг давлат тили қипчоқ бўлиб, XIV асрда қипчоқ-ўғуз асосида аралаш қипчоқ-ўғуз ёзма тили шаклланган, кейинчалик у ниҳоят Олтин Ўрданинг, шу жумладан, Волга ва Урал туркийларининг ҳам адабий тили сифатида бўлган. XIV асрдан бошлаб, туркий ёзма адабий тиллар тарихида янги босқич бошланган, улардан бири Олтин Ўрда ҳудудида ривожланиб, “з” - туркий тиллар гуруҳига мансуб, иккинчиси эса мамлуклар даврида Олтин Ўрда ва Миср учун умумий бўлган ва “й” га тегишли бўлган гуруҳдир. Улардан биринчисини – Олтин Ўрда-Хоразм, иккинчисини – Олтин Ўрда-Миср тили, деб аташ мумкин эди. Олтин Ўрданинг ёзма тили, дастлаб, қадимги уйғур тили ва мўғул девонхоналарининг уйғур амалдорлари олиб борган Қорахонийлар давлати таъсири остида шаклланган бўлиб, улар бу ёзувдан XIV асрнинг охиригача фойдаланганлар. Бинобарин, Олтин Ўрданинг ғарбий қисмидаги ёзма ёдгорликлар тилида ҳам уйғур элементлари мавжуд. Айнан ўша пайтдан бошлаб янги ёзма тилларнинг пайдо бўлиши бошланиб, уларнинг ривожланиши XV-XVI асрларда қадимги туркий адабий тилнинг (эски ўзбек, эски татар, эски озарбайжон, эски туркман ёзма адабий тиллари) маҳаллий вариантларининг шаклланишига олиб келган⁵².

Аҳолининг салмоқли қисмини, айниқса, Мисрнинг йирик шаҳарларида туркийзабон куллар ва уларнинг қариндошлари туркийзабон озод кишилар ташкил қилган. Бу омилларнинг барчаси мавжуд қоришма туркий тили луғатини тузишга ва грамматикасини ўрганишга эҳтиёжни юзага келтирган. Натижада, Мисрда у ерда яшовчи туркийларнинг тилига асосланган лексикография ва грамматика бўйича бир нечта араб филологларининг асарлари пайдо бўлган⁵³. XIII асрда “қипчоқ” ва “туркий” атамалари кўпинча эквивалент синоним сифатида ишлатилиб, бир-бирининг ўрнини босган.

Мисрда Аббосий халифалар фаолият юритган даврда туркий тил муҳим бўлиб, бу тилда китоблар ёзилиб, ҳукмрон мамлук амирларига ва султонларга тақдим қилинган. “Туркий тил Хоразмдан бошланиб, Озарбайжонга, Андалусияга, ҳаттоки, Сурия ва Мисрда чўзилган, шунга қарамай, унинг маркази Миср эди. Маркази деганда, мен туркий тилга бўлган эътиборни назарда тутаман...” – деб, таъкидлаган эди тадқиқотчи Муҳаммад Ҳарб⁵⁴. Бу билан тадқиқотчи XIII-XV асрларда туркий тилнинг ривожланишида Миср ҳам муҳим ўрин эгаллаганини таъкидлаган.

⁵⁰ Дониёров Х. Эски ўзбек адабий тили ва қипчоқ диалектлари. – Т., 1976. –Б.29-36.

⁵¹ Ўша китоб. – Б.35-36.

⁵² Гайнутдинова Г. Р. Историко-лингвистический анализ тюрко-татарского письменного памятника XIV века Джамал ад-Дина ат-Турки «Китабу булгат ал-муштак фи лугат ат-турк ва-л-кифчак». Автореф. дис. ... канд филол. наук. -Казань, 2004. – С.8-9.

⁵³ Ходжаева Р. Мамлуклар даври араб адабиёти (XIII-XV асрлар). -Тошкент: Ҳилол Медия, 2013 – Б.104-105.

⁵⁴ محمد حرب. العثمانيون في التاريخ والحضارة. – القاهرة: المركز المصري للدراسات العثمانية و بحوث العالم التركي، 1994 – ص. 322

Ҳар бир миллатнинг ўзига хос маънавиятини шакллантириш ва юксалтиришда, шубҳасиз, оиланинг, оилада эса аёлнинг ўрни ва таъсири беқиёсдир. Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари, дастлаб, оила даврасида, она тарбияси билан шаклланади. Миср ижтимоий, сиёсий тарихида аёлларнинг жамиятдаги ўрни, уларнинг оилага бўлган муносабати, ижтимоий ҳаётдаги ролини ўрганиш муҳим омиллардан биридир. Мамлуклар аёлларга ҳурмат ва эҳтиром кўрсатиб, “хунд” (خوند) ва “хатун” (خاتون) каби номлар билан атганлар. Хунда номи султонларнинг хотинларига хос бўлган, лекин баъзи жойларда катта табақа аёлларига ҳам қўлланилган. Хатун сўзига келсак у, дастлаб, “малика”, “амира” деган маънони англатган бўлса, кейинчалик эса, умуман, аёл ёки хоним маъносида ҳам ишлатилган. Асли туркий бўлган баҳрий мамлукларининг аёллари таом пишириш, уй-рўзғор ишлари, кийиниш услублари туркийча бўлган. Мамлук султонлари давлат бошқарувига аёллар ҳам таъсир кўрсатганлар. Султон ан-Носир Муҳаммаднинг хотини малика Тўғой аралашуви боис, буғдойдан олинган солиқ тури бекор қилинган. Султон Ал-Ашраф Зайн ад-дин Ша‘боннинг онаси, Султон Ал-Ашраф Сайф ад-дин ибн Барсбойнинг рафиқаси ҳокимият ишларида уларга маслаҳатлар берган⁵⁵. 676/1277 йилда Султон Ас -Са‘ид Баракатхон ва унинг амирлари ўртасида тортишув бўлганида, Султон онасини амирлар билан музокарага юборган. Улар аёл ҳурмати сабабли муносабатлар яхшиланган⁵⁶. Юқорида зикр этилган аёлларнинг барчаси этник жиҳатдан келиб чиқиши туркий бўлгани сабабли, улар жамиятда туркий анъаналарнинг узок вақт сақланиб қолишига катта ҳисса қўшганлар.

ХУЛОСА

Диссертацияда келтирилган маълумотлар таҳлилидан қуйидаги хулосаларга келинди:

1. XIII-XV асрларда Мисрдаги Аббосий халифалар тарихига доир манбалар тадқиқ этилган ва Ибн Халдун, ал-Асқалоний, Ибн Дукмоқ, ал-Айний, Ибн аш-Шихна, ас-Суютий, Ибн Ийёс, ал-Қалқашандий, ал-Умарий, Абу ал-Фидо каби ўрта аср тарихчилари бевосита давлат тузумининг бошқарув органларида фаолият юритганлари боис, уларда келтирилган аниқ, фактик маълумотлар бу давр бўйича ҳолис баҳо бериш имконини берган.

2. Тарихий асарлар маълумотлари асосида давр тарихи ўрганилган ва Мисрга ташриф буюрган сайёҳлардан Раббан Саума, Бускарелло де Гизольфи мамлукларга қарши салиб юришларига ундовчи фитнада қатнашганлари аниқланган, лекин уларнинг Мисрни салибчиларга бўйсундириш ҳақидаги орзулари амалга ошмаган.

3. Замонавий тадқиқотларнинг аксарияти Мисрда мамлукларнинг сиёсий тарихи, ҳарбий ва маъмурий тузилмаси фаолияти, уларнинг ҳарбий

⁵⁵ تقى الدين المقرئى. السلوك فى معرفة دول الملوك. ج.4 – ص.479
⁵⁶ ابن تغري بردي. كتاب النجوم الظاهرة فى ملوك مصر والقاهرة. ج.7 – ص.266-267

юришларига қаратилган. Лекин Аббосий халифаларнинг бу ўлканинг обрў-эътибори ошишига кўшган ҳиссаси, мамлук султонлари ва Аббосий халифаларнинг муносабатлари етарлича очиб берилмаган. Аббосий халифалар даври тарихини тадқиқ этишда замонавий тадқиқотларнинг назарий-методологик асослари кўрсатиб берилди ва тадқиқот натижасида Қоҳирадаги халифалар султонни ҳарбий юришларда кузатиб боргани ва бу ҳарбий кўшиннинг руҳий ҳолатини кўтариши учун керак бўлгани аниқланди. Қоҳирадаги Аббосий халифалар, асосан, султоннинг амрига бўйсунган. Назарий жиҳатдан халифа тўрт мазҳабнинг бош қозилари билан биргаликда султонлик мансабидан олиб ташлашга ҳаққи бўлган, лекин бу бирор марта ҳам амалга ошмаган.

4. Баҳрий мамлуклар ҳукмронлиги даврини: 1250-1293 йиллар – баҳрий мамлукларнинг тахт тепасига келиши ва бирлашуви; 1293-1310 йиллар – қарши курашлар ва сиёсий беқарорлик даври; 1310-1341 йиллар – султон Қалавун ва унинг ўғли Носир Муҳаммаднинг учинчи марта тахт тепасига келиши ва 1341-1382 йиллар – ижтимоий-иқтисодий муаммолар, буржий (черкес) мамлуклар сулоласи вакиллариининг тахт учун интилишлари, курашлар, ички сиёсий беқарорлик даврлари сифатида даврлаштирилди.

5. Буржий мамлук султонларидан Барқуқ ҳукмронлиги даврида Миср гуллаб-яшнаган, лекин мамлакатга вабо, қурғоқчилик, чигирткалар босқини, очарчилик ва ташқи кучлардан хавфсираш сабаб, бу сулола даври ниҳоясида Миср ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий инқирозга юз тутган. Шу боис, усмоний турклар томонидан босиб олинган.

6. Миср мамлуклари давридаги давлат тузуми очиб берилган ва ундаги энг муҳим девонлар сирасига: “дивон ал-жайш” (ҳарбий ишлар), “дивон ал-инша” (котибият), “дивон ал-аҳбос” (вақф ишлари бўйича), “дивон ан-назар” (мамлакат молия ишлари), “дивон ал-хосс” (султоннинг шахсий хизмати), расмий хат ёзишмалар билан шуғулланувчи “дивон ал-инша”, шунингдек, “дивон ат-тавахин” (тегирмон), “дивон ал-ахра” (омборхона), “дивон ал-муртажа‘ат” (амирларнинг мероси мулки) каби девонлар кирган.

7. Ташқаридан келтирилган ёш ўспиринлар ислом динини қабул қилганлар, араб тилини ўрганганлар ва ҳарбий хизмат учун ёпиқ лагерларда таҳсил олганлар. Шу тарзда ҳарбий тайёргарликдан ўтаган қуллар тўлақонли ҳарбий соҳадаги мутахассисларга айланганлар.

8. Мамлук султонлари асли қуллардан чиққанлиги боис, Аббосий халифаларнинг номинал ҳукмронлиги ўрнатилиши мавжуд сиёсий вазиятда мамлук султонларининг реал ҳокимиятини легитимлигини таъминлаш, ўрта аср қонун-қоидаларига биноан, қуллар давлатни бошқара олмасликлари инобатга олинса, можароларнинг олди олинган.

9. Пайғамбар (с.а.в.) вафотидан сўнг тайинланган халифалар араб сулоласидан бўлган бўлса, Мисрда мамлуклар ҳукмронлиги тугатилгач, Қоҳирадаги Аббосий халифа Истанбулга олиб кетилган. “Аё София” масжидида халифа Мутаваккил устидаги хирқасини Салим I га кийдиргач, 1517 йилдан халифалик бошқаруви турк султонларга ўтган.

10. Султонлар Аббосийларни бош қилиб, тўрт мазҳаб қозилари ва турли диний арбобларни тўплаб диний маросимлар ўтказиб туриш одатини жорий қилганлар. Бундан асосий мақсад Аббосийларнинг диний обрўсидан мамлук султонлари ўз сиёсий мавқеларини кўтаришда фойдаланганлар. Ушбу диссертацияда келтирилган Қоҳирадаги Аббосий халифаларнинг фаолияти ислом тарихи бўйича кўплаб тадқиқотларга асос бўлади. Улардан баъзи “ноқонуний гуруҳлар” томонидан халифаликка қайтиш “ғоя”сига раддия сифатида фойдаланиш мумкин.

11. 1261 йилдаги Аббосий халифанинг Қоҳирага кўчиши билан арабларнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ҳаётининг фаоллиги Мисрга кўчди, у араб дунёсининг марказига айланди. Жамиятнинг барча томонларида сезиларли ўзгаришлар рўй берди. Мамлакатда ўзига хос маънавий-маърифий муҳит яратилиб, илмий-адабий ҳаёт жонланиб, ижодий салоҳият ошган.

12. Аббосийлар халифалигини Мисрга кўчириш ҳақидаги ғояни аввал Аҳмад ибн Тўлун, кейинроқ Муҳаммад ибн Туғж Ихшид рўёбга чиқаришга ҳаракат қилган, лекин тўлуний султон чақирган Аббосий халифа Муътаמידни укаси Аҳмад ал-Муваффақ қаршилиги сабабли, ихшидий султонининг бу таклифидан халифа Муттақий воз кечгани боис бу режа амалга ошмаган.

13. Марказий Осиё ва Миср ўртасида XV асрда жўшқин дипломатик алоқалар мавжуд бўлган. Амир Темур давридан, бевосита кейин ҳам Шохрух Мирзо мисолида Марказий Осиё ҳокимлари мусулмон дунёсида кўзга кўринган мавқега эга бўлганликлари аниқ далиллар билан исботлаб берилган. Шохрух Мирзонинг 841-850/1443-52 йиллар мобайнида Маккаи мукаррамада Шохрух қисваси Каъба устига Миср султони каъбапўши остидан ёпилган.

14. Мовароуннаҳрдан Мисрга мамлуклар билан бир қаторда, ҳунарманд усталар ҳам жалб этилиши натижасида, Самарқанддаги меъморчилик кўринишлари Қоҳирада бунёд этилган Амир Қусун, Амир Сарифтамиш ан-Носир ва Ҳасан ибн ан-Носир Муҳаммад ибн Қалавун масжиди кубба (гумбаз)лари шаклида акс этган.

15. Мисрдаги Аббосийлар халифалиги даврининг ўзига хос аҳамиятли жиҳати – араб маданиятига жадал равишда туркий унсурларнинг кириб келганидир. Мамлуклар туркий тилнинг қипчоқ ва ўғуз шеvasида гаплашганлар. Мисрдаги девонхоналарда ҳам қипчоқ тили муомалада бўлган. Мисрда қипчоқ ва ўғуз тилини ўрганишга алоҳида эътибор берилган ҳамда қипчоқ тилининг грамматикаси ва, хусусан, лексик бойлигини ўрганишга бағишланган асарлар ёзилган.

16. Султон ва амирларнинг аёллари давлат ишларига аралашган ва давлат сиёсатини бошқаришда иштирок этган. Шажар ад-Дурр ва Султон Ан-Носир Муҳаммаднинг хотини малика Тўғой, Султон Ал-Ашраф Зайн ад-дин Ша‘боннинг онаси, Султон Инолнинг рафиқаси Хунд Зайнаб, Султон Ал-Ашраф Сайф ад-дин ибн Барсбойнинг рафиқаси давлат сиёсатини бошқаришда иштирок этганлар. Бу аёлларнинг барчаси этник жиҳатдан

келиб чиқиши туркийлардан бўлиб, улар ўрта аср Миср жамиятида туркий анъаналарнинг узок вақт сақланиб қолишига таъсир кўрсатганлар.

Тадқиқот жараёнида олинган натижа ва хулосалардан келиб чиқиб, қуйидаги таклиф ва тавсиялар илгари сурилди:

1. Ўзбекистон мусулмонлари идораси тасарруфидаги олий ва ўрта махсус таълим муассасаларида ўқитилаётган “Ислом тарихи” номли дарсликни Қоҳирадаги Аббосийлар халифалиги бўйича янги маълумотлар билан бойитиб, қайта нашр этиш.

2. XIII-XV асрларда Мисрда ҳукмронлик қилган мамлук сулоласи фаолиятига доир “Мамлук султонлари давлат бошқарувида Аббосий халифаларнинг ўрни” мавзуидаги монографияни чоп этиш.

3. Мисрда фаолият юритган Тўлуний, Ихшидий, мамлук каби туркий сулолалар бўйича комплекс тадқиқотлар олиб бориб, илмий истеъфодага киритиш ҳамда “Ўзбекистон тарихи”, “Жаҳон тарихи” дарслик ва ўқув қўлланмаларини янги маълумотлар базаси билан такомиллаштириш.

4. Ўзбекистон-Миср дўстлик жамияти билан ҳамкорликда “Ўрта аср Ўзбекистон-Миср дўстлик муносабатларининг тарихий илдизлари” мавзуидаги халқаро конференция ташкил этиш.

5. Ўзбекистон-Миср дўстлик жамияти билан ҳамкорликда Ўзбекистон тарихи давлат музейида мамлук сулолалари борасида экспозиция шакллантириш.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 AT THE INTERNATIONAL ISLAMIC
ACADEMY OF UZBEKISTAN**

INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN

ARIPOVA ZUXRA DJAXANGIROVNA

**THE PLACE OF THE ABBASIAN KHALIFA
IN SOCIO-POLITICAL LIFE OF EGYPT
IN THE 13th-15th CENTURIES**

24.00.01 – Islamic history and source studies

**DOCTOR OF HISTORY (DSc)
ABSTRACT OF THE DISSERTATION**

Tashkent – 2021

The theme of the dissertation of doctor of science (DSc) was registered under the number B2020.2.DSc/Tar163 in the Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan

The doctoral dissertation has been carried out at the International Islamic Academy of Uzbekistan
The dissertation abstract is available in three languages (Uzbek, English, Russian) on the website of the Academic Council (www.iiiau.uz) and information and educational portal "ZiyoNet" (www.ziyo.net).

Scientific adviser: **Khasanov Ahadjon Ahmadjonovich**
Doctor of Historical sciences, Professor

Official opponents: **Munavvarov Zohidullo Inomkhodjaevich**
Doctor of Political Sciences, Professor

Yusupova Dilorom Yunusovna
academician, doctor of historical sciences, professor

Agzamova Gulchexra Azizovna
doctor of historical sciences, professor

Leading organization: **Tashkent State University of Oriental Studies**

The defense of the dissertation will be held on September “__” of 2021 at _____ at the head scientific and methodical center’s online meeting platform of the Academic Council under the number DSc 35/30.12.2019. Isl/Tar/F.57.01 for awarding academic degrees under international Islamic Academy of Uzbekistan (Address: 100011, Tashkent, Kadiri street, 11. Telephone: (99871) 244 94 70); fax: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiiau.uz)

The dissertation can be found at the information Resource Center of the International Islamic Academy of Uzbekistan. (Registered under number ____) (Address: 100011, Tashkent, A.Kadiri street, 11. Telephone: (99871) 244 00 91)

The dissertation abstract is disseminated on _____ “__” of 2021.
(Protocol registered number _____ “__” of 2021)

D.R.Makhsudov
Chairman of the Scientific Council on award of Scientific Degrees, Doctor of Historical Sciences, associate professor

S.A.Rustamiy
Secretary of Scientific for awarding scientific of degress, doctor of philology sciences, associate professor

Z.M.Islamov
Chairman of Scientific Seminar under the Scientific Council for awarding scientific degress doctor of philology, professor

INTRODUCTION (Abstract of the DSc dissertation)

The actuality and necessity of the dissertation: In the 13th and 15th centuries, Egypt was the most important country in the history of the world due to the activities of the Mamluks in the East. In 1250-1382 it was ruled by "Bahri mamluks" – "المماليك البحرية" (Turkish mamluks brought by sea) and in 1382-1517 by "Burji mamluks" – "المماليك البرجية" (Caucasian mamluks). It is essential to show young people the Turkic dynasties that lived and ruled not only in Transoxiana, but also in other countries, their social, political, economic, cultural situation, diplomatic relations with other countries, and their place in world history by studying the aspects of world history that is related to the history of Central Asia, and presenting new information into the history of Uzbekistan. In this regard, it is important to highlight the relationship between the history of medieval Egypt and Uzbekistan.

Universities and research institutions of the United States, Germany, Great Britain, Russia, Kazakhstan and other countries are conducting research on the history of the Mamluks (1250-1517), their political activities, the military system, their position in the Islamic world. However, the role of the Abbasid caliphs in the socio-political history of Egypt during this period, the lack of comprehensive research on issues related to the penetration of the elements of Transoxiana, did not allow a holistic understanding of this period. The works of medieval historians, scientific researches based on numerous manuscripts preserved in collections and archives in Europe and Egypt, are of great importance in the fields of world history, Islamic history and source studies.

In recent years, the field of Islamic history and source studies has been developing in Uzbekistan, and a number of studies are being conducted. However, the task of conducting more research in this area is still remaining significance for experts in the field. Uzbekistan and Egypt are united by historical and cultural commonality, traditional friendship and close cooperation. The family of Ahmad ibn Tolun, which was originally from Bukhara, established an independent state in Egypt, "الدولة الطولونية" – the Tolunid dynasty, followed by Muhammad ibn Tughj Ikhshid, originally from Fergana, and "الدولة الإخشيدية" – the Ikhshid state, followed by another Turkic dynasty, "الدولة المملوكية" – the Mamluk state. Since the origin of the first Bahri Mamluks (المماليك البحرية), who ruled during 1250-1382, is connected with Transoxiana, it is important to depict that the political processes they carried out, the factors that contributed to the rise of Egypt in the Middle Ages, its relations with Central Asia, the infiltration of Turkic traditions in Egypt, as well as An objective study of the relationship between the Abbasid caliphs and the Mamluk sultans, as well as "Hizb ut-Tahrir al-Islami" (Islamic Liberation Party), "Lashkar-e-Taiba" (Army of the Pious) Rejecting the "idea" of "restoration of the caliphate" promoted by religious extremist and terrorist organizations such as the Islamic Movement of Turkestan.

Current research paper will serve to a certain extent in the performance of the assigned tasks in Decrees of the President of the Republic of Uzbekistan No.

PD-5046 of April 16, 2018 "On measures to radically improve the activities of the religious and enlightenment sphere", PD-5046 of May 19, 2017 "On measures to further improve interethnic relations and friendly relations with foreign countries", and Resolutions of the President of the Republic of Uzbekistan dated June 20, 2017 No PR-3074 "On the establishment of the Center for the Study of Cultural Heritage Abroad under the Ministry of Culture of the Republic of Uzbekistan", No. PR-4436 September 4, 2019 "On additional measures to improve religious and educational activities", and No. PR-4802 August 11, 2020 "On measures to establish the Imam Moturidi International Research Center".

The Relevance of the research to the priorities of the development of science and technology of the Republic of Uzbekistan. The dissertation has been carried out following the primary directions of the development of science and technologies in the Republic I. "Formation of an innovative ideas system in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state and ways to implement them".

Review of foreign research on the topic of the dissertation¹: The world's leading scientific centers and higher education institutions, including الأزهر جامعة (Al-Azhar University, Egypt), جامعة القاهرة (Cairo University, Egypt), جامعة عين الشمس (Ayn al-Shams University, Egypt), The Institute for Islamic World Studies, Oxford (UK), International Islamic University of Malaysia (Malaysia), Institute of Islamic Studies (Canada), Institute of Oriental Studies RAN, St. Petersburg State University, Mamlūk studies review the Middle East Documentation Center At The University Of Chicago (USA), The DFG-Research Kollege (Germany), Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn (Germany), School of Oriental and African Studies, University of London. (London), İstanbul Üniversitesi, Ankara Üniversitesi (Turkey), Peoples' Friendship University named after academician A. Kuatbekov (Kazakhstan), Kazakh National University named after al-Farabi (Kazakhstan), Eurasian National University named after L.N. Gumilyov (Kazakhstan), Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleimenova (Kazakhstan), Adyge Republican Institute for Humanitarian Research named after T.M. Kerashev (Russia), the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of Uzbekistan, the Center for Islamic Civilization of Uzbekistan, the International Research Center named after Imam Bukhari, the International Research Center named after Imam Termezi, the Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan, the International Islamic Academy of Uzbekistan implemented the scientific research on the history of the Mamluk sultans, and the activities of the Abbasid caliphs in Cairo.

Rich manuscripts of historians of the Mamluk period are preserved in the countries of the world, including a collection of Arabic manuscripts that are kept in

¹<http://www.azhar.edu.eg/>; <https://cu.edu.eg/>, <http://www.asu.edu.eg/>; [http://www. Ox.ac.uk/](http://www.Ox.ac.uk/); <http://www.iium.edu.my/>; <https://www.universiteitleiden.nl/>; <http://www.orientalstudies.ru/>; <https://spbu.ru/>; <http://mamluk.uchicago.edu/>; <https://www.mamluk.uni-bonn.de/>; <https://www.uni-bonn.de/the-university/>; <https://www.soas.ac.uk/>; <https://ecsa.me/139-universitet-drudgby-narodov-imeni-akademika-akuatbekova/>; <https://www.kaznu.kz/ru/>; <https://www.enu.kz/ru/>; <https://www.arigi01.ru/>; <http://www.beruni.uz/>; <http://www.iiiau.uz/>; <http://www.tashgiv.uz/> and others

the State Library of Berlin². Among them were the works of Medieval historians that provide rich information about this period such as Ibn Khaldun (732/1332), al-Maqrizi (766/1364), Ibn Hajar al-Asqalani (773-852/1371-1449), Ibn Taghriberdi (813/1411–874/1470), and al-Sahawi (831-901/1427-1497), as-Suyuti (849-911/1445-1505), Ibn Iyyas (852/1448–930/1523), and az-Zahiri (813/1410–873/1468)³.

Currently, a number of studies are being conducted on the history of the medieval history of Egypt and the Mamluks, including the following areas: Analytical research on the socio-political, cultural, economic, administrative structure of the Mamluk state, military system, architectural history and the influence of other cultures, achievements and shortcomings in science, literature, the emergence of new genres, works and authors of this period are being identified and classified.

A review of Mamluk-era research has been published in a major scientific journal since 1997 by the University of Chicago's Middle East Documentation Center (Mamlūk studies review the Middle East Documentation Center at The University of Chicago) in Chicago, United States⁴. Additionally, international conference is held and large collections are published as a result of the conference.

Level of study of the problem: Egypt is considered as one of the major cultural centers of the Islamic world, and sources on medieval history provide information on its socio-cultural spheres, particularly, related political events, architecture, and geography.

The importance of the history of the peoples living in the region today, the processes of formation of historical geography, as well as the importance of the written literature of that period in the study of all spheres of socio-political life is incomparable. Among the chroniclers who lived and worked in Egypt During the Mamluk period are al-Maqrizi, Ibn Khaldun, Ibn Hajar al-Asqalani, Ibn Duqmaq, al-Aini, az-Zahiri, Ibn Taghriberdi, as-Sayrafi, Ibn ash-Shihna, as-Sahawi, as-Suyuti, Ibn Iyyas, al-Qalqashandi, Abu Shama, an-Nuwayri, al-Umariy, Ibn Zahira, Ibn Abd az-Zahir, Ibn al-Furat, Abul Fido, ad-Dawadari, ar-Rammal, Ibn al-Asir⁵ and others.

² The manuscript's department of the Berlin State Library

³ عبد الرحمن ابن خلدون. كتاب العبر وديوان المبتدأ والخبر في أيام العرب والعجم والبربر و من عاصرهم من ذوي السلطان الأكبر. (Pet. 625, Spr. 28) ، تقى الدين أبو العباس أحمد بن علي بن عبد القادر العبيدي المقرزي. رسالة في معرفة النقود ووزنها. (We. 1093, Spr. 190–192, We. 1093,) ، أحمد بن علي ابن حجر العسقلاني. أنباء الغمر بأبناء العمر (Mf. 73) ، جمال الدين أبي المحاسن ابن تغري بردي. كتاب النجوم الظاهرة في ملوك مصر والقاهرة. (Spr. 189) ، جمال الدين أبي المحاسن ابن تغري بردي. منتخبات حوادث الدهور في مدى الأيام والشهور (WE. 1) ، محمد بن عبد الرحمان السخاوي. كتاب التبر المسبوك في ذيل السلوك. (We. 343) ، جلال الدين عبد الرحمان بن أبي بكر السيوطي. كتاب حسن المحاضرة في أخبار مصر والقاهرة. (Pet. 185, Mq. 654, 655) ، محمد بن أحمد بن إياس الحنفي. نشق الأزهار في غرائب الأقطار. (Mf. 1179) ، خليل بن شهين الظاهري. كتاب زبدة كشف الممالك وبيان الطرق والمسالك. (Pm. 476.)

⁴ *Mamlūk Studies Review* is published by the Middle East Documentation Center (MEDOC), The University of Chicago.

⁵ تقى الدين المقرزي. المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار. بولاق: أوست. 2002، كتاب إغاثة الأمة بكشف الغمة. /المحقق كرم حلمي فرحات. - القاهرة: عين للدراسات والبحوث الإنسانية والاجتماعية. 2007 ؛ ابن خلدون. كتاب العبر وديوان المبتدأ والخبر في أيام العرب والعجم والبربر و من عاصرهم من ذوي السلطان الأكبر. - بيروت: الأفكار العربية. 2001؛ ابن حجر العسقلاني. فتح الباري في شرح الصحيح البخاري. 18 مجلدًا. - بيروت: مكتبة دار الكتب، 2000؛ ابن دقماق. كتاب الانتصار لواسطة عقد الأمصار في تاريخ مصر وجغرافيتها. /تحقيق محمد كمال الدين. - بيروت. المكتب التجاري للطباعة والتوزيع والنشر، 2017 ، ؛ بدر الدين العيني. عقد الجمان في تاريخ أهل الزمان. /محقق محمود رزق محمود. - القاهرة: دار الكتب والوثائق القومية، 4 مجلد. 2010 ؛ خليل بن شهين الظاهري. كتاب زبدة كشف الممالك وبيان الطرق والمسالك. - القاهرة: دار العرب للبيانات. 1988؛ ابن تغري بردي. كتاب النجوم الظاهرة في ملوك مصر والقاهرة. /المحقق محمد حسين شمس الدين. - بيروت - لبنان: دار الكتب العلمية، 16 مجلدًا. 1992 ؛ نور الدين ابن الصيرفي. نزهة النفوس والأبدان في تواريخ الزمان. /المحقق محمد جمال حامد الشوربجي. - القاهرة: معهد

Historical information about the socio-political situation in Egypt in the 13th-15th centuries, the history of the Mamluks, the activities of the Abbasid caliphs in Cairo, the role of the Turkic language in the Mamluk state is provided in the research works of Russian and European scholars such V.V. Bartold, O.G. Bolshakov, K.E. Bosworth, G. Gibb, E. I. Zeleneev, I.M. Filshtinskiy, P.M. Xolt, A. T.Yu. Irmiaeva, B.D. Dyusenov, M. Biran, B. Kelek, S. Kızıltoprak, R. Amitay U. Haarmann, L.S. Nortrup, R. Irvin and P. Donald⁶.

A. Hasanov, S. H. Khotko, published a monograph on the socio-political situation in the period of the Burji (Circassian) Mamluks who ruled in Egypt, and R. Khodjaeva published a monograph on Arabic literature of the Mamluk period⁷. U. Uvatov conducted research on the activities of Amir Temur, in which he

المخطوطات العربية، 2019؛ محمد ابن الشحنة. روض المناظر في أخبار الأوائل والأواخر. /تحقيق سيد محمد مهني. - بيروت: دار الكتب العلمية، 1997؛ عبد الرحمان السخاوي، كتاب التبر المسبوك في ذيل السلوك. /المحقق نجوى مصطفى كامل. - القاهرة: دار الكتب والوثائق القومية، 2002؛ جلال الدين السيوطي. كتاب حسن المحاضرة في أخبار مصر والقاهرة. /المحقق محمد أبو الفضل إبراهيم. - القاهرة: دار إحياء الكتب العربية، 1967.؛ تاريخ الخلفاء. - بيروت: دار ابن حزم. 2003.؛ محمد بن إياس. بدائع الزهور في وقائع الدهور. - القاهرة: كتب الهيئة المصرية، 10 مجلد. 1982؛ شهاب الدين القلقشندي. كتاب صبح الأعشى في صناعة الإنشاء. - القاهرة: دار الكتب. 12 مجلدا. 1914-1919؛ عبد الرحمن (ابو شامة) كتاب الروضتين في أخبار الدولتين. /تحقيق إبراهيم الزاييق. - بيروت: مؤسسة الرسالة، 1997؛ أحمد النويري. نهاية الإرب في فنون الأدب. ج. 31. /المحقق إبراهيم شمس الدين. - بيروت - لبنان: دار الكتب العلمية، 2004. ج. 1، 3، 4؛ شهاب الدين العمري. مسالك الأبصار في ممالك الأمصار. /محقق إبراهيم صالح، - أبو ظبي: المجمع الثقافي، 2002؛ ابن ظهيرة. الفضائل الباهرة في محاسن مصر والقاهرة. - القاهرة. - القاهرة. 1969؛ محيي الدين بن عبد الظاهر. الروض الزاهرة في السيرة الملك الظاهر. - الرياض. 1976؛ ابن الفرات. كتاب تاريخ ابن الفرات. /تحقيق حسن محمد الشماع. - بصره: مطبعة حداد. 1970؛ إسماعيل أبو الفداء. كتاب المختصر في أخبار البشر. /تحقيق محمد عبد اللطيف الخطيب. القاهرة: المطبعة الحسينية المصرية.؛ أبو بكر بن عبد الله بن أبيك الدواداري. الدر الفاخر في سيرة الملك الناصر. /تحقيق هانس روبرت رويمر. - القاهرة: المطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر، 1982.؛ ابن زنيل الرمال. أخرة المماليك او واقعة السلطان الغوري مع سليم العثماني. - القاهرة: الهيئة المصرية. 1999؛ ابن الاثير. الكامل في التاريخ. - القاهرة: دار الكتب المصرية.

⁶ Bartold V.V. Caliph and sultan. // Bartold V.V. - Sochineniya. T. VI. - Moscow, 1966. - P.15-78; Bolshakov O.G. History of the Caliphate. 4 Volumes - M.: Nauka, 1989-2000.; Bosworth K. Muslim dynasties (chronicle and genealogy). - Tashkent: Fan, 2007.; Gibb H. Studies on the civilization of Islam. Boston. 1962.; Zeleneev E. I. Muslim Egypt. - SPb.: Izd-vo S.-Peterb. University, 2007, Filshtinskiy I.M. History of the Arabs and the Caliphate 750-1517. - Moscow: Vostok Zapad, 2006.; Holt P. M. Some Observations on the 'Abbasid Caliphate of Cairo // Bulletin of the School of Oriental and African Studies. University of London. 1984. Vol. 47, N 3. - P. 501, Arnold Toynbee. The caliphate. - Oxford, 1924, Irmiaeva T.Yu. History of the Muslim world from the Caliphate to Blistatelnoy Port. - Chelyabinsk: Ural LTD, 2000; Dyusenov B. D. About the study of the Arabo-Kypchaks dictionaries of the Mamluk states. Synergy, 2018. - S.73-81.; Biran M. The Mental Maps of Mongol Central Asia as Seen from the Mamluk Sultanate // Journal of Asian History, Vol. 49, no. 1-2, Chinese and Asian Geographical and Cartographical Views on Central Asia and Its Adjacent Regions 2015. - pp. 31-51; Keleş B. Administrative Structure in the Period of the Mamluks // Turks. Ankara: New Turkish Publications. 2002. - pp.589-609; Kızıltoprak S. Memlûk Sistemi // Türkler. Ankara: New Turkish Publications. 2002. - pp.610-638.; Amitay R. Mamluks of Mongol Origin and Their Role in Early Mamluk Political Live // Mamluk Studies Review. Vol. 12. №1. 2008. - P. 119-137; Haarmann U. The Mamluk System of Rule in the Eyes of Western Travelers. // Mamluk Studies Review. Chicago: Middle East Documentation Center (Medoc) The University Of Chicago, Vol.5. 2001 - P.1-25.; Northrup L. The Bahri Mamluk sultanate, 1250 - 1390 // The Cambridge history of Egypt. Vol. I. - Islamic Egypt, 640 - 1517. - Cambridge University Press, 2008.; Irwin R. Mamluks and Crusaders: Men of the Pen // By Robert Irwin. Surrey and Burlington VT: Ashgate Variorum, 2010.; Donald P. Little. Historiography of the Ayyubid and Mamluk epochs // The Cambridge History of Egypt. Vol. 1: Islamic Egypt 640 - 1517. - Cambridge University Press, 2008.;

⁷ Khasanov A.A. Socio-political system of Mamluk Egypt, under the Circassian sultans (1382-1517). Abstract of thesis. dis. ... can. ist. sciences. - M., 1975; Khasanov A.A. Formation of the Circassian group of Mamluks in Egypt // Arab countries, Turkey, Iran, Afghanistan. History, economics, - M., 1973.- S.158-166.; That author. Management and court system in Mamluk Egypt at the end of the 14th and beginning of the 16th century // History and economics of the countries of the Arab East and North Africa. - M.: Nauka, 1975. - S. 364-386.; That author.. From the history of diplomatic relations between Central Asia and Egypt in the late XIV - early XVI centuries. - T.: "Oriental Studies" Sat. scientific works of Tashkent State University, 1981. - № 589.; Hotko S.Kh. Circassian Mamluks. - Maikop, 1993. Circassian (Adyghe) rulers of Egypt and Syria in the XIII-XVIII centuries. - Maykop, 1995.; The genesis of the Circassian elites in the Mamluk sultanate and the Ottoman Empire. - Maykop, 1999.; History of Circassia in the Middle Ages and Modern Times. - SPb., 2002. - S. 335-337; Khodjaeva R. Arabic literature of the Mamluk period (13th-15th centuries). -Tashkent: Hilol Media, 2013.

provided information on relations with the Mamluk sultans of Egypt as well⁸. R.Bahodirov's monograph reflects on Muhammad Ali, his activities, and his policy towards the Mamluks⁹.

Research on the political, social, architectural, military, and state systems of this period is still ongoing. However, scientific research on the caliphs operating in Cairo in the 13th -15th centuries, the relations between them and the Mamluk sultans, the relations between Central Asia and Egypt, the penetration of Turkic elements into Egyptian society has not been carried out consistently.

The relevance of the topic of the dissertation to the research work of the higher education institution where the research was conducted: The study was conducted within the project of the International Islamic Academy of Uzbekistan "The spread of Islam in Central Asia: the formation and development of religious, spiritual, scientific and cultural centers in Transoxiana".

The purpose of the research is to reveal the political situation of the Mamluk period, cultural life and the influence of Central Asian traditions on them through the role of the Abbasid caliphs in the socio-political life of Egypt in the 13th-15th centuries.

The objectives of the research:

To illustrate the sources on the history of the Abbasid caliphs in Egypt in the 13th-15th centuries;

To identify the problems in the study of the history of the period on the basis of historical data;

To depict the theoretical and methodological basis of modern research in the study of the history of the Abbasid caliphs;

To illustrate the establishment of the rule of the Bahri Mamluk sultans in Egypt and the coverage of the religious, socio-political situation in it;

To describe the ascension of the Burji Mamluks to the throne, to show the political and cultural life in it;

To reveal the state system of Egypt in 1250-1517;

To show the system of religious and military education in Military schools established in Egypt;

To determine the role of the Abbasid caliphate in legitimizing the rule of the sultans in Cairo;

To cover the relations between the Mamluk sultans and Amir Temur and the Temurids in the 14th-15th centuries;

To show the influence of Timurid architecture on the architecture of the Abbasid caliphs in Egypt;

To determine whether Turkic works written in Egypt in the 14th-15th centuries belong to the Mamluk language which is in the Turkic language group;

To explain the influence of Turkic elements on the social life of medieval Egyptian women;

⁸ Uvatov U. Ibn Arabshah and his work of miracles in the history of Amir Temur (Ajoib ul-madur fi history of Temur). Candidate of historical sciences. ... Diss. – T.: 1974.; Ibn Arabshah, History of Amir Temur. – T.: Labor. 1992. - B.326.

⁹ Bahodirov R. Egypt during the time of Muhammad Ali and his dynasty. – T.: Fan, 2013

To demonstrate the urgency of studying the activities of the Abbasid caliphs in Cairo today and to make suggestions and recommendations in ensuring religious tolerance and interethnic harmony in Uzbekistan.

The subject of the study is the socio-political situation of Egypt in the 13th-15th centuries.

Research methods: The dialectical, analytical and synthesis of scientific knowledge, logic and comparative analysis of sources, research and literature methods were used in the dissertation.

The scientific novelty of the research is:

It has been revealed that the role of the Abbasid caliphs in Egypt in the Mamluk political movement, their culture and customs, and their ceremonies reached a high level, and that the caliphs served to legitimize the rule of the Mamluk sultans in Egypt;

The idea of transferring the Abbasid caliphate to Egypt was first tried to be accomplished by Ahmad ibn Tolun and then by Muhammad ibn Tughj Ikhshid. However, due to the opposition of his brother Ahmad al-Muwaffaq, the Abbasid caliph Mu'tamid, who was summoned by the Tuluni sultan, it was determined that the plan had failed because the caliph Muttaqi had rejected the offer of the Ikhshidi sultan;

Among the Turkish emirs, it is also revealed that the Mamluk sultans opposed and rejected the removal and execution of the Abbasid caliphs;

Due to the high influence of the (سلاطين المماليك البحرية) Bahri (Turkish) Mamluk sultans who ruled in Egypt in 1250-1382, the palace and the Mamluks communicated in the Kipchak and Oghuz dialects of the Turkic language, and Arabic-Turkish dictionaries and grammar works were created. Moreover, Durring the reign of the bourgeois (Circassian, Caucasian) Mamluks in Egypt in 1382-1517, it was proved that the Turkic language retained its place as a language of communication;

Durring the reign of the Mamluk sultans, the role of women in social and political life was high, and the wives of the sultans influenced the government regulation, and the type of tax levied on wheat, which was the main source of revenue for the country's treasury, was depicted to had been abolished by Sultan al-Nasir Muhammad's wife, Princess Tugay, in the interests of the merchants.

It was established that Durring the reign of the Mamluks, the population was divided into seven categories: the first category - high-ranking officials, the second category - large traders, the third category - merchants, the fourth category - peasants, the fifth category - fuqahs and students, the sixth category - artisans and the seventh category - the poor, and that the Mamluks were in the upper classes.

Practical results of the research:

in the study the historical sources of Egypt of the 13th-15th centuries were introduced into scientific use, the historical data in them were studied, in which the ideas and conclusions about this period were compared;

the analysis of the dissertation data shows that Islamic history and source studies provide a comprehensive, in-depth knowledge and insight into the socio-

political history of Egypt in the 13th-15th centuries as well as the role of the Abbasid caliphs in it;

The system of education in the military schools of Egypt in the 13th -15th centuries, the state system, the role of women in the socio-political life are illustrated;

The data collected in the dissertation is based on the relationship between Egypt and Transoxiana in the Middle Ages, and the influence of Central Asian traditions on the social and cultural life of Egypt.

The reliability of the research results: The reliability of the results of the study is determined by the fact that the views of researchers with different scientific and theoretical research are studied on the basis of history, by the use of sources most of which are now published, which are stored in the manuscripts of libraries in the Arab Republic of Egypt, Britain, Germany, Turkey and Syria. Furthermore, the reliability of the dissertation results is based on the fact that the conclusions are based on the text of rare sources and based on evidence, presented on the basis of reliable, effective and comparative-historical methods, the analysis and interpretation of data, and the validation of the research results by the competent authorities.

Conclusions were based on the texts of rare sources and the evidence presented according to reliable, effective and comparative-historical methods, the analysis, interpretation of the obtained data, and the results of the study were confirmed by the competent authorities.

Scientific and practical significance of research results: Scientific conclusions of the dissertation and sources included in the scientific circulation cover the social, political, architectural, Islamic history and culture of medieval Egypt, and they are of great scientific importance in the study of the experience gained in this field in the study of Islamic studies, historiography, source studies, cultural history, as well as in the preparation of lecture texts, manuals, textbooks for special courses.

The practical significance of the results of the dissertation can be seen in the direct upbringing of young people in a healthy faith, resistance to destructive ideas under the guise of religion, scientific refutation of their incorrect "return to the caliphate", and interviews with special categories of people.

It should also be noted that the scientific and practical significance of the study plays essential role in covering the influence of Central Asian traditions in the social, political and cultural life of Egypt in the 13th-15th centuries, providing original sources, and describing undiscovered historical processes.

Implementation of research results: Based on the scientific conclusions developed because of the study of historical sources on the place of the Abbasid caliphs in the socio-political life of Egypt in the 13th-15th centuries:

Information that it has been revealed that the role of the Abbasid caliphs in Egypt in the Mamluk political movement, their culture and customs, and their ceremonies reached a high level, and that the caliphs served to legitimize the rule of the Mamluk sultans in Egypt was used in the encyclopedia "Medieval Oriental

Scholars" by the order of the Imam Bukhari International Research Center (Reference No. 02/168 of June 24, 2020 of the Imam Bukhari International Research Center). Conclusions have become important in the use of sources on Islamic history and source studies in research on the science, culture, religion and socio-political history of Asian and African countries, along with theoretical and methodological methods of communicating them to the public.

The fact that due to the high influence of the (سلاطين المماليك البحرية) Bahri (Turkish) Mamluk sultans who ruled in Egypt in 1250-1382, the palace and the Mamluks communicated in the Kipchak and Oghuz dialects of the Turkic language, and Arabic-Turkish dictionaries and grammar works were created. Moreover, Durring the reign of the bourgeois (Circassian, Caucasian) Mamluks in Egypt in 1382-1517, it was proved that the Turkic language retained its place as a language of communication was used in the preparation of the encyclopedic dictionary "Islamic Civilization" prepared by the Center for Islamic Civilization of Uzbekistan (Reference No. 377/20 of December 9, 2020, Center for Islamic Civilization in Uzbekistan under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan). As a result, the specialists of the field were able to increase their knowledge by forming information about the existence of the language, customs and traditions of the peoples of Central Asia in Egypt in the 13th -15th centuries.

Since the idea of transferring the Abbasid caliphate to Egypt was first tried to be accomplished by Ahmad ibn Tolun and then by Muhammad ibn Tughj Ikhshid, yet, due to the opposition of his brother Ahmad al-Muwaffaq, the Abbasid caliph Mu'tamid, who was summoned by the Tuluni sultan, it was determined that the plan had failed because the caliph Muttaqi had rejected the offer of the Ikhshidi sultan. This was widely used in the creation of works such "History of Islam", "History of Islamic Culture and Art", "History of World Religions", "Dictionary of Religious Studies" for undergraduate and graduate students of the International Islamic Academy of Uzbekistan. (Reference No. 6501 of December 22, 2020 of the Committee on Religious Affairs under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan). As a result, the data provided in the study served to increase the intellectual potential of students.

The information that among the Turkish emirs, it is also revealed that the Mamluk sultans opposed and rejected the removal and execution of the Abbasid caliphs, and the data in the monograph "Egypt Durring the reign of the Mamluk sultans (1250-1517)" published by the author was used to fill the content of those books (Imam Termizi International Research Center reference number 01-07 / 05 dated January 11, 2021). As a result, the data of the Center served to study the historical processes of the Transoxiana dynasty.

Information that Durring the reign of the Mamluk sultans, the role of women in social and political life was high, and the wives of the sultans influenced the government regulation, and the type of tax levied on wheat, which was the main source of revenue for the country's treasury, was depicted to had been abolished by Sultan al-Nasir Muhammad's wife, Princess Tugay, in the interests of the merchants was embedded in content of the encyclopedic dictionary "Islamic

Civilization" prepared by the Center of Islamic Civilization of Uzbekistan, as well as in the textbook "Source Studies" prepared for students of the International Islamic Academy of Uzbekistan (Act No. 432 of the Muslim Board of Uzbekistan dated 15.02.2021). Consequently, students of the International Islamic Academy of Uzbekistan learned about the sources written in medieval Egypt and the role of women in society based on this textbook.

In the program "Taqdimot" (Presentation) aired on the TV channel "O'zbekiston tarixi" (History of Uzbekistan), the researcher illustrates the socio-political history of Egypt in the 13th-15th centuries, and the role of the Abbasid caliphs (Reference No. 02-40-127 of the National Television and Radio Company of Uzbekistan dated January 28, 2021). As a result, it helped our people to gain novel knowledge on the medieval Islam history.

the researcher provided the reason for the gradual decline of the Turkic Mamluks in the first period was the complete cessation of their importation when Amir Temur established a centralized state in Central Asia in 1370. The similarities with the architecture of Transoxiana are illustrated in the buildings built during the Mamluk period (1250-1517). It also provides practical suggestions for studying the impact of this period on Central Asia, both historically and philologically (Reference of the National Television and Radio Company of Uzbekistan "O'zbekiston tarixi" TV channel dated January 28, 2021, No. 02-40-127). As a result, historical data on the fact that our ancestors not only served for the prosperity of Transoxiana, but also contributed to the development and growth of Egypt, will serve to further strengthen the sense of respect among our people, especially youngsters.

Approbation of research results: The main results of the research were discussed at 4 international and 6 national scientific conferences.

Publication of research results: 35 scientific papers have been published on the main content of the study, including 1 monograph in pamphlet, 23 articles in scientific publications recommended for publication of the main scientific results of doctoral dissertations of the Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, of these, 19 national and 4 foreign journals.

The structure and scope of the dissertation: The content of the dissertation consists of an introduction, four chapters (13 paragraphs), a conclusion, a list of sources and references. The total volume of the dissertation is 274 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the introductory part, the relevance and necessity of the dissertation topic, the relevance of the research to the priorities of the development of science and technology of the republic, the review of foreign research on the topic, the level of study of the problem, the relevance of the research to the plans of research work of the higher education institution where the dissertation was conducted, the purpose, tasks, object, subject, methods, scientific novelty, practical results, reliability of

results, scientific and practical significance, introduction, approbation, publication, structure of the dissertation and size is provided.

The first chapter of the dissertation that is entitled "**Theoretical and methodological bases of studying the history of the Abbasid caliphs in Egypt**" studied and analyzed the research of sources on the history of the Abbasid Caliphs in Cairo, problems of studying the history of the period on the basis of historical works, theoretical and methodological bases of modern research in the study of the history of the Abbasid caliphs. In the 13th and 15th centuries, Egypt was the leading country in the Middle East due to the Cairo of the Abbasid caliphs. The establishment of Mamluk rule in Egyptian history, the dominance of military leaders in the country, the rise of the Bahri Mamluk (1250-1382) sultans and the political processes Durring the reign of the Burji (Circassian) Mamluks (1282-1517), issues related to the relocation of the Abbasid caliphate to Egypt have a special place. Since the Abbasid Caliphate in Mamluk period was also a period of high development for Egyptian historiography, there were many different original manuscript sources depicted it.

Famous medieval historians al-Maqrizi's "Kitab al-Suluk li Marifat Duwal al- Muluk", Ibn Khaldun's "At-Ta'rif bi-Ibn Khaldun wa rihlatuhu Gharban wa Sharqan", al-Asqalani's "Anba al-ghumr bi anba al-umr" and "Ad-Durrar al-Kaminah fi A'yan al-Miat ath-Thaminah", Ibn Duqmaq's "Jawhar as-samiyn fi siyar al-khulafa' al-muluk wa as-salatiyn", al-Aini's "Aqd al-Jaman fi tarikh ahl az-zaman", as-Sahawi's "Ad-duval lomi' fi a'yan al-qarn at-tasi", Ibn Furat's "Tarikh ibn al-Furat", Abu ash-Shihna "Ravdat al-manozir fi ahbar al-avoil wa al-awahir", Ibn Qazi Shuhba's "Tarix ibn Qazi Shuhba" provide data on biographical information about Timur and the Timurids, many figures who worked in their time, the relationship between the Egyptian sultans and Amir Temur and the Timurids, the exchange of ambassadors and letters between them. The value of these works is that they include authors who have been directly involved in these historical processes. Ibn Khaldun came to Damascus in 1401 with the Egyptian sultan al-Nasir Faraj, talked with Amir Temur, and took part in negotiations for a truce between the two countries together with a group of Shamian scholars. There are also many works praising the coming to power of the Mamluk sultans, and their rule. Abd al-Zahir's "Ar-Rawd az-Zahir fi as-Siyrat al-Malik al-Zahir" mainly deals with the reign of Zahir Beybars in 1260-1265 and the events that took place Durring his domination. In this work, the image of Sultan Zahir Beybars was sanctified and described as a saint. Al-Dawadari's "Ad-Durrr al-fohir fi siyrati al-malik an-Nasir" describes Sultan Nasir Muhammad's rise to the throne three times, his policies, and the reasons for his several departure from the throne. The accession of the Burji Mamluk Sultan Barquq to the throne, Egypt Durring his reign and its foreign policy, its relations with other states are cited with solid evidence in Al-Aini's "As-Sultan Barquq muassis davlat al-mamalik al-jarokisa", al-Sayrafi's "Nuzhat an-nufus wa al-abdan fi tawarikh az-zamon", Ibn Susari's "Ad-Durrra al-muziyya fi ad-davlat az-Zohiriya".

Ar-Rammal's work titled "Akhira al-Mamalik av waqa as-sultan al-Ghuri maa Salim al-USmani" describes the end of the Mamluk sultanate in Egyptian history, the entry of the Ottoman Sultan Salim I into Cairo in 1517 and the beginning of Ottoman Turkish rule.

The largest important cities in the Muslim countries, the historical processes of that period are described in al-Maqrizi's "Kitab al-Mawa'iz wa al-itibar bi-zikr al-hutat wa al-osar", az-Zahiri's "Zubdat kashf al-mamalik wa bayan at-turuq wa al-masalik", As-Suyuti's "Kitab al-Husn al-Muhadara bi akhbar Misr wa-l-Qahira", Ibn Duqmak's "Kitab al-intisar li vosita aqd al-amsar", and in the book "Subh al-asha fi sinaot al-insho" of al-Qalqashandiy.

As-Suyuti's "Tarikh al-khulafoi umaro al-mu'minin" is devoted to describing the history of all the caliphs, including the Abbasid caliphs in Cairo During the reigns of the Bahri and Circassian Mamluk sultans.

Al-Maqrizi also wrote a book about the famine in Egypt and its causes, entitled "Kitab igosa al-umma bi-kashf al-gumma"¹⁰ (The book on the abhorrent condition of the people due to difficulties). It covers famines that were observed in Egypt from antique period to 1405. In this piece of work, al-Maqrizi cites that the reason for the spread of the plague was ignorance of their nation by rulers and governors. He was inspired to write this work by his mentor Ibn Khaldun's work called "Muqaddimah" and the death of his only daughter from the plague due to the famine and epidemic in Egypt in 806/1403. Although he had prepared the materials for this work long before this event, he wrote this book from June 29 to July 28, 1405, on the month of Muharram in 808¹¹. The death of his daughter prompted him to point out the shortcomings of this system.

From the ancient time, Egypt and its ancient monuments and history have attracted not only tourists but also many science enthusiasts. Obviously, many Western scholars are interested in the history of the Egyptian pharaohs, the construction of the pyramids, but some scholars have sought to study the activities of the Abbasid caliphs in Cairo, and the state system established by the Mamluks. Jean-Michel Venchur de Paradis was inspired to study this period by Volney's book named "Voyage en Égypte et en Syrie" (Journey to Egypt and Syria). Paradis Venture de studied the history of the Mamluk sultans Barsboy and Chakmak (Lightening) to better understand the rulers of that period - Murad and Ibrahimbey and the country, and later he took part in an expedition to Egypt in 1798¹². The Mamluk sultans studied the domestic and foreign policies of Barsboy and Chakmak, as well as factual information about the activities of the Abbasid caliphs at that time.

As-Suyuti presented "Geschichte des Abbasidenchalifats in Egypt" (History of the Abbasid Caliphs in Egypt) as a follow-up to Gustav Weil's (1808–1889) Geschichte der Chalifen (History of the Caliphs), using the works of

¹⁰تقى الدين أبو العباس أحمد بن علي بن عبد القادر العبيدي المقریزی. كتاب إغاثة الأمة بكشف الغمة. /المحقق كرم حلمي
فرحات. – القاهرة: عين للدراسات والبحوث الإنسانية والاجتماعية. 2007

¹¹ See: Bunyatov Z.M. State of Khorezmshahs-Angushtegin. Izb.soch. in 3 volumes. T.3. – Baku: Elm, 1999. – P.199.

¹² Irwin R. Under Western Eyes – P. 33

medieval historians such as Ibn Iyyas¹³. He also provided interesting facts about the activities of the Abbasid caliphs in Egypt, their work, which served to legitimize the Mamluk state.

The German researcher K. Becker (1876-1933) studied the Ayyubid and Mamluk periods of Egypt, revealed the medieval Egyptian military system, and also studied land ownership and foundation issues in this society. In his scholarly articles, he highlighted the characteristics of the Assyrian script and described the history of the Abbasid caliphate in Cairo positively.

The second half of the 20th century - the beginning of the 21st century was marked on a global scale by significant changes in the choice of objects of historical research and their problems, the application of some research, new approaches, changes of views. In the above period, a new basis for further theoretical research in the field of methodology of historical science, aimed at the study of the subject, the pursuit of understanding and reconsideration of history as a science, was created.

The scientific research of I.M. Filshinsky (1918-2013) covered the Abbasid period from the early Middle Ages. He conducted his research by both literature and history. The economic and cultural development in Egypt up to the fifteenth century shows the rise of mystical poetry: He wrote "The migration of the Muslim Empire from Iraq, which was occupied and plundered by the Mongols in the thirteenth century, to the western provinces of the Caliphate did not stop the cultural development of the Arab world", yet historically, he acknowledged that Sultan Beybars was committed to remaining loyal to the Abbasid caliph, waging holy war, building fortresses, forming a navy, the rights of the caliph, and formally recognizing him as the political leader of the Islamic world¹⁴.

K.E. Bosworth writes about the Abbasid Caliphs: "The Mamluks continued the Sunni policy of the Ayyubids. In many ways, this explains the survival of the Abbasid caliphs in Cairo, who have long endured idleness"¹⁵. He cites all the Muslim dynasties, the periods in which they lived and ruled in his works.

According to scholars and tourists visiting Egypt, they had an attitude to the sultans and the Mamluk society of that time. Ibn Battuta, one of the Arab travelers, gave a positive opinion on this system, while Muhammad al-Wazzan condemned this system. Researches on the history of Egypt in the 13th -15th centuries clarify key topics such as, the emergence of the Mamluk state, the emergence of a new political and administrative system, the importance of the Abbasid caliphate, the power of the Mamluk sultan of that time, the issue of succession, the struggle against the Mongols and the Crusaders, their diplomatic relations, and the foreign trade were studied.

The second chapter entitled "**Socio-political situation in Egypt in the 13th - 15th centuries**", examines the establishment of the Mamluk state in Egypt, religious and socio-political situation during the Bahri and Burji Mamluk sultans,

¹³ That article. – P. 35

¹⁴ Filshinsky I.M. History of the Arabs and the Caliphate 750-1517. – Moscow: East West, 2006. – P. 273

¹⁵ Bosworth K.E. Muslim dynasties (chronicles and genealogies) / translators Asror Samad, Ozod Sharafutdinov –T: Fan, 2007 – P. 55.

the role of caliphs and sultans in the state system of this period, as well as issues related to the system of religious and military education in madrassas. The death of Sultan Turanshah in 1250 coincided with the threat of Louis IX and the Mongols, who posed a threat to Egypt. This, in turn, required countering against those threats. Then, in the region of al-Mansura in 1249–1250, the Bahri Mamluks showed their strength in defeating the armies of French King Louis IX. In such a difficult time, the prominent people of Egypt saw the need for Shajarat ad-Durr¹⁶ on the throne. Shajarat ad-Durr was sent by the Abbasid Caliph Mustasim from Baghdad to Cairo as a gift to Salih Najm ad-Din Ayyubi. When Ayyubi ascended the throne, the rank of Shajarat ad-Durr also increased, Salih freed her from slavery and married her. When Salih Najm ad-Din suddenly died, keeping his death as a secret, Shajarat ad-Durr issued decrees on behalf of the late sultan. As a result of the rebellion, after the assassination of Salih's successor and son Turanshah, there was a rare event in Islamic history - Shajarat ad-Durr was proclaimed as a Sultana. She ruled the Mamluk state for three months under the name of the "Princess of the Muslims," signing documents on behalf of Salih's son Khalil. Her chief adviser was Amir Oybek. When the Abbasid caliph in Baghdad, the leader of the Muslim Ummah, Mutasim, did not issue a fatwa on the woman's rule of the state, and expressed serious dissatisfaction, she had no chance except marrying Oybek, the commander-in-chief. Mu'iz ad-Din Oybek at-Turkmani ascended the throne in the early 1250s.

At a time when rivals were growing in power against Sultan Oybek, he declared that "The country belongs to the Abbasid Caliph Mustasim, Malik Mu'iz is indeed his deputy here"¹⁷. However, Princess Shajar ad-Durr kills her husband Oybek¹⁸. Since Shajar ad-Durr's son from Sultan Salih Ayyubi died in his youth, and Oybek did not have an heir, the throne passed to al-Mansur Nur al-Din Ali (1257–1259), the young son of Oybek's first wife. Amir Sayf ad-Din Qutuz was appointed as his supervisor. Sultan Ali was a light-hearted boy who was not interested in state affairs, and he spent his time with his peers playing various games and having fun. Qutuz imprisons him in a castle on a mountain and declares himself the sultan of Egypt¹⁹. To the emirs who were dissatisfied with Qutuz's work, he said, "We must unite to fight the Mongols. There is nothing we can do without the sultan. If we resist the enemy in a divided way, it will not lead to success. The minor disputes within the kingdom require the same"²⁰. With this work, Qutuz was able to influence the emirs in the way of his goal, and the emirs also supported him.

Amir Qutuz was originally from Transoxiana and was the son of Jalal ad-Din Manguberdi's sister, the grandson of Khorezmshah. When Transoxiana was captured by Genghis Khan's army, he, like other young men, was taken as a

¹⁶حسن على إبراهيم. تاريخ المماليك البحرية. - القاهرة: مكتبة النهضة المصرية. 1967 - ص. 36
¹⁷تقى الدين أبو العباس أحمد بن علي بن عبد القادر العبيدي المقرئ. السلوك في معرفة دول الملوك. ج. 3. - بيروت: دار الكتب العلمية. 1997-
ص. 375. (تقى الدين المقرئ. السلوك في معرفة دول الملوك.)
¹⁸أحمد مختار العبادي. قيام دولة المماليك الأولى في مصر والشام. - الإسكندرية: المؤسسة الشباب. - ص. 139

¹⁹ See there. - P.417

²⁰أبو الفداء إسماعيل. المختصر في أخبار البشر. ج. 3. - القاهرة. 1907. - ص. 199-200

prisoner and brought to the slave market in Damascus with a " رقيق " - raqiq (slave trader). The Qutuz was bought by Sultan Mu'iz ad-Din Oybek and sent to a military school. After graduating from military school, he was awarded with the title of Emir²¹.

Medieval historians - al-Maqrizi and Ibn al-Iyyas, in their historical chronicles, mention that the Egyptian sultan Qutuz, who led the Egyptian army, was believed to be the nephew of Khorezmshah Jalal ad-Din Manguberdi, and his real name was Mahmud ibn Mamdud²². Hulagu Khan, who ruled the Mongol army, sent a rough letter full of threats to Qutuz, describing him as "one of the Mamluks who escaped our sword and came to this land and enjoyed the blessings of this land". This letter was quoted in full by the historian al-Maqrizi in his historical pamphlet²³. Although the letter was written in Arabic literary language style "Fusha", the content was generally unsuitable for a letter that was sent from one ruler to another, as Sultan Qutuz was humiliated and insulted. The Mongols knew the identity of Qutuz well, otherwise they would not have written "he is one of the Mamluks who escaped from our sword". Saif ad-Din Qutuz did not give up before the Mongols in a difficult situation, did not panic, and made a calm and firm decision - he rebelled against the Mongols without hesitation. He wanted to take revenge for his uncle Jalal ad-Din Manguberdi, who fought bravely alone with the Mongols for more than a decade with his small army, without any help from the caliph or other rulers in exile after the conquest of Khorezm, and thousands of Khorezm's people who were left without home²⁴.

On September 3, 1260, the same Mamluk sultan, Qutuz, fought the Mongols at Ayn Jolot in Palestine, defeated them severely, and drove Hulagu's army back²⁵. There is historical information that people of Khorezm fought bravely in the battle of Ayn Jolot to suppress the Mongol invasion²⁶. After this battle, Sultan Qutuz said, "I am Mahmud ibn Mamdud. I am the one who crushed the Mongols and took revenge for my uncle Khorezmshah."²⁷ With these words he emphasized that he was a descendant of Khorezmshah.

On his way back from Damascus to return to Egypt, he was met on the way by soldiers led by Amir Beybars, who killed Sultan Qutuz. Therefore, the Bahri Mamluk sultans defeated the Crusaders who invaded Damascus and Egypt, then the Mongols, and liberated the Arab lands from the invaders. The medieval historian al-Maqrizi writes: "After the assassination of Sultan Qutuz, Durring the council of emirs, Emir Aqtai asked the emirs, 'Which of you killed him?', Beybars answers, "I killed him," and Aktay says, "Then sit on the throne instead of him"²⁸.

²¹ أنظر: عبد الفتاح عاشور. المجتمع المصري في عصر سلاطين المماليك. - القاهرة: دار النهضة العربية. 1962. - ص. 12، أحمد مختار العبادي.

في التاريخ الأيوبي والمملوكي. - الإسكندرية: المؤسسة الشباب الجامعي. - ص. 142

²² خليل نور الدين. سيف الدين قطز قاهر المغول. - الإسكندرية: حورس الدولية للنشر و التوزيع، 2005. - ص. 104.

²³ تقي الدين المقرئزي. السلوك في معرفة دول الملوك. ج 1. - ص. 327-329

²⁴ Xodjaeva R. Mamluk period Arabic literature (13th-15th centuries). Tashkent: Hilol Media, 2013. - P.116

²⁵ أحمد شلبي. التاريخ الإسلامي. - القاهرة: مكتبة النهضة المصرية. 1990. - ص. 235، عبد الحافظ حمزة. نيابة حلب في عصر سلاطين المماليك. - القاهرة. الهيئة المصرية. 2000. - ص. 100

²⁶ أحمد مختار العبادي. قيام دولة المماليك الأولى في مصر والشام. - الإسكندرية: المؤسسة الشباب الجامعي. 1994. - ص. 117-118

²⁷ Bunyatov Z.M. State of Khorezmshahs-Angushtegin. Izb.soch. in 3 volumes. T.3.- Baku: Elm, 1999. - P. 228.

²⁸ تقي الدين المقرئزي. السلوك في معرفة دول الملوك. ج.1. - ص. 436، العمري شهاب الدين. مسالك الأبصار في ممالك الأمصار. ج. 16 / محقق إبراهيم صالح. - أبو ظبي: المجمع الثقافي، 2002. - ص. 598، جمال الدين أبي المحاسن ابن تغري بردي. كتاب النجوم الظاهرة في ملوك مصر

Thus, Sultan Malik az-Zahir Rukniddin Beybars got on the throne in 1260. He ruled from 1260 to 1277.

There are a number of speculations about the origin of Sultan Beybars, who ascended the throne after the assassination of Sultan Qutuz. Currently, the Republic of Kazakhstan promotes the idea that Zahir Beybars was a Kazakh. However, E. Fedyaeva in her book "Неизвестный Египет" (Unknown Egypt) put forward 7 hypotheses about the origin of Sultan Beybars. The first is the "Burj", a variant of the Kazakh name "Bersh", the second is the Toksaba Kipchak tribe, who moved on the Russian border, and the other states that Beybars was from Solkhat (now Crimea). In 1277, just before his death, Zahir Beybars set aside 2,000 dinars to build a mosque in his hometown to perpetuate his name. This first mosque in the Crimea was called the Beybars Mosque and was built in 1287-1288. So far, the building has not been fully preserved. Another speculation is that he might be Russian or Caucasian Turk, as he had blue eyes and blond hair. The Government of the Republic of Kazakhstan allocated \$ 1 million in order to repair the Zahir Beybars Mosque in Cairo in 2007²⁹. The above considerations are only speculation, but it is acknowledged that he was originally from the lands of Dashti-Kipchak or Transoxiana. It should be noted that the Kipchak people exist not only among the Kazakhs, but also among other Central Asian peoples.

Like the Ayyubid sultans, the Bahri Mamluk sultans paid great attention to increasing their armies at the expense of the Mamluks in order to replace the army whose numbers had decreased as a result of the wars. Unlike other Mamluk sultans, Sultan Sayf ad-Din Qalawun, who ascended the throne in 1279, focused on the purchase of Circassian Mamluks and placed them in the form of a tower inside the Cairo fortress - the "burj" (tower). The term "Burji Mamluks" is derived from this.

In 1309 while Sultan Nasir Muhammad was on pilgrimage, two emirs, Salor (Turkish) and Beybars (Circassians), began a struggle for power, and it ended with Beybars' victory. In the same year, the Council of Emirs declared Beybars as a sultan. Although this was the first sultan of the Circassians among the Mamluk sultans, this did not mean that Circassian rule had been established, as most of the officials, majority of whom were Turks, did not recognize the authority of Beybars. Soon, Nasir Muhammad firstly returned to Damascus, then marched on Egypt and seized the throne again.

After the death of Sultan Ali ibn Sha'ban in 1382, his nine-year-old son, Salah ad-Din Haji II, was announced as a sultan, and by order of the Abbasid Caliph al-Mutawakkil in Cairo, Barquq was appointed as Haji's supervisor. On November 26, 1382, Barquq convened a council with the caliph and the judges of the four sects, as well as the great emirs, and raised his candidacy as a sultan, saying that the young sultan did not have enough capacity to rule such a powerful state. The Council consistently supported the candidacy of Otabek Barquq to

والقاهرة/ المحقق محمد حسين شمس الدين. ج.7. - بيروت - لبنان: دار الكتب العلمية. ج.7. - ص.84. (ابن تغري بردي. كتاب النجوم الظاهرة في ملوك مصر والقاهرة.)

²⁹ Fedyaeva E. Unknown Egypt. Hamdy Press-Cairo - Egypt, 2011. - P. 8-9.

replace Sultan Haji. Of course, when he ascended the throne, the rule of the Bahri Mamluks ended and the period of the Burji dynasty began³⁰. The establishment of Circassian Mamluk rule in Egypt coincided with the reign of Amir Temur, who established a strong state in Central Asia and was famous for his three, five, and seven-year marches. One of the reasons for the rule of the Burji Mamluks was that after the establishment of the centralized state by Amir Temur, the importation of slaves from the Central Asian states stopped and the number of Mamluks imported from Caucasus increased. The early Burji Mamluks pursued strong policies and contributed to the development of Egypt. However, in the late fifteenth and early sixteenth centuries the situation changed. The Mamluks began to fail to resist the pressure of the Portuguese, who dominated the sea. According to N.A. Ivanov, the "Islamic Sultan" was not able to save the lives, property and even the religion of Muslims. Although he was recognized as the patron of the holy cities, he could not even ensure the safety of the pilgrims. While hundreds of pilgrims were captured by the Portuguese, others were victims of Bedouin revolt (1502–1508) in the Hejaz. The pilgrimage was suspended for the first time during the Mamluk rule in 1503–1506³¹.

In Egypt, the Qalawun dynasty (1280–1382) passed from generation to generation for 100 years during the time of the Bahri Mamluks, while during the Burji period, the inheritance tradition of other dynasties was unsuccessful, except for the son of Sultan Barquq Nasir Faraj (1398–1412).

The state administration of the Mamluk sultanate was literally divided into three parts - the military (sword holders), civilians (penmen) and the representatives of religion³².

At the end of the thirteenth century, the sultans of Egypt had a great reputation in the Islamic world. They were the patrons of the holy cities, and sent *kiswa* (the covering of the Ka'bah) to the Ka'bah. It was a symbol of primacy in medieval Islamic history. This gave them the title of "Khadim al-Haramain" (servants of the two holy mosques) as their main position. The name was first adopted due to a disagreement between the Abbasid Caliph al-Nasir and Salah ad-Din. Initially, the name was used against the caliph, and equated to him with the meaning "Islamic sultan"³³. The Mamluk sultans were different from the Abbasid and Fatimid caliphs, the Muslim rulers, who did not go to war themselves, but entrusted the conduct of it to some chief of staff. The most influential communities in governing the country were the military. At the head of the state administration was a Council consisting of the sultan and 24 great Mamluk emirs with him. The

³⁰ Aripova Z. The Mamluk Sultanate of Egypt and the role of Islam in it (1250-1517). Candidate of historical sciences ... dis. abstract. – T.: TIU, 2008. – P.13

³¹ Ivanov N.A.. Ottoman conquest of the Arab countries (1516-1517) . – Moscow.: Nauka, 1984. – P.14

³² Riley-Smith J. The Atlas of the Crusades (editor). – London and New York, 1991. – P. 110-111; Irwin R. Mamluks and Crusaders: Men of the Sword and Men of the Pen / By Robert Irwin. Surrey and Burling. – VT: Ashgate Variorum, 2010. – 384 p.; Levanoni A.A Turning Point in Mamluk History: The Third Reign of Al-Nasir Muhammad Ibn Qalawun (1310 – 1341). – Brill, 1995. – P. 11-12; Levanoni A. The Mamluks in Egypt and Syria: The Turkish Mamluk sultanate (648 – 784/1250 – 1382) and the Circassian Mamluk sultanate (784 – 923/1382 – 1517) // The New Cambridge History of Islam. Vol.2. – The Western Islamic world: eleventh to eighteenth centuries. Edited by Maribel Fierro. - Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – P. 241 -242.

³³ Bernard Lewis. Khadim al-Haramayn. –The Encyclopaedia of Islam. Vol.4. – P. 899

sultan's duties as the head of state included making clear legal requirements and general rules, deciding to go to war, collecting taxes, distributing food throughout the sultanate, and others³⁴. This Council did not include the Abbasid caliphs. One of the chief officials of the palace, the inviter (executive secretary), observed the sultan's correspondence, the master was responsible for the services of the palace, and the treasurer (chief treasurer) was responsible for the preservation of the sultan's treasures. Egypt's economy was based on agriculture, trade and other sectors. The medieval historian al-Makrizi divided the population into the following categories: the first category - high-ranking people – “أهل الدولة” – “ahl ad-dawla”; the second category – the great merchants – “أهل اليسار من التجار” – “ahl al-yasar min at-tujjar”; the third category is the sellers – “البايع” – “al-bo'i”, the average traders, the breadwinners – “متوسط الحال من التجار” – “mutawassitu al-hal min at-tujjar”, as well as wage earners – “أصحاب الموائش” – “ashab al-mawa'ish”; the fourth category is the farmers – “أهل الزراعة والحرث” – “ahl al-filh and al-hars” and the rural population – “سكان القرى والريف” – “sukkan al-qura and ar-rif”; the fifth category is the poor – “الفقراء” – (al-fuqara '), including the faqihs – “الفقهاء” – “al-fuqaho” and the students – “طلاب العلم” – “tullab al-ilm”; the sixth category – artisans – “أرباب الصنائع” – “arbab as-sana'i”, hired workers – “الإجراء” – “al-ijro” and servants – “أصحاب المهن” – “ashab al-mihan”; the seventh category is the poor – “المسكنة” – “al-miskina”, the beggars – “السؤال” – “as-su'aal”³⁵. In this way, al-Maqrizi showed that the population lived in a classified condition.

Only sultans and emirs of various positions had the right to buy slaves brought to Egypt. The Mamluks bought by the Sultan felt happier than the Mamluks bought by the Emir. Because they had all the opportunity to advance in their careers. The sultans bought as young slaves as possible and sent them to a special military "sultanate" school. There the Mamluk teenagers received military training and religious education. The slaves bought by the emirs were called “مماليك” – “amalik” – “Mamluks of the emirs”. Initially, the Mamluk purchased by each emir was registered in the “ديوان الجيش” – “divon al-jaysh” – “army office”, which was later replaced by separate lists, which were prepared by each emir and a copy of it was sent to the office. The number of Mamluks in the Amir's service was controlled strictly. The Emir could not force out his Mamluk without telling about it to the sultan's assistant. The new Mamluks could be accepted by the emir only if the “mamolik al-umaro” was dead or discharged from military service.

The sultan's Mamluks were superior to the Mamluks of the emirs. They occupied a more important and honorable part of the army. Due to their closeness to the sultan, these Mamluks also took a large part of the iqta (documents for the use of land), and among them grew high-ranking emirs. The young men converted

³⁴ Holt P. The Position and Power of the Mamluk Sultan / In Hawting G.R. Muslims, Mongols and Crusaders: An Anthology of Articles Published in the Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 2005. – P. 138 – 150.

³⁵ تقى الدين المقریزی. كتاب إغائة الأمة بكشف الغمة. المحقق كرم حلمي فرحات. القاهرة: عين للدراسات والبحوث الإنسانية والاجتماعية. 2007. ص. 72-73.

Bunyatov Z.M. State of Khorezmshahs-Angushtegin. Izb.soch. in 3 volumes. T.3. –Baku: Elm, 1999. – P. 198.

to Islam, studied Arabic, and studied in closed camps for further military service. Consequently, after military training, these slaves became fully trained military professionals.

The third chapter, entitled "**The Activities of the Abbasid Caliphs in Egypt**" studied the activities of the Abbasid Caliphs in Cairo, who had been in Baghdad for several centuries, their relations with the Mamluk sultans, and the relationship between Amir Temur and the Temurids. It was crucial to analyze the factors that the first and last Islamic state in the history, which was founded by our Prophet Muhammad (p.b.u.h.), and Durring the time of the first Arab caliphs, religion was a priority in government, then the process of the emergence of elements of a secular nature and the scientific validation of the hadith of the Prophet, "The Khilafah in my Ummah after me will be for thirty years". Since the Mamluks were originally from slaves, it was required to look for a new mechanism in order to legitimize their authority. In 1258, the Mongols reached Baghdad, then the residence of the Abbasid Caliphate, and executed the Caliph. Then in 1261, when Sultan Zahir Beybars had the opportunity to achieve his goal by restoring this completed caliphate, representatives of the Abbasid dynasty, Abu Qasim and Abu Qasim Ahmad ibn Zahir, were invited to Cairo, and Abu Qasim arrived earlier. Sultan Zahir Beybars made serious preparations to meet the new caliph and went out to meet him with luxury. Great political leaders, well-known scholars dismounted to greet Abu Qasim, and reached the castle with the army³⁶. In the castle, Sultan Beybars did not sit on the throne in honor of the Abbasid Caliph³⁷. Zahir Beybars convened the council. In this council, Qazi (judge) Hakim ad-Din ibn Bint al-Azz sentenced based on his lineage. Egypt's greatest religious leaders affirmed his right to the caliphate. Then Sultan Zahir Beybars pledged his loyalty to the caliph. The pledge and the publicly issued document stated that Beybars had to be loyal to the caliph Abbas, to wage holy war, to build castles, to establish a navy, to formally recognize the rights of the caliph and distinguish him as the political leader of the Islamic world³⁸.

Therefore, Zahir Beybars transfers the caliphate that ended in Baghdad to Egypt and as if restores it³⁹. The Abbasid caliph in Cairo was nicknamed – "المستنصر بالله" – "al-Mustansir Billah". According to the custom of the Abbasid caliphs, the sultan of Egypt wore an ornate garment to confirm his rule as a caliph. It would be a wrong to say that the Sultan Beybars had the idea of moving the Abbasid caliphate to Egypt firstly. In fact, Ahmad ibn Tolun and then Muhammad ibn Tughj Ikhshid tried to implement this project, but their plan failed⁴⁰.

Caliph al-Mustansir could not earn the trust of Beybars. This is probably due to Zahir Beybars' desire for monopoly, and the ambitions and political views of Caliph al-Mustansir. Three months later, when Beybars decided to get rid of the

³⁶تقي الدين المقریزی. السلوك في معرفة دول الملوك. ج. 1. – ص. 449.
³⁷تقي الدين المقریزی. المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار. ج. 2. – بولاق: أوست. 2002 – ص. 301 (المقریزی. المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار)

³⁸ Filshinsky I.M. History of the Arabs and the Caliphate 750-1517. –Moscow: East West, 2006. – P. 273

³⁹أحمد شلبي. التاريخ الإسلامي. – القاهرة: مكتبة النهضة المصرية، 1990 – ص. 244.
⁴⁰أحمد مختار العبادي. قيام دولة المماليك الأولى في مصر والشام. – الإسكندرية: مؤسسة شباب الجامعة للطباعة و النشر و التوزيع، 1994 – ص. 179-198.

caliph, he sent the Abbasid caliph with a small army to Baghdad claiming that he would help in the fight against the Mongols, yet he did not. As a result, the caliph was killed in battle. About a year later, Zahir Beybars made a second attempt to turn Egypt into the home of the Abbasid caliphs. In order to reach his aim, he placed another representative of the Abbasid dynasty on the caliphate throne. For this purpose, he placed on the throne of the caliphate another representative of the Abbasid dynasty, Ahmad ibn Hasan. He was nicknamed "الحكيم" - "al-Hakim". Caliph al-Hakim was flexible and cautious in any situation. As he did not want to provoke a conflict with the Mamluk sultans, he did not interfere in their affairs, performing only decorative functions⁴¹. The new caliph, Sultan Zahir, functioned as Beybars expected. Some of the medieval historians considered that “after Baghdad, the world lived without a caliph for only three and a half years, while the rest of the time the "caliph's residence" was Cairo instead of Baghdad, where the caliphate was legitimate, Islamic sciences were developing, and scholars were doing their work”. However, others wrote that "The caliphate in Cairo did not work in anyways, it was only its name that glorified it".

The caliphate of the Mamluk sultans became the last medieval dynasty of the Arab world. Their rule over the holy cities of Mecca, Medina and the Hijaz, and the presence of the Abbasid caliphs as well as four main Sunni judges in Cairo, gave them the opportunity to gain a dominant position in the Muslim world. They received the title of "Sultan of Islam and Muslims" and considered their country as the "Center of Islam". According to the ideas of Muslims, the land of Islam has always been common. A Muslim stays true to his faith "everywhere" and follows the tenets of Islam. The role of the Abbasid caliphs became so great that the absence of caliphs in the political movement of the Mamluks, in their culture and customs, and in their ceremonies, had become unimaginable. Indeed, historians of that time considered that the throne would be "illegitimate" if the caliphs were not in Egypt. The caliphs lived on the allowances that were allocated by the Mamluk sultans. Its sum was divided on the basis of the existing relationship between the sultans and the caliphs, thus they did not have a clear amount⁴². The improvement of the caliph's financial needs was achieved only after the income from Nafisa's mausoleum passed into his possession. When Barquq (1382-1399) came to power, the caliphs were given iqta, as well as a monthly salary of 500 dinars and food supply. In addition to his iqta, Caliph al-Qa'im was given a reward of 1,000 dinars and a new iqta in 1453. Caliph al-Mustanjid (1455-1479) added the protection of Damankhur and Giza, as well as the village of Imbaba, to his iqta. Lately, Durring the Circassian Mamluks up to 5,000 dinars were allocated from the Sultan's treasury for the caliph's expenses. Durring the Circassian Mamluks, some caliphs were famous for their great financial resources. From the time of Caliph 'Umar ibn al-Khabab, the descendants of the Abbasid Caliph, in the belief that Allah would answer the prayers of relatives of Muhammad (p.b.u.h.), descendants of the Abbasid caliph extensively prayed “Salat al-Istiqaa” – “صلاة الاستسقى” – “Praying

⁴¹ Bartold V.V. Khalif and Sultan .– Moscow:: Nauka, 1966.– P.39

⁴²تقى الدين المقرئى. المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار. ج.2. ص.243

for Rain, Praying for Rain” with the congregation desiring to end the drought and asking for rain. According to medieval historians, this "rain" event, which took place Durring the Mamluk period for several years, was also held under the rule of the Abbasid caliphs⁴³. According to medieval historians, this "rain" event, which lasted for several years, took place Durring the reign of the Abbasid caliphs in Cairo⁴⁴. Durring this period, the caliphs were in charge of not only the ceremony of asking for the rain, but also the ceremony of getting rid of the plague. For the Mamluk community, the existence of the Abbasid caliphs was a recognition of a unique holiness, which allowed the Sultan to serve as a living “seal” for agreements and important decisions.

Generally, both emirs and religious scholars tended to receive the caliph’s blessing. The Mamluk sultans also adopted the notion of the scholars receiving blessings from the caliphs. The caliph became part of their ancestors’ ceremonies and other important rituals. Nevertheless, finding ways to gain power, or to identify themselves as sultans, was an incredible task for the Abbasid caliphs in Cairo.

Amir Temur and Shahrukh Mirza's ambassadorial and correspondence relations with the Egyptian sultans were of great importance for opening the way for the leadership in the Muslim world. Amir Temur sent his first letter to the Mamluk sultan Barquq in 791/1393. In his reply, Sultan Barquq used nine verses from the Qur'an to blame Amir Temur for atheism, calling himself the patron of Islam religion and declaring that he would only obey the caliph - “Amir al-Mu'minin”. However, the religious leadership of the Cairo caliphs was completely symbolic, and in fact they had become the puppets of the sultan. In this sense, it was clear to everyone in the setting of that time that Barquq's claim was nonsense⁴⁵. In December 796/1398, Amir Temur again sent an envoy with a letter to Sultan Barquq. This time, the envoys were caught at the Damascus border again, but the letter was delivered to Cairo. In 1399, Sultan Barquq died. After that, in 801/1403, Amir Temur sent another envoy to Sultan Faraj. Although he expressed his desire to establish friendly relations with the Mamluk state of Egypt in a letter sent by the envoy, the sultan sent Faraj two special blue flags, which meant that the Sultan considered Faraj as his vassal (dependent) and appointed him viceroy of Egypt and Damascus. After the death of Amir Temur, his youngest son Shahrukh managed to achieve his goal by sending letters to the Mamluk sultans Barsbay and Jaqmaq repeatedly. Kiswa arrived in Cairo with a large Timurid delegation led by two sheikhs, Nur ad-Din ibn al-Sheikh Junayd al-Qazaruni and Ibn al-Mawla al-

⁴³ابن تغري بردي. كتاب النجوم الظاهرة في ملوك مصر والقاهرة. ج. 10. - ص. 204، جلال الدين عبد الرحمان بن أبي بكر السيوطي. ج. 5 تاريخ الخلفاء. بيروت: دار ابن حزم، 2003. - ص. 104، محمد بن أحمد بن إياس الحنفي. بدائع الزهور في وقائع الدهور. ج. 2. - القاهرة: كتب الهيئة المصرية، 1982. - ص. 823. (ابن إياس). بدائع الزهور في وقائع الدهور. ⁴⁴ابن إياس. بدائع الزهور في وقائع الدهور. ج. 2. - ص. 124.

⁴⁵ Khasanov A.A. From the history of diplomatic relations between Central Asia and Egypt at the end of the XIV – beginning of the XVI centuries .. – T.: "Oriental studies" Sat. scientific works of Tashkent State University, 1981. – P. 128-129. ; Bartold V.V. Caliph and Sultan. // Bartold V.V. – Compositions. T. VI. – Moscow, 1966. -- P.40-41.

Abhari⁴⁶. Inner Kiswa arrived in Mecca with an Egyptian caravan with ambassadors and hung at the Kaaba on the day of Eid al-Adha⁴⁷. On the inside, however, Shahrukh Mirza's kiswa was hung, and on top of it kiswa, sent by Sultan Barsboy in 1443, was hung⁴⁸. Both kiswas remained there until September 856/1452, when Sultan Jaqmaq issued a decree to replace both kiswas⁴⁹. Thus, Shahrukh fulfilled the wish of Mirzo Amir Temur.

The fourth chapter of the dissertation, entitled "**The influence of Central Asian traditions on the social and cultural life of Egypt in the 13th-15th centuries**", examines the architecture of the Abbasid caliphs' period, the influence of Turkic traditions on the social life of Egyptian women, and the place of the Mamluk language among the Turkic languages. In the Middle Ages, Durring the reign of the Mamluk sultans (1250–1517), it was a period of the flourishing of Islamic art and the rise of architecture in Egypt and Syria. Because of their enthusiasm, the Mamluk sultans became generous patrons of architecture and art. The architecture of the Mamluk period was often classified not by its distinctive design but mainly by period of the sultan's rule. Interestingly, the Mamluk sultans and emirs had enough knowledge in the art of building, and as their material needs increased they contributed to the construction of a number of monuments. Among the sultans, Zahir Beybars, al-Nasir Muhammad, Nasir Faraj, al-Muayyid, Barsboy, Qaitboy, and al-Ashraf Gansuh al-Ghuvri, preferred to build more mosques as patrons, rather than focusing on building a single huge monument in Cairo. In the center of Cairo there was an ancient neighborhood associated with the Uzbeks, inhabited by the families of Shosh, Bukhara, Fergana and Taroz (formerly Jambul), who still keep the names of places sacred where their ancestors came from. Durring the Mamluk rule, Sultan Qaytbay decided to reward the commander Saif ad-Din Uzbek ibn Tanash for his great victories in battles and gave him 60 acres of land. The district of Al-Uzbekiya was named after him. In 1475 he beautified these formerly swampy places, leveled the hills, built houses, large warehouses, and in 1494 he built a mosque with a bathhouse around it, a covered market, mill, and tandoors. Soon there was a pool and a park built around it. The park became known as "Al-hadiqa al-uzbakiya" – "الحديقة الأوزبكية" – "Garden of the Uzbeks". By 1495, this garden had become a large neighborhood in central Cairo. The Neighborhood of Al-Uzbekiya occupied a prominent place in Cairo and most of it was built Durring the reign of Hadiv Ismail. This neighborhood includes "Al-Ataba" Square, "Al-Uzbekiya" Park and "Al-Uzbekiya" Theater. This neighborhood was inhabited by representatives of the Turkic peoples from Central Asia, who introduced themselves as "Uzbeks". As time passed, Uzbeks have lost

⁴⁶جمال الدين أبي المحاسن ابن تغري بردي. انتخابات حوادث الدهور في مدى الأيام والشهور. /المحقق محمد كمال الدين عز الدين. - القاهرة: عالم الكتب، 1990. - ص.76، بدر الدين محمود العيني. عقد الجمان في تاريخ أهل الزمان. ج.2. /محقق محمود رزق محمود. - القاهرة: دار الكتب والوثائق القومية، 2010. - ص.627

⁴⁷محمد بن عبد العزيز بن عمر بن فهد القرشي الهاشمي. حسن القرى في أودية أم القرى. ج.2. /المحقق الشريف أحمد. - القاهرة: دار القاهرة، 2014. - ص.594-595

⁴⁸محمد بن عبد الرحمان السخاوي. وجيز الكلام في النيل على دول الإسلام. ج.2. /المحقق أحمد الخطيمي. - القاهرة: مؤسسة الرسالة، 1995. - ص.665. (السخاوي. وجيز الكلام في النيل على دول الإسلام).

⁴⁹ابن إياس. بدائع الزهور في وقائع الدهور. ج.2. - ص.665، السخاوي. وجيز الكلام في النيل على دول الإسلام. ج.2. - ص.665.

the characteristics of a particular ethnic group and as a result of becoming so intermingled with the local population, yet the name "Uzbeks" has survived to this day. "Hadiqat al-Uzbekiya" Park is one of the largest historical attraction sites in Cairo to this day.

The first Mamluk sultans (Bahris) spoke the Kipchak-Oghuz dialect of the old Turkic language. The Kipchak language was also spoken in the offices. Experts in Old Turkic languages note that Durring this period in Egypt, special attention was paid to the study of the Kipchak language, and there were works written on the grammar and lexical richness of the Kipchak language⁵⁰. According to these researchers, the Kipchak language living in the Mamluk state was close to the Kipchak dialect of the Uzbek language⁵¹.

The state language of the Golden Horde was Kipchak, and in the 14th century a mixed Kipchak-Oguz written language was formed on the basis of Kipchak-Oguz, which later became the literary language of the Golden Horde, including the Volga and Ural Turks. From the 14th century, a new stage in the history of Turkic written literary languages begins. One of them was developed in the territory of the Golden Horde and belongs to the group of "z" - Turkic languages, and the other was a group common to the Golden Horde and Egypt Durring the Mamluk period and belonging to the group "y". The first of them could be called as the Golden Horde – Khorezm language, the second one as the Golden Horde – Egyptian language. The written language of the Golden Horde was originally formed under the influence of the ancient Uyghur language and the Karakhanid state ruled by the Uyghur officials of the Mongol offices, and they used this inscription until the end of the fourteenth century. Consequently, the language of written monuments in the western part of the Golden Horde also contains Uyghur elements. The Oghuz tribes also had a great influence on the western language, yet in spite of all these facts, the language of these written monuments were mainly reflected by Kipchak elements. It was from that time that the emergence of new written languages began, and their development led to the formation of local versions of the ancient Turkic literary language (Old Uzbek, Old Tatar, Old Azerbaijani, Old Turkmen written literary languages) in the 15th -16th centuries⁵².

A significant part of the population, especially in the major cities of Egypt, were Turkic-speaking slaves and free people. All of these factors created the need for the formation of an existing mixed Turkish dictionary and the study of grammar. As a result, the works of several Arab philologists on lexicography and grammar based on the language of the inhabitant Turks appeared in Egypt⁵³. It should be noted that in the 13th century, the terms "Kipchak" and "Turk" were often used as equivalent synonyms and could replace each other.

⁵⁰ Doniyorov X. Old Uzbek literary language and Kipchak dialects. –T. 1976. P.29-36.

⁵¹This book . –P.35-36.

⁵² Gainutdinova Gulnara Rashatovna Historical and linguistic analysis of the Turkic-Tatar written monument of the XIV century Jamal ad-Din at-Turki "Kitabu bulgat al-mushtak fi lugat at-turk wa-l-kifchak" / Abstract of thesis. dis. ... Ph.D. Philol. sciences, Kazan , 2004 – P.9

⁵³ Khodjaeva R. Arabic literature of the Mamluk period (XIII-XV centuries). Tashkent: Hilol Media, 2013 – P.104-105

During the rule of the Abbasid caliphs in Egypt, Turkish was an important language, in which books were written and presented to the ruling Mamluk emirs and sultans. "The Turkic language began in Khorezm and extended to Azerbaijan, Andalusia, and even Syria and Egypt, yet its center was Egypt. By center, I mean the focus on the Turkish language ...", said researcher Muhammad Harb⁵⁴. In this way, the researcher noted that the Egyptian hum played an important role in the development of the Turkic language in the 13th-15th centuries.

Undoubtedly, the role and influence of the family and the woman in the family is invaluable in shaping and inspiring the unique spirituality of each nation. Because, initially the purest and spotless feelings of a person, the first life concepts and imaginations are formed in the family circle, by the mother's upbringing. One of the important factors in the social and political history of Egypt is the study of the role of women in society, their attitude to the family, and their role in social life. The Mamluks called women "khund" (خوند) and "khatun" (خاتون) in order to express their respect. The name Hunda was specific to the wives of sultans, but in some places, it was also used towards women of a high class. As for the word Khatun, it was originally used to mean princess, emira, and later used to mean woman or lady in general. Additionally, women influenced to the governing of the Mamluk sultans. Hund Zaynab, the wife of Sultan Inol, encouraged the sultan to receive the gift by saying kindly that, "It is your generous contribution that the Sultan receives every gift and bribe". Due to the intervention of Sultan an-Nasir Muhammad's wife Princess Togay, the tax that had been taken on wheat was abolished. Moreover, the mother of Sultan Al-Ashraf Zayn ad-Din Sha'ban, the wife of Sultan Al-Ashraf Sayf ad-din ibn Barsbay, interfered in the affairs of power⁵⁵. The Sultan sent his mother to negotiate with the emirs, when there was a dispute between Sultan As-Said Barakat Khan and his emirs in 676/1277. They could achieve an improvement in the relationship because they respected woman⁵⁶.

Interestingly, since all of the women mentioned were of ethnic Turkish origin, they had made a significant contribution to the long-term preservation of Turkish traditions in society.

CONCLUSION

The following conclusions were made from the analysis of the data presented in the dissertation:

1. Sources on the history of the Abbasid caliphs in Egypt in the XIII-XV centuries have been studied, and as Medieval historians such as Ibn Khaldun, al-Asqalani, Ibn Duqmaq, al-Aini, Ibn ash-Shihna, As-Suyuti, Ibn Iyyas, al-Qalqashandi, al-Umari, Abu al-Fida, worked directly in the governing bodies of the state system, the clear, factual data presented in them allowed for an objective assessment of this period.

⁵⁴ محمد حرب، العثمانيون في التاريخ والحضارة . - القاهرة : المركز المصري للدراسات العثمانية و بحوث العالم التركي ، 1994 - ص. 322

⁵⁵ تقي الدين المفريزي، السلوك في معرفة دول الملوك، ج.4 - ص. 479.

⁵⁶ ابن تغري بردي، كتاب النجوم الظاهرة في ملوك مصر والقاهرة، ج.7 - ص. 266-267.

2. Based on historical data, the history of the period was studied and it was revealed that Rabban Sauma, Buscarello de Gisolfi, the tourists who visited Egypt, took part in a conspiracy to incite the Crusades against the Mamluks, but their dream of subjugating Egypt to the Crusaders did not come true.

3. Much of the modern research focuses on the political history, military and administrative structure activities of the Mamluks in Egypt, and their military campaigns. However, the contribution of the Abbasid caliphs to the rise of the prestige of this country, the relations of the Mamluk sultans and the Abbasid caliphs were not sufficiently disclosed. The study of the Abbasid caliphate history illustrates the theoretical and methodological foundations of modern research, and the research reveals that the caliphs in Cairo followed the sultan in military campaigns and that this was necessary to raise the morale of the army. The Abbasid caliphs in Cairo were largely subordinate to the order of the sultan. Theoretically, the caliph, along with the chief judges of the four sects, had the right to remove him from the sultanate, but this never happened.

4. The reign of the Bahri Mamluks from 1250 to 1293 was marked by the accession and unification of the Bahri Mamluks; 1293–1310 - a period of struggle and political instability, 1310–1341 - the ascension of Sultan Qalawun and his son Nasir Muhammad for the third time, and 1341–1382 socio-economic problems, the aspirations for the throne of the Burji (Circassian) Mamluk dynasty, and struggles were periodized as internal political instability.

5. Egypt prospered during the reign of the first Burji Mamluks, but due to plague, drought, locust invasion, famine, and fear of external forces, Egypt faced both economic and political crisis at the end of this dynasty. Therefore, it was conquered by the Umayyad Turks.

6. The young men converted to Islam, learned Arabic, and studied in closed camps for military service. In this way, slaves who had undergone military training became full-fledged military specialists.

7. The state system of the Egyptian Mamluks was revealed, and among the most important offices were: “divan al-jaish” (military affairs), “divan al-insha” (secretariat), “divan al-ahbas” (on waqf affairs), “divan an-nazar” (country’s financial affairs), “divan al-hoss” (personal service of the sultan), “divan al-insha” engaged in official correspondence, as well as “divan at-tavahin” (mill), “divan al-ahra” (warehouse), and “divan al-murtaja’at” (the inheritance of the emirs).

8. Since the Mamluk sultans were originally descended from slaves, the establishment of the nominal rule of the Abbasid caliphs prevented conflicts in the current political situation, given that medieval laws could not govern the legitimacy of the real power of the Mamluk sultans.

9. While the caliphs appointed after the death of the Prophet (p.b.u.h.) were from the Arab dynasty, the Abbasid caliph in Cairo was taken to Istanbul after the end of the Mamluk rule in Egypt. In 1517, the caliphate passed to the Turks, when the caliph put his hijab on Mutawakkil at the “Hagia Sophia” in Salim I.

10. The sultans introduced the custom of holding religious ceremonies in various ceremonies, bringing together the Abbasids, judges of the four sects, and

religious figures. The main purpose of this was that the religious authority of the Abbasids was used by the Mamluk sultans to elevate their political positions. The activities of the Abbasid caliphs in Cairo, that are cited in this dissertation, will form the basis for many studies on Islamic history. They can be used by as a rejection of the returning to the caliphate "idea" of some "illegal groups".

11. With the migration of the Abbasid Caliph to Cairo in 1261, the activity of the political, economic, and social life of the Arabs moved to Egypt, which became the center of the Arab world. Significant changes have taken place in all aspects of society. A unique spiritual and enlightenment environment has been created in the country, scientific and literary life has been revived and the creative potential has increased.

12. The idea of relocating the Abbasid caliphate to Egypt was first tried by Ahmad ibn Tolun, but the plan did not materialize due to opposition from his brother Ahmad al-Muwaffaq, the Abbasid caliph Mu'tamid, who was summoned by the Toluni sultan. Muhammad ibn Tughj Ikhshid tried a second time to carry out the plan to move the Abbasid caliphate to Egypt, but the idea did not materialize because the Ikhshid sultan's offer was rejected by Caliph Muttaqi.

13. Central Asia and Egypt had a vibrant diplomatic relationship in the 15th century. It has been proved with concrete evidence that the rulers of Central Asia had a prominent position in the Muslim world in the example of Shahrukh Mirza, even after the reign of Amir Temur. Durring the reign of Shahrukh Mirza, son of Amir Temur, in 841-850 / 1443-52, in Mecca, Shahrukh's kiswa was covered over the Ka'bah under the Ka'bah of the Egyptian sultan.

14. As a result of the involvement of craftsmen from Transoxiana to Egypt, as well as craftsmen, the architectural features of Samarkand were reflected in the domes of the mosque of Amir Qusun, Amir Sarigtamish an-Nasir and Hasan ibn an-Nasir Muhammad ibn Qalawun in Cairo.

15. One of the most important aspects of the Mamluk period is the rapid influx of Turkic elements into Arab culture. The Mamluks spoke the Kipchak-Oghuz dialect of the Turkic language. The Kipchak language was also spoken in Egyptian offices. In Egypt, special attention was paid to the study of the Kipchak-Oghuz language, and works were written on the grammar, in particular, on the study of lexical richness of the Kipchak language.

16. The wives of sultans and emirs were involved in state affairs and participated in the management of state policy. Shajar ad-Durrr and Princess Tugay, the wife of Sultan An-Nasir Muhammad, the mother of Sultan Al-Ashraf Zayn ad-din Sha'ban, the wife of Sultan Inal, Hund Zaynab, the wife of Sultan Al-Ashraf Sayf ad-din ibn Barsboy, interfered in state affairs and involved in management. All of these women are of ethnic Turkic descent, which influenced the long-term preservation of Turkish traditions in medieval Egyptian society.

The following suggestions and recommendations were made based on the results and conclusions of the research:

1. The materials and theoretical conclusions presented in the dissertation will be useful in solving general historical problems in the study of historiography, and source studies in the study of Islamic history in the Central Asian region. The new information about Abbasid caliphate in Cairo can be used to enrich textbook on "History of Islam", that is taught at the International Islamic Academy of Uzbekistan and other religious educational institutions.

2. Publication of a monograph entitled "The role of the Abbasid caliphs in the government of the Mamluk sultans" on the activities of the Mamluk dynasty, which ruled in Egypt in the 13th-15th centuries;

3. To conduct comprehensive research on the Turkic dynasties such as Toluni, Ikhshidi, Mamluk, operating in Egypt, to bring them into scientific retirement and improve the textbooks and manuals "History of Uzbekistan", "World History" with a new database.

4. To organize an international conference on "Historical roots of medieval Uzbek-Egyptian friendship relations" in cooperation with the Uzbek-Egyptian Friendship Society.

5. To form an exposition on Mamluk dynasties in the State Museum of History of Uzbekistan in cooperation with the Uzbek-Egyptian Friendship Society.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc 35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 ПО
ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ
МЕЖДУНАРОДНОЙ ИСЛАМСКОЙ АКАДЕМИИ УЗБЕКИСТАНА**

МЕЖДУНАРОДНАЯ ИСЛАМСКАЯ АКАДЕМИЯ УЗБЕКИСТАНА

АРИПОВА ЗУХРА ДЖАХАНГИРОВНА

**РОЛЬ АББАСИДСКИХ ХАЛИФОВ В СОЦИАЛЬНО-
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ЕГИПТА В XIII-XV ВВ**

24.00.01 – История и источниковедение ислама

**АВТОРЕФЕРАТ
ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА НАУК (DSc) ПО ИСТОРИЧЕСКИМ НАУКАМ**

ТАШКЕНТ-2021

Тема диссертации доктора наук (DSc) по историческим наукам зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за номером B2020.2.PhD/Tar163.

Диссертация выполнена в Международной исламской академии Узбекистан.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекском, английском, русском (резюме)) размещен на веб-странице Ученого совета вуза (www.iiau.uz) и на информационно-образовательном портале «Ziyonet» (www.ziyonet.uz)

Научный руководитель	Хасанов Ахаджон Ахмаджанович доктор исторических наук, профессор
Официальные оппоненты	Мунавваров Зохилло Иномходжаевич академик, доктор исторических наук, профессор Юсупова Дилором Юнусовна академик, доктор политических наук, профессор Агзамова Гулчехра Азизовна доктор исторических наук, профессор
Ведущая организация	Ташкентский Государственный Университет Востоковедения

Защита диссертации состоится «__» сентября 2021 года в ____ часов в виде онлайн/оффлайн заседании Научного совета DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 при Международной исламской академии Узбекистана (Адрес: 100011, г. Ташкент, ул. А.Кадыри, 11, Тел: (99871) 244-00-56; факс: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiau.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в информационно-ресурсном центре Международной исламской академии Узбекистана (зарегистрирована за № 69). (Адрес: 100011, г. Ташкент, ул. А.Кадыри, 11. Тел (99871) 244-00-91; факс: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiau.uz).

Автореферат диссертации разослан «__» _____ 2021 года.
(реестр протокола рассылки _____ 2021 года)

Д.Р.Махсудов

Председатель Научного совета по присуждению ученых степеней, доктор исторических наук (DSc), доцент

С.А. Рустамий

Ученый секретарь научного совета по присуждению ученых степеней, доктор филологических наук (DSc), доцент

З.М.Исламов

Председатель научного семинара при научном совете по присуждению ученых степеней, доктор филологических наук, профессор

Введение (аннотация докторской (DSc) диссертации)

Цель исследования. Изучение политической ситуации и культурной жизни Египта в XIII-XV веках в период правления мамлюков, а также влияния на них центральноазиатских традиций посредством определения места и роли аббасидских халифов в общественно-политической жизни страны,

Объектом исследования является общественно-политическая ситуация в Египте в XIII – XV вв.

Предмет исследования выявлено в общественной жизни XIII – XV веков роли Аббасидских халифов и мамлюков в Каире.

Методы исследования: при написании диссертации были использованы такие методы, как анализ и синтез научных знаний, сравнительный анализ, индукция и дедукция, комплексный подход, системный, проблемный, историко-сравнительный научный, исторический, методы и контент-анализ текстов,

Научная новизна исследования заключается в следующем:

Выявлено, что роль Аббасидских халифов в Египте в их культуре и обычаях, а также их церемониале достигла высокого уровня; кроме того главным благом они служили для легитимизации (узаконивания) правления мамлюков султанов в Египте;

Установлено, что идея перенос халифата Аббасидов в Египет была сначала опробована Ахмадом ибн Тулуном, а затем Мухаммадом ибн Тугдж Ихшидом, но по причине того, что брат приглашенного султаном Тулунидов Аббасидского халифа Мутамида Ахмад ал-Муваффах воспротивился этому, и по причине отказа халифа Муттаки султану Ихшидидам этот план не был реализован;

Раскрыто, что среди тюркских эмиров были те, которые противостояли мамлюкским султанам и выступали против смещения Аббасидских халифов;

Установлено, что благодаря большому авторитету бахритских (турецких) султанов мамлюков (سلاطين المماليك البحرية), правивших в Египте с 1250 по 1382 год, при дворе и в среде мамлюков общение происходило на кыпчакском и огузском диалектах общетюркского языка, были созданы арабско-турецкие словари и труды по грамматике, а также то, что в период правления буржитов (черкесских) мамлюков тюркский язык сохранил свое место в качестве языка общения;

Выявлено, что в период правления мамлюкских султанов роль женщин в общественной и политической жизни была высока, и жены султанов оказывали влияние на управление государством; так, жена султана ан-Насира Мухаммада королева Тугай, защищая интересы купцов, преуспела в отмене налога на пшеницу, который был основным источником доходов казны страны.

Установлено, что в период правления мамлюков население подразделялось на семь категорий: первая категория - высокопоставленные

чиновники, вторая категория - крупные торговцы, третья категория - торговцы, четвертая категория - крестьяне, пятая категория - факихи и студенты, шестая категория - ремесленники и седьмая категория - бедняки, и что мамлюки входили в состав высших категорий.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

Внедрение результатов исследования. На основе научных выводов, полученных в результате изучения исторических источников о месте и роли Аббасидских халифов в общественно-политической жизни Египта в XIII-XV вв.:

Выявлено, что роль Аббасидских халифов в Египте в политической жизни в их культуре и обычаях, а также в церемониях достигла высокого уровня; кроме того халифы служили для легитимизации (узаконивания) правления мамлюкских султанов в Египте. Эти сведения были использованы в энциклопедии “Выдающиеся средневековые учёные Востока”, изданной по заказу Международного исследовательского центра имама ал-Бухари (Справка Международного исследовательского центра Имама Бухари от 24 июня 2020 г. № 02/168). Результаты имеют важное значение в качестве теоретических и методических способа доведения до общественности источников по истории ислама и источниковедению, а также как источники для исследований в сфере науки, культуры, религии и социально-политической истории стран Азии и Африки.

Установлено, что идея переноса халифата Аббасидов в Египет была сначала опробована Ахмадом ибн Тулуном, а затем Мухаммадом ибн Тугдж Ихшидом, но по причине того, что брат приглашенного султаном Тулунидов Аббасидского халифа Мутамида Ахмад ал-Муваффах воспротивился этому, и по причине отказа халифа Муттаки султану Ихшидидов, этот план не был реализован. Указанные сведения были использованы при создании энциклопедического словаря «Исламская цивилизация», подготовленного по заказу центра исламской цивилизации Узбекистана (Справка за номером 377/20 от 9 декабря 2020 г. Центра исламской цивилизации Узбекистана при Кабинете Министров Республики Узбекистан). В результате информация о присутствии в Египте в XIII-XV вв. центральноазиатских обычаев и традиций создаёт базу для расширения сферы знаний специалистов в указанной области.

Доказано, что благодаря большому авторитету бахритских (турецких) султанов мамлюков (سلاطين المماليك البحرية), правивших в Египте с 1250 по 1382 год, при дворе и в среде мамлюков общение происходило на кыпчакском и огузском диалектах тюркского языка, были созданы арабско-турецкие словари и труды по грамматике, а также то, что в период правления буржитов (черкесских, кавказских) мамлюков тюркский язык сохранил свое место в качестве языка общения. Данная информация использована при разработке курсов «История ислама», «История исламской культуры и искусства», «История мировых религий» для студентов направлений бакалавриата и магистратуры Международной исламской академии

Узбекистана (Справка Комитета по делам религии при Кабинете Министров Республики Узбекистан от 22 декабря 2020 г. № 6501). В результате данные, представленные в исследовании, послужили расширению научно-теоретических знаний и повышению интеллектуального потенциала студентов.

Раскрыто, что тюркские эмиры противостояли мамлюкским султанам и выступали против смещения и казни Аббасидских халифов; эти выводы, а также сведения из монографии «Египет в период правления мамлюкских султанов (1250-1517)» были использованы для дополнения содержания книг, подготовленных по заказу сотрудниками Международного исследовательского центра имама Термизи (Справка № 01-07 / 05 от 11 января 2021 г., Международный исследовательский центр имама ат-Термези). В результате, изучение и исследование исторических процессов, связанных с указанной династией из Мавераннахра послужило расширению базы научных данных центра имама Термизи.

Выявлено, что в период правления мамлюкских султанов роль женщин в общественной и политической жизни была высока, и жены султанов оказывали влияние на управление государством; жена султана ан-Насира Мухаммада королева Тугай, защищая интересы купцов, преуспела в отмене налога на пшеницу, который был основным источником доходов казны страны. Эта информация использована при составлении энциклопедического словаря «Исламская цивилизация», подготовленного Центром исламской цивилизации Узбекистана, а также включена в содержание учебника «Источниковедение», подготовленного для студентов Международной исламской академии Узбекистана. (Акт № 432 Управления мусульман Узбекистана от 15.02.2021). В результате студенты Международной исламской академии Узбекистана на основе данного учебника получили информацию об источниках, написанных в средние века в Египте, а также о роли и месте женщин в обществе.

Научные результаты о социально-политической истории Египта XIII-XV веков, места и роли в ней аббасидских халифов, а также подразделения населения на семь категорий в период правления египетских мамлюков были использованы при подготовке программы «Такдимот», транслируемой на телеканале «История Узбекистана» (Справка канала «История Узбекистана» Национальной телерадиокомпании Узбекистана № 02-40-127 от 28 января 2021 года). Как результат исторические сведения способствовали расширению знаний населения об истории ислама средних веков,

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСКО ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть, I part)

1. Арипова З. Мамлук султонлари ҳукмронлиги даврида Миср (1250-1517) Монография. – Т.:Наврўз, 2019. – 172 б. (10,25. б.т.).
2. Арипова З. Миср мамлуклари даврида султоннинг давлатдаги ўрни // Имом ал-Бухорий сабоқлари. – Тошкент. № 2. 2009. –Б. 113-114. (24.00.00; № 13)
3. Арипова З. Миср мамлуклари даврида ҳарбий тарбия хусусида // Тошкент ислом университети илмий-таҳлилий ахбороти. – Тошкент. № 2. 2009. – Б. 9-13. (24.00.00; № 17).
4. Арипова З. Мамлуклар давридаги Мисрдаги хонақоҳ ва зовиялар ҳақида. // Тошкент ислом университети илмий-таҳлилий ахбороти. – Тошкент. № 3-4. 2011. – Б. 57-60. (24.00.00; № 17)
5. Арипова З. Ўрта асрлардаги сўфий аёллар ҳақида. // Имом ал-Бухорий сабоқлари. – Тошкент. №2. 2012. Б. – 115-116. (24.00.00; № 13).
6. Арипова З. Баҳрий мамлуклар тарихидан. // Имом аль-Бухорий сабоқлари. – Тошкент. №2. 2013. – Б. – 158-160. (24.00.00; № 13).
7. Арипова З. XIV-XV асрларда Марказий Осиё-Миср муносабатлари // Ислом тафаккури.– Тошкент. махсус сон. 2019. – Б. 44-48. (24.00.00; № 01).
8. Арипова З. Аббосий халифаларнинг Қоҳирадаги фаолияти борасида // Имом аль-Бухорий сабоқлари. – Тошкент. №3. 2019. – Б. – 70-71. (24.00.00; № 13)
9. Арипова З. Миср мамлуклари даври адабиётида сўфийлик мотивлари // Ислом тафаккури.– Тошкент. №3. 2019. Б. – 34-37. (24.00.00; № 01).
10. Арипова З. Мамлюкские султаны в Египте и Аббасидские халифы в Каире // International Scientific Journal: Theoretical & Applied Science, 10 (78) 2019. – Филадельфия (АҚШ) – С.201-205(43- Global Impact Factor: 8,716).
11. Арипова З. Мисрда мамлук султонлигининг шаклланиш жараёнлари // Ислом зиёси. – Тошкент. Ўзбекистон халқаро ислом академияси нашриёт-матбаа бирлашмаси. – №1. 2020. – Б. 82-88. (24.00.00; № 17).
12. Арипова З. Миср мамлуклари даврида адабиёт // Имом аль-Бухорий сабоқлари. – Тошкент. №1. 2020. – Б. – 66-68. (24.00.00; № 13)
13. Арипова З. Мисрда мамлуклар даврида аббосий халифаларнинг бошқарувдаги ўрни // Ислом тафаккури. – Тошкент.: Ўзбекистон халқаро

ислом академияси нашриёт-матбаа бирлашмаси, №2. 2020. – Б. – 48-51. (24.00.00; № 01).

14. Арипова З. Миср “буржий” (черкес) мамлуклари ҳоқимияти даврида // Шарқшунослик. – Тошкент. – №1. 2020. – Б.181-191. (24.00.00; № 8).

15. Арипова З. Мамлуклар даврида аёлларнинг жамиятдаги ҳаёти ва ўрни (حياة المرأة ومكانتها في المجتمع في العصر المملوكي) // Ислом зиёси. Тошкент.: Ўзбекистон халқаро ислом академияси нашриёт-матбаа бирлашмаси, – №2. 2020. – Б. 17-21. (24.00.00; № 17).

16. Арипова З. Миср мамлуклари даври (1250-1517) да давлат тизими // Ислом тафаккури. – Тошкент.: Ўзбекистон халқаро ислом академияси нашриёт-матбаа бирлашмаси. №3. 2020. – Б. – 57-62. (24.00.00; №01).

17. Арипова З. Амир Темур ва Ибн Халдун // Ҳидоят. – Тошкент. №7. 2020. – Б. – 22-23. (24.00.00; № 2).

18. Арипова З. Мисрда мамлуклар даври (1250-1517) архитектурасининг ҳомийлик масалалари // Ўтмишга назар. – Тошкент. – № 8. 2020. – Б. 4-12. (07.00.00; № 41).

19. Арипова З. Мисрда ҳукм сурган хоразмлик султон. // Тафаккур. – Тошкент. – № 4. 2020.– Б.93-94. (24.00.00; № 16)

20. Арипова З. Ўрта аср араб тарихчилари ҳақида// Ислом зиёси. Тошкент.: Ўзбекистон халқаро ислом академияси нашриёт-матбаа бирлашмаси, – №4. 2020. – Б.46-56(24.00.00; № 17).

21. Арипова З. Мамлукларнинг Мисрдаги ҳукмронлигига доир:Султон Зоҳир Бейбарс ва унинг ҳукмронлик даври (1260-1277)// Имом Бухорий сабоқлари 2021 йил, №1. – Б.66-68(24.00.00; № 13)

22. Aripova Z.The Activities of the Abbasid Caliphs in Egypt // Global journal of Human-social science in USA: D History, archaeology and anthropology. Volume 21, Issul 2. – P.7-11. (Impact Factor: 2020 = 7.803)

II бўлим (II часть, II part)

23. Арипова З. Нажмиддин Кубронинг Мисрдаги фаолияти // Диншуносликнинг долзарб масалалари. – Т.: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2012. – Б.75-77

24. Арипова З. Мисрдаги дасуқия тариқати ҳақида // Ўзбекистон ва шарқ мамлакатларининг ҳамкорлиги: тарих ва ҳозирги замон. Республика илмий конференцияси. Тошкент, 2014. – Б.124-127

25. Арипова З. Миср мамлуклари ҳукмронлиги даврида бағрикенглик тамойиллари // Конфессиялараро мулоқот ва диний бағрикенглик – жамият барқарорлиги гарови. Халқаро конференция материаллари тўплами. Тошкент. 2014. – Б.344-345

26. Арипова З. Миср тасаввуфий мухити тарихи.// муаллифлар жамоаси. Глобаллашув шароитида тариқатлар: таълимот ва услублар, таҳлил ва хулосалар. Т.:Мовароуннаҳр, 2014. – Б.292-309

27. Арипова З. Светская, духовная власть мамлюкских султанов в Египте // Религия и этничность в светском государстве // Материалы междуна-родной научно-практической конфе-ренции Министерство образования и науки Республики Казахстан Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева. Астана 2016 – С.32-35.

28. Арипова З. Миср мамлуклари давридаги (1250-1517) ҳарбий мактаб атамалари // Диншуносликнинг долзарб масалалари. – Т.: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2018. – Б. 30-31. (24.00.00; № 2).

29. Арипова З. Тариқат аҳлининг Нажмиддин Куброга таъсири //Марказий Осиё фалсафий тафаккур тараққиётида тасаввуф таълимотининг ўрни ва аҳамияти. Республика миқёсидаги илмий-назарий анжуман материаллари. 2020. – Бухоро, 2020 – Б. 58-61

30. Арипова З. Мисрда мўғулларга қарши курашган Моварауннаҳрлик саркардалар// 2020 йил “Ўзбекистон” ислом цивилизацияси маркази. Тошкент, 2020. – Б. 113-116. (07.00.00. № 36).

31. Aripova Z. Sufi motives in the Literature of the Egyptian Period. // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, vol 24 Issue. 2020. – P.395-399 ((3) scopus)

32. Арипова З. О средневековом историке Аль-Макризи /Дистанционные возможности и достижения науки. Международная научно-практическая конференция. 2020 сентябрь. Киев, С. – 113-114

33. Арипова З. Мамлуклар даври (1250-1517) ғарб сайёҳлари нигоҳида (The mamluk period (1250-1517) in the eyes of western tourists)// Proceedings of Ingenious Global Thoughts An International Multidisciplinary Scientific Conference Hosted from San Jose, California_November 29th, 2020. – P.126-128

34. Арипова З. Установление черкесского правления мамлюков в Египте // “Молодой ученый” Международный научный журнал. № 46 (336) / 2020. – С. 500-502.

35. Арипова З. Баҳрий мамлуклар даври архитектурасида Марказий Осиё анъаналари // Хорижий Шарқ мамлакатлари тарихий жараёнлари ва уларни ўрганишнинг долзарб муаммолари. Илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Тошкент:ТошДШУ, 2021. – Б. 153-157.

Автореферат «Жамият ва бошқарув» журнали таҳририятида таҳрирдан ўтказилиб, ўзбек, инглиз ва рус тилларидаги матнлар ўзаро мувофиқлаштирилди.

Бичими: 84x60 ¹/₁₆. «Times New Roman» гарнитураси.
Рақамли босма усулда босилди.
Шартли босма табағи: 4,5. Адади 100. Буюртма № 40/21.

Гувоҳнома № 851684.
«Тірографф» МЧЖ босмаҳонасида чоп этилган.
Босмаҳона манзили: 100011, Тошкент ш., Беруний кўчаси, 83-уй.